

RAD KLUBA KOMUNISTIČKIH POSLANIKA U PLENUMU USTAVOTVORNE SKUPŠTINE (U PROSINCU 1920. I U SIJEČNJU 1921.)

N e d a Engelsfeld

Izbori za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održani su 28. studenoga 1920. godine. Jedna od njihovih značajki bilo je i sudjelovanje mnoštva političkih stranaka i grupa; službeni podaci, naime, objavljeni 1921. god., donose rezultate za 23 stranke. Takva brojnost stranaka svjedoči o živosti političkog života tog razdoblja, kada su, po osnutku zajedničke države različite političke stranke i grupe formirane po nacionalnim, socijalnim, vjerskim i drugim kriterijima nastojale naći mjesto u političkom životu zemlje i sudjelovati u organiziranju nove države.

Općenito govoreći o izbornim rezultatima, možemo konstatirati da su oni iznenadili političku javnost i da je vlada prema omjeru snaga izraženom na izborima počela usmjeravati svoje djelovanje. Posebno je iznenadio uspjeh Komunističke partije, stranke koja se pod tim imenom ustalila tek šest mjeseci prije izbora.

Djelovanje i ulogu Komunističke partije u Konstituenti naša literatura spominje samo fragmentarno; spominjali su je autori koji su općenito pisali o radu Konstituante,¹ autori koji su pisali o povijesti komunističkog pokreta,² kao i pisci koji su raspravljali o komunističkim poslanicima u Ustavotvornoj skupštini.³

U ovome radu nastojat ćemo cjelovito i sustavno prikazati djelovanje Kluba komunističkih poslanika u Konstituenti od prvog sastanka, održanog 12. prosinca 1920, pa do 11. lipnja 1921, kada su komunisti napustili Skupštinu, kronološki iznijeti njihove bitne intervencije u Ustavnom odboru i skupštinskom

¹ F. Čulinović: Jugoslavija između dva rata, I, Zagreb 1961, 312—352; D. Janković, Vidovdanski ustav, *Iz istorije Jugoslavije*, Zbornik, Beograd 1968, 182—190; S. Jovanović, Ustavno pravo, Beograd 1924, 22—40.

² Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1956, 64—78.

³ M. Kolar-Dimitrijević, Neka zapažanja o strukturi učesnika komunističke partije na izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. XI. 1920. Referat na simpoziju II. (vukovarski) kongres K. P. J. 1920. održanom u Vukovaru 22—23 VI. 1970; V. Melik, Izidi volitev v konstituantu leta 1920. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, Ljubljana 1962, br. 2, 3—60; P. Milosavljević, O broju komunističkih poslanika izabраниh u Ustavotvornu skupštinu 28. XI. 1920. *Jugoslovenski istorijski časopis* (dalje JIČ), 4, 1964, 19—31; P. Milosavljević, O broju komunističkih poslanika izabраниh u Ustavotvornu skupštinu 1920, *JIČ*, 3, 1965, 94—101; F. Klopčić, Još o broju komunističkih poslanika izabраниh u Konstituantu, 1921 g., *JIČ*, 3, 1965, 91—93.

plenumu tijekom rada na izradi Ustava te ocijeniti domet njihovih utjecaja i djelotvornost njihovih zahvata.

Iako su činjenice u vezi s formiranjem Komunističke partije poznate, smatramo da je radi razumijevanja stavova Kluba komunističkih poslanika u Ustavotvornoj skupštini potrebno upozoriti na neke probleme koji su se pojavili i prilikom osnutka zajedničke SRPJ(k) kao i prilikom nastanka Komunističke partije.

Činom ujedinjenja 1. prosinca 1918. nametnula se i potreba za formiranje zajedničke socijaldemokratske stranke Jugoslavije. No ujediniti pet socijaldemokratskih stranaka (Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije, Jugoslavensku socijaldemokratsku stranku, Srpsku socijaldemokratsku stranku, Socijaldemokratsku stranku Bosne i Hercegovine, Socijaldemokratsku stranku, Dalmacije) i Vojvođansku socijaldemokratsku grupu u jednu stranačku organizaciju u zajedničkoj državi — predstavljalo je ozbiljan problem. To više što su navedene stranke dotada postojale i djelovale u različitim državama i sredinama, što su imale različitu tradiciju, različite idejne profile, drugačije preokupacije i pristup problemima.

Kronološki gledano, socijaldemokrati su se najprije organizirali u zemljama Austro-Ugarske Monarhije. Razloge za to možemo potražiti u veoma razvijenom radničkom pokretu Austrije i susjedne Njemačke, koji je posredno djelovao i na periferiji Monarhije. Austrijska, a posebno njemačka socijaldemokratska stranka, kao stranka jedne od industrijski najrazvijenijih zemalja u razdoblju II. internacionale tj. u razdoblju od 1889. do 1914, predstavljale su najjače i najutjecajnije stranke evropskog radničkog pokreta, dajući mu smjer i ton. Navedene socijaldemokratske stranke polučile su u praktičnoj političkoj, posebno parlamentarnoj borbi znatne rezultate; na temelju tih uspjeha njihovi prvaci i teoretičari nastojali su odrediti taktiku i način borbe radničkog pokreta uopće.

Socijaldemokrati Hrvatske i Slovenije bili su idejno upućeni na zapadne socijaldemokracije; vjerovali su poput ovih u evoluciju društvenih odnosa čekajući trenutak kada će socijaldemokracija — postigavši većinu na izborima — moći preuzeti vlast. Po osvajanju vlasti demokratskim putem socijalistička će vlada, smatrali su oni, imati pravo provesti diktaturu većine. Ukidanjem kapitalističkog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, odnosno pretvaranjem privatnog vlasništva u društveno, koje će uslijediti kao jedna od prvih mjera socijalističke politike, postupno će se pristupiti realiziranju uvjeta za stvaranje besklasnog društva, kao konačnog cilja socijalizma.

Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, Jugoslavenska socijaldemokratska stranka i Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine djelovale su u okviru Austro-Ugarske Monarhije, države u kojoj su se dvije dominirajuće i povlaštene nacije razvijale i bogatile u materijalnom i duhovnom smislu na štetu ostalih, pretežno slavenskih naroda. Socijaldemokrati Hrvatske i Slovenije nisu stoga predstavljali u Austro-Ugarskoj samo članove izrabljivanih klasa već i dijelove izrabljivanih naroda. Zato se ovim strankama namećao zadatak da pored socijalnog pristupe i rješavanju nacionalnog pitanja. Idejnu orijentaciju u tom smislu nalazimo u hrvatskih i slovenskih socijaldemokrata i prije 1914. god. Prvi svjetski rat, u kojem su vodeće socijaldemokratske stranke II. internacionale poduprle politiku svojih vlada i porekle

načelo internacionalizma, bio je impuls koji je idejnu orijentaciju južnoslavenskih socijalista pretvorio u konkretne političke akcije.

Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, zabranjena odmah po izbivanju rata, 1917. god. izdaje proglas o obnavljanju političkog života. Hrvatski socijalisti smatrali su da je u ovom ratu, posebno poslije sovjetskog proglašenja načela o pravu naroda na samoodređenje, potrebno pristupiti hitnom rješavanju nacionalnog pitanja. S tim u vezi »Sloboda«, list socijaldemokrata Hrvatske i Slavonije, u članku od 15. XI. 1917. pod naslovom »Socijalizam i nacionalizam« napisao je ovo: Iako je svetski socijalizam pre rata dokazivao da je zadatak buržoazije da rešava nacionalno pitanje, socijalizam sad mora da napusti ukočenu formulu statusa quo-a i, vodeći računa što buržoazija radi na bojištima, da prihvati i potpomogne načelo ruske revolucije da svaki narod ima da sam odluči o svojoj sudbini, jer neće biti dobar mir ako se povрати staro stanje već jedino ako se stvori novo uređenje Europe izvedeno prema etnografskim granicama nacija. Socijalisti u Hrvatskoj, prema tome neće da žrtvuju ni ideju ni naciju jer se te dve reči dopunjuju.«⁴

Kada se tijekom 1918. god. počelo raditi na osnivanju narodnih vijeća, hrvatski i slovenski socijalisti našli su se pred dilemom da li samo od internacionalne pobjede proletarijata očekivati rješenje nacionalnog pitanja ili za postizanje toga cilja valja tražiti suradnju s građanskim strankama, radi stvaranja koncentracije svih narodnih snaga koje se bore za oslobođenje od Austro-Ugarske.

Na zajedničkom sastanku, održanom 6. listopada 1918. u Zagrebu između Hrvatsko-slavonske, Bosansko-hercegovačke i Jugoslavenske socijaldemokratske stranke, slovenski i hrvatski socijaldemokrati odlučili su se za ulazak u narodna vijeća; bosansko-hercegovački socijalisti, pod utjecajem srpskih socijalista, odbili su suradnju s građanskim strankama u okviru bosansko-hercegovačkog Narodnog vijeća.

Srpski socijaldemokrati nalazili su se u bitno drugačijem položaju od socijaldemokratskih stranaka u Austro-Ugarskoj. Djelujući u konsolidiranoj državi, u kojoj je srpska nacionalnost došla do punog izražaja, ne osjećajući, dakle, nacionalno pitanje kao egzistencijalni problem, njihova je stranka imala šire mogućnosti da se posveti čistoj klasnoj borbi i da čvršće čuva internacionalna načela.

Iako srpski socijaldemokrati nisu sudjelovali ni u pripremama ni u procesu ujedinjenja, ipak su pozdravili formiranje zajedničke države, jer je to bilo u skladu s njihovim pogledima da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod, čiji je proletarijat ujedinjenjem dobio veće područje, odnosno veću mogućnost za svoje klasno djelovanje, tj. za obračun s buržoazijom. Bez nacionalnih razlika, smatrali su oni, koje buržoaziji pružaju mogućnost sakrivanja klasnog interesa, konfrontacija klasa postat će definitivna i jasna. Jedinstvena centralistička država s jednom centralnom vladom i jednim centralnim zakonodavnim tijelom činila se idealnom srpskim socijalistima, koji nisu pitali kakva će to vlast provoditi centralizaciju države, čije će biti to jedinstveno zakonodavstvo, kakav će biti sastav vlade koja će, ništeći plemenske individualnosti, pripremiti socijalistima teren za čistu klasnu borbu.

⁴ V. Strugar, Socijal-demokracija o stvaranju Jugoslavije, Beograd 1965, 77.

Prvi prosinca 1918. zatekao je, dakle, hrvatske i slovenske socijaliste u Narodnom vijeću,⁵ a poslije ujedinjenja u prvoj zajedničkoj vladi S. Protića:⁶ srpski i bosansko-hercegovački socijalisti nisu se nalazili u organima vlasti nove države. No kad se pristupilo formiranju Privremenog narodnog predstavništva, u koje su ušli predstavnici Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, Jugoslavenske socijaldemokratske stranke i Vojvođanske socijaldemokratske grupe,⁷ Srpska socijaldemokratska stranka promijenila je stav i izrazila spremnost da stupi u to tijelo. Pošto je vlada, koja je odlučivala o sastavu Privremenog narodnog predstavništva, broj predloženih mandata od strane Srpske socijaldemokratske stranke od 12 reducirala na svega 1, ova je stranka indignirano odbila ulazak u isto, izdajući proglas »kojim je konstatovala da u parlamentu nema ni jednog pravog zastupnika radničke klase ne samo iz Srbije nego isto tako ni iz drugih pokrajina Jugoslavije. Buržoazija je odbila da uzme u parlament predstavnike revolucionarne socijalne demokratije, već je uzela 14 desnih socijalista iz raznih jugoslavenskih pokrajina, »svojih pandura« na čelu sa Koraćem.«⁸ Takvim su stavom Srpske socijaldemokratske stranke one različitosti koje su otprije postojale između hrvatske i slovenske socijaldemokracije s jedne i srpske socijaldemokracije s druge strane — u pogledu taktike, zadataka i procjene trenutačne situacije — počele dobivati oblik netrpeljivosti. Poslije osude hrvatskih i slovenskih socijalista zbog suradnje s buržoazijom i ministerijalizma, tj. zbog sudjelovanja u Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu i u Vladi Kraljevstva SHS⁹ te u Privremenom narodnom predstavništvu, netrpeljivosti počinju dobivati oblik više ili manje otvorenog sukoba.

Srpska socijaldemokratska stranka smatrala se pozvanom da kao najjača, po njezinu mišljenju, ujedini ostale socijaldemokratske stranke i formira zajedničku stranku, određujući uvjete pristupa i karakter nove organizacije. S takvih pozicija ona je — oslanjajući se na vodstvo bosansko-hercegovačkih socijalista — počela pripremati kongres ujedinjenja.

Incijativu za ujedinjenje, potekli od bosansko-hercegovačkih socijalista, prihvatila je Srpska socijaldemokratska stranka i uputila pozive ostalim socijaldemokratskim strankama u Kraljevstvu SHS na preliminarnan dogovor o ujedinjenju. Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, Jugoslavenska socijaldemokratske stranke i Srpsko-bunjevački agitacioni odbor iz Vojvodine nisu prihvatili poziv, tako da je načelni sporazum o ujedinjenju bio postignut

⁵ U ime hrvatskih socijalista u Narodno vijeće su ušli V. Korać i V. Bukšeg; u ime slovenskih socijalista ušli su A. Kristan, J. Petejan i M. Čobal.

⁶ U prvoj vladi S. Protića (od 18. XII. 1918—6. VIII. 1919) sudjelovao je V. Korać kao ministar socijalne politike, do ostavke 1. IV. 1919.

⁷ Socijaldemokratski klub u Privremenom narodnom predstavništvu predstavljala su 3 zastupnika iz Hrvatske, 5 zastupnika iz Slovenije i 3 poslanika iz Vojvodine.

⁸ D. Janković, Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), *Zbornik radova iz istorije XX veka*, I, Beograd 1959, 70.

⁹ Socijalisti su u tri navrata sudjelovali u vladi Kraljevstva SHS: u prvoj vladi S. Protića (v. bilješku 6), u prvoj vladi Lj. Davidovića (16. VIII. 1919—18. X. 1919), i to A. Kristan kao ministar šuma i ruda, V. Korać kao ministar za socijalnu politiku, V. Bukšeg kao ministar za ishranu i obnovu zemlje; — u drugoj vladi Lj. Davidovića (18. X. 1919—19. II. 1920), isti ministri s istim resorima.

samo između Srpske i Bosansko-hercegovačke socijaldemokratske stranke u siječnju 1919; tek poslije rascjepa u stranci Hrvatske i Slovenije¹⁰ (također u siječnju iste godine) dio stranke, organiziran u tzv. Akcioni odbor ljevice, prihvatio je akciju za ujedinjenje; Vojvođanska grupa, odlukom donesenom na konferenciji u Novom Sadu 1919, pridružila se tome.

Beogradski kongres, održan 20—22. travnja 1919, a na kojem je formirana zajednička SRPJ, predstavljao je samo nominalno kongres ujedinjenja. Uprava Srpske socijaldemokratske stranke pozvala je, naime, na kongres samo one partijske organizacije ili dijelove organizacija koje su se odrekle ministerijalizma i koje su bile odlučne da vode nepomirljivu klasnu borbu. Time su bila mimoidena vodstva štranaka Hrvatske, Slovenije i Vojvodine. Iako je predstavnik Socijaldemokratskog kluba u Privremenom narodnom predstavništvu V. Korać podnio ostavku u Protićevu kabinetu i tako prekinuo taktiku ministerijalizma,¹¹ vodstva socijaldemokratskih stranaka Hrvatske i Vojvodine nisu došla na kongres. Prema tome, na kongresu u Beogradu sudjelovali su izaslanici srpskih, bosansko-hercegovačkih socijalista, ljevičari iz Hrvatske i Vojvodani; Jugoslavenska socijaldemokratska stranka nije poslala svoje izaslanstvo na ovaj kongres.

U Podlozi ujedinjenja, kao osnovnom aktu kongresa, navodilo se kako nova Partija SRPJ(k) usvaja maksimalni program jugoslavenskih socijaldemokratskih stranaka, no nova je partija prihvatila samo opći dio programa Srpske socijaldemokratske stranke, koji je ova opet preuzela iz Erfurtskog programa njemačke socijaldemokracije. Međutim, Erfurtski program iz 1891. nije mogao biti adekvatan situaciji u kojoj se našla novostvorena država Južnih Slavena.

Partija je na novu državu gledala samo kao na rezultat velikih ratova u Evropi i na Balkanu, a zanimljivo je istaći i činjenicu da je u Podlozi ujedinjenja važnom problemu unutrašnjeg uređenja država bila posvećena samo jedna rečenica — »jedna nacionalna država s najširoom samoupravnom oblasti, okruga i općina«.

S obzirom na odnos Partije prema vlasti kongres je osudio taktiku ministerijalizma, smatrajući je politikom služenja vladi i buržoaziji, i zahtijevao je u Rezoluciji o Državnom vijeću bojkotiranje i raspuštanje Privremenog narodnog predstavništva te hitno raspisivanje izbora za Konstituantu.

Imajući u vidu skore izbore za Ustavotvornu skupštinu, u Podlozi se nije načelno osudilo sudjelovanje u parlamentarnom radu, već se prepustilo partijskom kongresu da odluči hoće li se komunisti kandidirati na izborima ili ne.

¹⁰ Zbog nesuglasica koje su nastajale unutar Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije još od kraja 1917, kada se ova stranka počela angažirati na suradnji s građanskim strankama, vodstvo stranke sazvalo je Zemaljsku konferenciju, koja je održana 26—28. siječnja 1919, na kojoj se trebalo razmotriti pitanje dosadašnje politike, tj. odobriti ili osuditi oportunistička taktika, odnosno ministerijalizam. Konferencija je većinom glasova od 59 protiv 39 prihvatila rezoluciju desnice i odobrila dotadašnju taktiku. Neposredno poslije konferencije odvojilo se lijevo krilo, formiravši Akcioni odbor ljevice, koji se — u nazočnosti F. Filipovića i D. Lapčevića — na posebnom sastanku odlučio za ujedinjenje sa srpskim i bosansko-hercegovačkim socijalistima, bez obzira na stav većine.

¹¹ Istovremeno s Koraćevom ostavkom u Protićevu kabinetu, iz Zemaljske vlade u Hrvatskoj istupio je V. Bukšeg a iz Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu F. Markić.

Nedugo poslije formiranja SRPJ(k) predstavnici Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, Jugoslavenska socijaldemokratska stranka i Vojvođanska socijaldemokratska grupa^{11a} na konferenciji održanoj 20—22. lipnja u Novom Sadu dogovorili su se o formiranju Jugoslavenske socijaldemokratske stranke. Tako su u 1919. godini radnički pokret u Jugoslaviji predstavljale: SRPJ(k), Jugoslavenska socijaldemokratska stranka (iako još formalno nekonstituirana) i Klub socijaldemokrata koji je djelovao u Privremenom narodnom predstavništvu.

Međutim, ni u novoosnovanoj SRPJ(k) prilike nisu bile sređene. Glavni sekretar Centralnog partijskog vijeća Filip Filipović žalio se npr. u pismu upućenom Iliji Milkiću, članu Izvršnog odbora Kominterne, da ujedinjenje nije bilo ostvareno onako kako su to oni zamislili jer je »sindikalna i partijska birokratija u novoprisajedinjenim oblastima (Hrvatska i Slovenija) sa svojim separatističkim stremljenjima i težnjama kočila ovo ujedinjenje«. Kao objektivne okolnosti koje su ometale ujedinjenje Filipović dalje navodi zakone i dekrete iz bivše Austrije i Mađarske, tako »da Jugoslavija u samoj stvari predstavlja skup različitih državnica sa različitim ustavima, zakonima i dekretima«, pa je stoga i Partija trpjela od separatizma i federalizma; to je pobudilo Izvršni odbor da na slijedećem kongresu zahtijeva »bezuslovnu centralizaciju Partije«. ¹²

Razdoblje između I. i II. kongresa možemo označiti kao razdoblje forsirane centralizacije novog partijskog vodstva u kojem su dominirali prvaci ranije Srpske socijaldemokratske stranke, tako da se i na planu organiziranja Partije odigravao proces analogan onome unutar državne organizacije.

Dok se vodstvo novoformirane Partije obračunavalo sa stranačkim socijaldemokratskim vodstvima Hrvatske i Slovenije, optužujući ih prvotno za oportunitizam i ministerijalizam, a kasnije za provincijalizam i separatizam »koji treba u korenu ugušiti«, značajan je bio i odnos vodstva Partije prema partijskom članstvu u »novoprisajedinjenim krajevima«. Ono je, naime, smatralo da su te partijske mase »naročito nerazvijene u oblastima bivše Austro-Ugarske te nisu vaspitane niti obrazovane«; da je njihov »kulturno prosvetni nivo vrlo nizak u poređenju sa nivoom radničke klase bivše Srbije. Ove mase predstavljaju sirovinu koju treba dobro prosvetiti i vaspitati.« ¹³

Stoga je vlada, da bi, po njihovu mišljenju, najmanje riskirala, raspisala izbore za gradska zastupstva i općinske uprave upravo na području Hrvatske i Slavonije. Međutim, podaci o rezultatima gradskih i općinskih izbora održanih sredinom 1920. u Hrvatskoj i Slavoniji, te policijski teror prije, za vrijeme i poslije izbora, pokazuju u kolikoj su mjeri bile pogrešne i neosnovane procjene prilika u Hrvatskoj od strane vodstva SRPJ(k).

Hrvatska i Slavonija su tijekom 1919. i u prvoj polovici 1920. predstavljale većim dijelom tzv. vojno područje na kojem je bila uvedena cenzura tiska, pisma, brzojavnih i telefonskih saopćenja, na kojem su vojni sudovi dobili nadležnost za suđenje građanskim osobama za određena krivična djela, dok su zločini

^{11a} Vojvođanska socijaldemokratska grupa otcijepila se od SRPJ (k).

¹² V. pismo Filipa Filipovića upućeno I. Milkiću za Kominternu, IHRP u Zagrebu, *Fond Kominterne*, kut. I, br. 5.

¹³ Isto.

protiv države potpadali pod nadležnost prijekih sudova. Da bi se spriječilo sazivanje i održavanje skupova kojima je svrha javno raspravljanje o političkim pitanjima, bio je obustavljen zakon iz god. 1875. o pravu sakupljanja.

Usprkos takvim mjerama vlasti SRPJ(k) je, između osam političkih stranaka koje su sudjelovale na općinskim izborima, po broju osvojenih mandata u Hrvatskoj i Sloveniji zauzela četvrto mjesto, dobivši ukupno 436 odborničkih mandata; po broju mandata dobivenih u gradovima nalazila se na prvome mjestu.¹⁴ Tako je npr. u Osijeku, Slavonskom Brodu, Vukovaru, Virovitici, Vinkovcima SRPJ(k) predstavljala apsolutno najjaču političku stranku, dok je u Zagrebu i Karlovcu došla u položaj relativno najjače političke stranke. Usporedba sa socijaldemokratskom strankom, koja je polučila samo 156 općinskih mandata, pokazuje izrazito lijevu orijentaciju hrvatske radničke klase.

U proljeće 1920. došlo je do pristupanja slovenskih socijalista u SRPJ(k); Delavska socijalistička stranka za Sloveniju, formirana mjesec dana ranije rascjepom socijaldemokrata i komunista, uključila se 13. travnja 1920. u SRPJ(k) kao pokrajinska sekcija SRPJ(k). Time je bio završen proces ujedinjenja jugoslavenskih socijaldemokratskih stranaka.

Poslije pristupa slovenskih socijalista vodstvo Partije počelo je pripremati II. kongres.

II. kongres SRPJ(k) (ili prema promijenjenom imenu tijekom Kongresa, Komunističke partije); odnosno prvi kongres na kojem su bili zastupljeni izaslanici iz svih dijelova Jugoslavije, održan je u Vukovaru 20—22. lipnja 1920. Sastav kongresa s obzirom na broj delegata iz pojedinih krajeva bio je slijedeći:

Hrvatska i Slavonija	15.600 članova	91 delegat
Srbija i Makedonija	14.931 „	134 „
Slovenija	11.790 „	21 „
Vojvodina	8.921 „	55 „
Bosna i Hercegovina i Crna Gora	7.424 „	37 „
Dalmacija	2.092 „	3 „
Centralni forumi		33 „
U k u p n o		374 delegata ¹⁵

Navedeni podaci pokazuju nerazmjer broja delegata u odnosu na pojedine pokrajine i nerazmjer između partijskog članstva i broja delegata.

Većinu delegata sačinjavali su predstavnici slabo razvijenih industrijskih krajeva, dok su razvijeniji krajevi, krajevi s tradicijom i snagom organiziranog radničkog pokreta, bili zastupljeni s mnogo manjim brojem delegata. Osim toga, udara u oči velik broj delegata koji predstavljaju centralne forume; dok je Slovenija npr. s 11.790 članova poslala na Kongres 21 delegata, dotle su centralni partijski forumi bili predstavljeni s 33 delegata. Iz izloženog može se zaključiti da je partijsko vodstvo takvim putem nastojalo osigurati većinu na Kongresu.

¹⁴ A. Milušić, Pravno-politički aspekti općinskih izbora u Hrvatskoj i Slavoniji 1920, Sl. Brod 1970, 183—189.

¹⁵ V. Korać, Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1930, I, 196.

Vukovarski je kongres samo potvrdio već poznatu razliku u stavovima partijskog članstva s obzirom na organizacionu strukturu Partije i na pravac partijske politike. Vodstvo KPJ nastojalo je i uspjele je provesti strogu centralizaciju Partije. Novi je statut, naime, ukinuo pokrajinske odbore i uveo oblasna vijeća i sekretarijate sa sekretarima, koje postavlja Centralno partijsko vijeće kao svoje organe za provođenje partijske politike.

Centralizacija Partije naišla je na otpor velikog broja delegata i za vrijeme i poslije Kongresa. Dio delegata iz Hrvatske i Slovenije napustio je Kongres prije završetka, tako da je do kraja Kongresa od 374 delegata ostalo 305. Kod izbora uprave bilo je predano 65 praznih listića, tako da je glasalo 240 delegata; od ovih je križanih glasovnica bilo 125; jednodušna je bila grupa od 115 delegata.¹⁶

Partijska opozicija nije priznala odluke Vukovarskog kongresa, ni partijski statut, ni program, a ni promjenu imena Partije.¹⁷ Pokrajinsko partijsko vijeće SRPJ(k) u Zagrebu (likvidirano po novom partijskom statutu) zastupalo je gladište »da svaka partija mora imati svoj program, ali o tome programu, o radu na temelju ovoga programa imade da odluči radni narod, radnik i seljak, organizovani član partije. Donešen je statut kojim se onemogućava djelatnost partije u pokrajini i traži skrajna centralizacija partije ili kako je lijepo na kongresu ovo mišljenje centralistički obrazložio beogradski profesor Sima Marković: najprije ćemo provesti jedinstvo financija a onda duhovno jedinstvo«. ¹⁸

Dok je otpor centralizaciji dolazio od predstavnika iz Hrvatske i Slovenije, dotle je protiv partijskog programa ustao i dio starih partijskih radnika Srpske socijaldemokratske stranke na čelu sa D. Lapčevićem i Ž. Topalovićem. Do sukoba partijskog vodstva i opozicije došlo je i zbog bitno različite procjene prilika u Jugoslaviji i procjene trenutačne snage Komunističke partije.

Vodstvo Partije je na političke prilike u Jugoslaviji gledalo u okviru općih shema sukoba buržoazije i proletarijata. Poslije svjetskog rata, po mišljenju vodstva, nastupila je epoha raspadanja kapitalizma, epoha njegova unutrašnjeg rasula. Oktobarska revolucija otvorila je novo razdoblje, razdoblje svjetske revolucije, koje će se iz Rusije putem Jugoslavije tj. preko Balkana, proširiti na cijelu Evropu. »Revolucionarna iskra u Jugoslaviji prelazi u svetao plamen koji zahteva da raspali brzinom munje ne samo Jugoslaviju nego i ceo Balkan. Već nije daleko onaj dan kada će revolucionarni plamen Rusije i Balkana sjedinjenjem predstavljati moćnu raspaljenu silu koja će vrtoglavom brzinom pretvoriti reakcionarnu trulu Evropu u prah i pepeo« — pisao je o prilikama u Jugoslaviji u povjerljivom izvještaju Kominterni član Izvršnog odbora Ko-

¹⁶ *Nova Istina*, Zagreb, 30. lipnja 1920, 82., str. 2.

¹⁷ U bismu I. Milkiću, članu Izvršnog odbora Kominterne, Sima Marković posebno izvještava o stanju pokreta u Hrvatskoj i Sloveniji poslije Vukovarskog kongresa, navodeći da je novi statut prihvaćen u Vukovaru, iako su se »partijski pokrajinski kneževi« bunili protiv centralizacije više nego protiv ičega drugog. »Ali dok su svi pokrajinski odbori već izvršili likvidaciju, dotle većina članova pokrajinskog odbora u Zagrebu to nije htjela učiniti. Ne priznavajući odluke kongresa oni su nastavili da izdaju list »Novu Istinu«, kao organ Socijalističke radničke partije, koja je u stvari na kongresu likvidirana i više ne postoji...«. IHRP u Zagrebu, *Fond Kominterne*, kut. I, br. 11.

¹⁸ Letak Pokrajinskog partijskog vijeća SRPJ(k) upućen radnom narodu povodom izbora za Ustavotvornu skupštinu. IHRP u Zagrebu, Z. B. XVIII 1—7/119.

minterne I. Milkić.¹⁹ Revolucionarna epoha zahtijeva od proletarijata da primljeni borbena sredstva koja koncentriraju njegovu energiju u akciji koje završavaju u otvorenom sukobu s buržoazijom — navodilo se u Vukovarskom programu Komunističke partije. Iz nekih izvještaja Kominterni može se vidjeti da je Partija smatrala da revolucionarni pokret u Jugoslaviji biva sve intenzivniji; da je klasna borba stavljanjem Partije izvan zakona dobila najoštriji karakter; da se jugoslavenski proletarijat neposredno nalazi pred otvorenim sukobom s državom, odnosno da se Jugoslavija nalazi pred socijalnom revolucijom. U navedenom izvještaju Milkovića Kominterni, pisanom u Harkovu 20. svibnja 1920, izvještava se Kominternu kako se prilike u Jugoslaviji ne mogu više označiti frazom o klasnoj borbi, već da je to građanski rat. Ovaj će građanski rat biti predvođen Komunističkom partijom, koja obuhvaća cijelu zemlju i koja predstavlja jedinu ozbiljnu snagu u državi; nasuprot njoj građanske stranke, razjedinjene i podvojene, ne predstavljaju nikakvu ozbiljnu snagu.

Suprotno takvoj ocjeni prilika dio partijskog članstva, pod nazivom centru-maša ili opozicije poslije Vukovarskog kongresa, smatrao je da u Jugoslaviji nema trenutadne mogućnosti za izbijanje revolucije. Ta je grupa, po mišljenju partijskog vodstva, nosila u sebi još uvijek odraz mirne epohe razvitka kapitalizma i nije se mogla priviknuti na duh novog vremena. Ne želeći snositi moralnu odgovornost za posljedice koje bi zbog novog programa Partije mogle stići radnički pokret u Jugoslaviji, znatan broj istaknutih starijih partijskih radnika povukao se i pasivizirao.

Izbori za Ustavotvornu skupštinu bili su održani 28. studenoga 1920. Komunistička partija istakla je svoje kandidatske liste u cijeloj zemlji, odnosno u 54 izborna okruga, uključujući gradove Zagreb, Beograd i Ljubljanu. Prema rezultatima izbora ona je polučila 58 mandata²⁰ i 198.736 glasača, pa je po broju mandata zauzela treće mjesto, plasiravši se odmah iza Demokratske (92 mandata) i Radikalne (91 mandat). Prema broju dobivenih glasova Komunistička je partija bila na četvrtom mjestu iza Demokratske (319.448 glasova), Radikalne (284.575 glasova) i Hrvatske pučke seljačke stranke (230.590 glasova).

Ako se promotri broj dobivenih mandata s obzirom na pojedine krajeve, vidimo da je uspjeh Komunističke partije bio najveći u najnerazvijenijim područjima, kao što su bile Crna Gora i Makedonija. U Crnoj Gori Komunistička partija je po broju osvojenih mandata bila na prvom mjestu, prije Demokratske, Republikanske i Radikalne stranke; u Makedoniji je zauzela drugo mjesto, iza Demokratske a prije Džemijeta i Radikalne stranke; u Srbiji je dijelila treće mjesto sa Savezom zemljoradnika, iza Radikala i Demokrata, prije Republikanaca i Liberala; u Vojvodini (Banat, Bačka, Baranja) nalazila se na trećem mjestu, iza radikala i demokrata, prije Hrvatske pučke bunjevačke stranke, Socijaldemokratske stranke i Saveza zemljoradnika; u Dalmaciji se nalazila također na trećem mjestu zajedno s Radikalnom i Demokratskom strankom, Hrvatskom zajednicom i Trumbićevom listom, iza HPSS i Saveza zemljoradnika; u Hrvatskoj i Slavoniji Komunistička partija došla je na četvrto mjesto, iza HPSS, Demokratske i Radikalne stranke, prije Hrvatske zajednice,

¹⁹ IHRP u Zagrebu, *Fond Kominterne*, kut. I, br. 9.

²⁰ O točnom broju komunističkih poslanika u Konstituantu vidi Milosavljević, bilješka 3.

Hrvatske pučke stranke i Hrvatske stranke prava; u Sloveniji je zauzela također četvrto mjesto, iza Slovenske ljudske stranke, Samostojne kmetijske i Socijal-demokratske stranke, a prije Demokratske stranke i Stranke narodnih socijalista; u Bosni i Hercegovini komunisti su došli na peto mjesto, iza JMO, Zemljoradničke, Radikalne, Hrvatske težačke stranke, a prije Hrvatske pučke i demokratske stranke.

Prema izloženome može se zaključiti da je Komunistička partija postigla najviše uspjeha u krajevima koji nisu imali organiziranu ni jednu jaču opoziciju stranku kao što je bilo u HPSS u Hrvatskoj, sa Slovenskom ljudskom strankom u Sloveniji ili s JMO u Bosni i Hercegovini.

RAD KLUBA KOMUNISTIČKIH POSLANIKA U PLENUMU USTAVOTVORNE SKUPŠTINE (U PROSINCU 1920. I U SIJEČNJU 1921.)

Ustavotvorna skupština sastala se na svoje prvo zasjedanje 12. prosinca 1920. u Beogradu.

Prema članu 1. Poslovnika donesenog 8. XII. 1920. od Ministarskog savjeta, a po kojem je Konstituenta započela radom, bilo je izabrano privremeno Predsjedništvo, koje će biti na dužnosti do konstituiranja Skupštine. Za privremenog predsjednika izabran je predsjednik Narodne radikalne stranke Nikola Pašić.

Pošto je kraćim pozdravnim govorom otvorio zasjedanje Ustavotvorne skupštine, pozvao je nazočne poslanike da predaju svoje punomoći skupštinskom sekretarijatu.

Svršetak govora u kojem je Nikola Pašić istaknuo važnost toga trenutka u historiji našeg troimenog naroda bez razlike narodnosti, koji je preko svojih poslanika pozvan da utvrdi temelje buduće države i osigura građanska i politička prava,²¹ bio je pozdravljen aplauzom i uzvicima »Živela Jugoslavija« od poslaničke većine te uzvicima »Živela Sovjetska republika« od krajnje ljevice.

Sukob »državotvornih« i komunističkih u parlamentu tako je započeo.

Sadržaj rada prva četiri prethodna sastanka (isključujući prvi) može se označiti izborom Verifikacionog odbora i ovjerom punomoći, polaganjem zakletve, izborom stalnog predsjedništva te odlučnim zahtijevanjem svih oporbenih stranaka za hitnu suspenziju sadašnjeg i donošenje novog poslovnika.

Na samom početku drugog prethodnog, odnosno prvog radnog sastanka 13. XII. 1920, prije predlaganja lista za izbor Verifikacionog odbora, komunistički poslanik Sima Marković tražio je nekoliko puta riječ da bi protestirao protiv postojećeg Poslovnika. Pravo da govori dobio je poslije izbora Verifikacionog odbora, u koji su iz Komunističke partije ušla tri poslanika: Triša Kaclević, Milan Lemež i Milorad Pantić. Takav postupak okvalificirao je Sima Marković kao nasilje predsjednika nad pravima narodnih poslanika, jer je smatrao da je prijedlog o suspenziji Poslovnika trebao biti podnesen prije izbora Verifikacionog odbora, odnosno da Skupština nije smjela započeti radom po propisu nametnutog Poslovnika.

²¹ Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje SBUS), I, Beograd 1921, 1.

Poslovnik, koji je uredbom donijela Vesnićeva vlada, prema izlaganju Sime Markovića ilegalan je jer je donesen na nezakonit način; Poslovnik sputava rad Ustavotvorne skupštine, onemogućava kontrolu Skupštine nad vladom i mogućnost slobodne rasprave u Skupštini. Po Poslovniku se pretpostavlja egzistencija kraljevske vlasti prije sastanka i odluke Ustavotvorne skupštine. Stojeći na stajalištu da je jedini suveren Ustavotvorna skupština i da nad njom u današnjoj državi ne postoji ni jedan viši organ državne vlasti, Sime Marković je u ime Kluba komunističkih poslanika podnio prijedlog o hitnoj suspenziji reakcionarnog Poslovnika Vesnićeve vlade i izboru odbora za promjenu Poslovnika u kojem bi razmjerno bile zastupljene sve političke stranke; ovaj bi odbor trebao izraditi nacrt novog Poslovnika i predložiti Skupštini na pretres i prihvat. Prijedlog za hitnu suspenziju Poslanika i donošenje novog, pored komunista, podnijeli su Jugoslavenski klub,²² Narodni klub,²³ Republikanska stranka,²⁴ Jugoslavenski muslimanski klub,²⁵ Klub socijalističkih poslanika²⁶ i Klub zemljoradničkih poslanika, odnosno sve političke stranke osim radikala i demokrata.

Odgovor predsjednika Ministarskog savjeta M. Vesnića na zahtjev za promjenu Poslovnika bio je značajniji po načinu obraćanja oporbenim strankama, napose komunistima, negoli po jačini argumenata. Na tvrdnje opozicionih poslanika da je Poslovnik donijet na nezakonit način M. Vesnić osvrnuo se samo konstatacijom da je poslije raspuštanja Privremenog narodnog predstavništva ostao Državni odbor, koji je s vladom donio ovaj Poslovnik, koji prema tome ima karakter legalnosti.

Odgovor cjelokupnoj opoziciji ministar Vesnić započinje apostrofiranjem komunista na ovaj način: »Protivno svim parlamentarnim principima otvorili su diskusiju o poslovniku predstavnici grupe, čiji je ugled u vladi, koja je ubila parlament koji je pred sobom našla; i ti predstavnici te grupe imali su toliko,

²² Jugoslavenski klub formirale su tri katoličke stranke: Hrvatska pučka, Slovenska Ljudska i Bunjevačko-šokačka stranka. Dr Nikola Mandić, prosvjedujući protiv poslovnika u ime Jugoslavenskog kluba, rekao je slijedeće: »U smislu članka 121 zakona o izboru narodnih poslanika, ovlašten je Ministarski savjet da u sporazumu sa izbornim odborom donese poslovnik za Ustavotvornu skupštinu, kojim će se ona služiti dok ga sama dijelom ili u cijelosti ne izmijeni. U tom smislu održano je nekoliko sjednica. Privremeno narodno predstavništvo, međutim je 28. novembra bilo definitivno raspušteno. Odbor toga predstavništva je i dalje funkcionirao iako zato po zakonu nije imao kvalifikacija, jer čim je raspušteno Narodno predstavništvo prestaju funkcije i njegova odbora; 6. decembra na sjednici Ministarskog savjeta sa nepostojećim odborom donesen je nacrt poslovnika. Ovaj poslovnik ne može imati karakter zakona; donesen je bez i jednog zakonskog činoca jer narodno predstavništvo nije moglo izbornom odboru dati permanentni karakter.« Vidi n. dj., u bilj. 21, 5.

²³ Narodni klub formirale su Hrvatska zajednica i Hrvatska težačka stranka. U ime Narodnog kluba dr Ivan Pavičić navodio je da je odbor, s kojim je vlada prišla izradi poslovnika, izgubio mandat te da je vlada protupropisno izradila poslovnik; isto, 5.

²⁴ U ime Republikanske stranke zahtjev za novi poslovnik podnio je Milovan Lazarević; isto, 5.

²⁵ U ime Muslimanskog kluba zahtjev za novi poslovnik podnosi M. Spaho; isto, 5—6.

²⁶ U ime Kluba socijalističkih poslanika isti zahtjev podnosi E. Kristan; isto, 6.

neka mi se dopusti pravi izraz, drskosti, da nasiljem proglašam ono, što je vlada smatrala i što bi svaka vlada, koja ima ozbiljan pojam o dužnosti smatrala da treba učiniti...»²⁷

Dalje se M. Vesnić suprotstavlja komuniste ostalim političkim strankama navodeći kako oni rade po svojem programu negiranja države, te se prema tome od njih ne može niti očekivati drugačiji postupak, ali se čudi da se njima pridružuju i predstavnici drugih stranaka od kojih se očekuje da na ovom poslu ozbiljno surađuju. I dalje, obraćajući se dijelu Skupštine koji smatra konstruktivnim M. Vesnić je nastavio: »Naša zemlja, naša država, ceo naš narod očekuje od vas, od sviju nas, da dovršimo veliko delo narodnog ujedinjenja... mi ćemo to moći učiniti samo tako, ako izbijemo iz svoje glave jednom i za svagda, da smo se mi ovdje sastali kao konvenat. Mi smo se sastali ovde, — vladalac, vlada i narod da od jednog dobrog zakonskog stanja napravimo jedno još bolje.«²⁸

Tako je vlada već na prvom sastanku Ustavotvorne skupštine stavila na znanje opoziciji da od jednog njezina dijela, tj. od komunističke, odbija suradnju, dok je drugom dijelu oštro postavila granicu djelovanja.

Do drugog sukoba vlade i komunističkih poslanika, kao i ostalih opozicionih stranaka, dolazi na petom prethodnom sastanku Ustavotvorne skupštine 22. XII. 1920. Pošto je bio, naime, ovjeren dovoljan broj punomoći pola + 1, pristupilo se polaganju zakletve. To je bio povod za ponovljene proteste svih opozicionih stranaka protiv postojećeg i sa zahtjevom za donošenje novog Poslovnika. Neke od njih, npr. Zemljoradnička stranka, Republikanska, Jugoslavenska muslimanska zajednica, pristupaju polaganju zakletve uz ogradu da to čine kako bi omogućile što brži i stvarni rad Konstituante, ali napominju kako to krnji suverenitet Ustavotvorne skupštine²⁹ te traže da se odmah po izboru stalnog radnog predsjedništva pristupi izradi novog Poslovnika.

Komunistički poslanik Sima Marković ponovio je zahtjev Komunističkog kluba za promjenu Poslovnika, navodeći kako su sve stranke, osim demokrate i radikala, poduprle prijedlog komunistički, koji su se nadali da će u vidu novog Poslovnika naći platformu za slobodan rad svih stranaka u Ustavotvornoj skupštini. Odredba privremenog Poslovnika o polaganju zakletve negira suverenost Ustavotvorne skupštine i omogućava velikom broju poslanika, naročito iz Slovenije i Hrvatske, sudjelovanje u radu ovog tijela. »Privremeni poslovnik sa svojom poentom o ovako nakaznoj zakletvi — rekao je on — onemogućava prisustvo u Konstituenti jednom ogromnom broju narodnih poslanika... prisustvo više od dve trećine predstavnika slovenačkog dela našeg naroda... prisustvo više od dve trećine hrvatskog dela našeg naroda... (Povici demokrate: nema više razlikovanja, svi smo jedno)... Insistirajući na ovom poslovniku i na ovoj zakletvi vi ste ti koji rušite narodno jedinstvo... Vi ste ti na koje će pasti sav teret odgovornosti za one nedogledne posledice koje će neminovno nastati zbog vašeg rada.«³⁰

Pošto je S. Marković još označio i privremeni Poslovnik i odredbe o pola-

²⁷ Isto, II. prethodni sastanak Ustav. skup., 13. XII. 1920, 6.

²⁸ Isto, II. pret. sast. Ustav. skup., 13. XII. 1920, 6.

²⁹ Isto, v. izlaganje M. Lazarevića, V. pret. sast. Ustav. skup. 22. XII. 1920, 19.

³⁰ Isto, v. govor S. Markovića, V. pret. sast. 22. XII. 1920, 18.

ganju zakletve kao nasilje vlade, predsjednik Skupštine Nikola Pašić oduzeo mu je riječ i prekinuo sjednicu. Poslije prekida sjednice, kada je Sima Marković ponovo tražio riječ da završi svoju izjavu, Nikola Pašić se zaprijetio komunističkim poslanicima da će ih nasilno izbaciti sa sjednice. Na to je Klub komunističkih poslanika demonstrativno napustio sjednicu.

U nastavku sjednice, nakon što je određeni broj poslanika položio zakletvu, izabrano je stalno radno predsjedništvo Ustavotvorne skupštine; za predsjednika je izabran član Demokratske stranke dr Ivan Ribar.

Na prvom redovnom sastanku predsjednik Ribar je saopćio da poslanici koji su verificirani, a koji nisu položili zakletvu, ne mogu dobiti dnevnice, pravo besplatnog putovanja na željeznici, niti mogu vršiti svoje poslaničke dužnosti u ovoj Skupštini.

Komunistički poslanici nisu sudjelovali u radu Skupštine sve do donošenja novog skupštinskog Poslovnika, tj. u radu prvih pet redovitih skupštinskih sastanaka. Na trećem redovnom sastanku 14. I. 1921. izabran je odbor za reviziju privremenog Poslovnika. O nacrtu novog Poslovnika odbor je izvijestio Skupštinu na VII. redovnom sastanku 28. 1. 1921.

Prilikom pretresa nacrtu novog Poslovnika opozicione stranke bile su jednodušne u ocjeni da je odbor neznatno izmijenio Vesnićev poslovnik, da su sve bitne odredbe ostale iste, npr. odredba o polaganju zakletve, a isto tako i član 65, odnosno 66. novog Poslovnika koji govori o većini za izglasavanje Ustava; stoga je novi Poslovnik po mišljenju opozicije jednako reakcionaran kao što je bio i privremeni Poslovnik Vesnićeve vlade.³¹

U ime Kluba radikalskih poslanika M. Ninčić je odgovorio veoma deciderano i oštro na kritiku novog Poslovnika: Novi Poslovnik diktirala je potreba za što brže donošenje Ustava; odredba za skraćivanje interpelacije oduzela je samo mogućnost manjini da terorizira većinu; odredba o kvalificiranoj većini kod izglasavanja Ustava u pozitivnom zakonodavstvu ne postoji; to je stvar ocjene političke situacije. Prema sadašnjoj političkoj situaciji Poslovnik određuje većinu 50 plus 1. Odredba o zakletvi nije slučajna, već je odraz shvaćanja da Ustavotvorna skupština nije suverena; »ona ima da dá organizaciju naše kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.«³²

Unatoč protivljenju opozicije novi je Poslovnik izglasan većinom glasova.

Poslije donošenja novog Poslovnika komunisti su odlučili da polože zakletvu kako bi mogli sudjelovati u radu Skupštine. »Mi u ovakvoj Skupštini«, ističe komunistički poslanik Živko Jovanović, »u kojoj ipak i posle izmene ostaje reakcionarni poslovnik, radimo (glasovi: tako je...) i polažemo zakletvu da protivu nasilja (aplauz) i reakcije vodimo borbu ne samo spolja nego i unutra

³¹ Prema izlaganju Mehmeda Špahe, osnovne odredbe novog poslovnika ostale su nepromijenjene. Čl. 65, odnosno 66. koji govori o pitanju kvoruma za izglasavanje Ustava ostao je isti, iako se protivi i Krfskoj deklaraciji i adresi Narodnog vijeća i odgovoru Regenta. »Mi smo tražili bar $\frac{3}{5}$ da se formalno udovolji pomenutim proklamacijama, ali vlada i njene grupe ni na to nisu pristale.« Dalje navodi kako je zaključeno da se diskusija vodi en bloc, tako da se ne mogu donositi izmjene pojedinih odredaba. Pitanje zakletve ostalo je nepromijenjeno i zbog toga su vrata Konstituantu ostala zatvorena velikom broju poslanika koje je narod poslao u Konstituantu. Isto, VII. red. sast. 28. I. 1921, 18.

³² V. Ninčićev govor, isto, VII. red. sast. 28. I. 1921, 24.

(aplauz)«. ³³ Novi Poslovnik, ukazuje dalje Jovanović, ponavlja odredbe privremenog Poslovnika; sadrži odredbu o zakletvi poslanika, što umanjuje suverenitet Ustavotvorne skupštine, s tom razlikom što ovaj put to ne vrši vlada, nego takozvana skupštinska većina. Poslovnik nije ovlastio skupštinu da vodi istragu nad radom upravnih vlasti. Tako se šutke prelazi preko zločina koji se danas vrše; »ovaj poslovnik... nije poslovnik za stvaranje jedinstva i državotvornog rada..., nego je to poslovnik koji još i u ovoj kući podstiče plemenske i građanske raspre i borbe. Vi ste ti, koji ga odozgo kao manjina namećete, koji ga bez prisustva i protiv volje radničke klase Jugoslavije, protiv volje ogromne većine Hrvata i Slovenaca donosite³⁴...« — govorio je Živko Jovanović.

S obzirom da mu je dr Ribar oduzeo riječ, izjavu Komunističkog kluba poslije prekida sjednice nastavlja Sima Marković, govoreći da su komunisti prvi poslovnik označili kao nasilje koje je nad suverenošću Ustavotvorne skupštine izvršila jedna neodgovorna vlada u demisiji; novi poslovnik predstavlja također nasilje, koje je ovaj izvršila manjina Konstituante, koja predstavlja vladine grupe. Ali, nastavio je on, »protestirajući protiv tog nasilja, da bismo bili u mogućnosti da se i unutra u Konstituenti borimo protivu čitavog niza nasilja, koja se poduzimlju specijalno protiv našeg pokreta, komunistički klub podvrgi će se tom nasilju i položiće zakletvu«. ³⁵ Poslije te izjave komunistički su poslanici prešli na polaganje zakletve.

Toga je dana zakletvu položilo 56 poslanika, ³⁶ a kasnije još dva. Od tog broja 40 su bili pravoslavne vjeroispovijesti, 14 katoličke i 2 muslimana. Ako bi vjeroispovijest bila mjerodavna za određivanje nacionalne pripadnosti, mogli bismo konstatirati da je Komunistički klub brojio 40 Srba uz manji broj Crnogoraca i Makedonaca, 14 Hrvata i Slovenaca i 2 Muslimana. ³⁷

³³ Isto, govor Živka Jovanovića, VII. red. sast. 28. I. 1921, 40.

³⁴ Isto, govor Živka Jovanovića, VII. red. sast. 28. I. 1921, 40.

³⁵ Isto, govor S. Markovića, VII. red. sast. 28. I. 1921, 41.

³⁶ U *Stenografskim bilješkama* zabilježeno je da je zakletvu položilo 57 komunističkih poslanika; među njima se navodi i dr Mita Mušicki, koji je bio izabran na listi Radikalne stranke za oblast Pančevo—Bela Crkva; njegovo je ime bilo zabunom uneseno umjesto komunističkog poslanika Ilije Krasojevića; 14. III. 1921. zakletvu je položio Milan Nedić kao 58. komunistički poslanik. Vidi o tome P. Milosavljević, bilj. 3.

³⁷ Na VII. rad. sast. 28. I. 1921. zakletvu su položili svi komunistički poslanici zabilježeni u *Stenografskim bilješkama* po slijedećim vjeroispovijestima: *Pravoslavni*: 1. Kosta Novaković, 2. Milorad Pantić, 3. Krsta Tačević, 4. Stanimir Josipović, 5. D. Marjanović, 6. Petar Đorđević, 7. Ratko Žunić, 8. Simo Miljuš, 9. Ivan Davčević, 10. Nikola Kovačević, 11. Jov. Tomašević, 12. Đ. Stuparev, 13. Ljubomir Micić, 14. Petar T. Cvetković, 15. dr Dragutin P. Vladislavljević, 16. Dragutin V. Bukvić, 17. T. Kacelerović, 18. Vladimir Čopić, 19. Vladimir Mirić, 20. Miloš J. Trebinjac, 21. N. Grulović, 22. V. Marković, 23. Drag. Tasić, 24. Stojan Milošević, 25. Živ. Cvetković, 26. T. B. Stojadinović, 27. Ivan Čolović, 28. Ljuba Radovanović, 29. M. Todorović, 30. dr Mita Mušicki (v. bilj. 36), 31. Pavle Pavlović, 32. Mitar Trifunović, 33. dr Sima Marković, 34. Filip Filipović, 35. Živko Jovanović, 36. Ž. Milojković, 37. Vojislav Đ. Stojanović, 38. inž. Karlo Brož, 39. Tan. Ilić, 40. Dušan Cekić, 41. Lazar Stefanović. *Muslimani*: 1. Ferid Bajram, 2. Edhem Bulbulović. *Katolici*: 1. Miha Koren, 2. Milan Lemež, 3. Mijo Mlinarić, 4. Đuro Salaj, 5. Valentin Mlakar, 6. Marcel Žorga, 7. Vladislav Fabjančić, 8. Vicko Jelaska, 9. Lovro Klemenčić, 10. Jakob Laštrić, 11. Danko Madunić, 12. Đuro Đaković, 13. Pavle Žižić, 14. Bogoljub Gligorijević. V. SBUS VII. red. sast. 28. I. 1921, 41.

Sadržaj rada slijedećih dvaju redovnih sastanaka, IX. i X, bio je ispunjen biranjem skupštinskih odbora, Ustavnog, Administrativnog, Imunitetnog i Odbora za molbe i žalbe.

Poslije izbora Ustavnog odbora, 1. veljače 1921, Skupština je povjerila tom skupu da u roku od 40 dana izvrši pretnes podnesenih ustavnih nacrtu; kroz to razdoblje skupštinski plenum nije radio.

RAD KLUBA KOMUNISTIČKIH POSLANIKA U USTAVNOM ODBORU

1. Načelna rasprava o nacrtu Ustava

Na IX. redovnom sastanku Ustavotvorne skupštine Kraljevstva SHS 31. I. 1921. prva točka dnevnog reda bio je izbor Ustavnog odbora. Za izbor članova Ustavnog odbora bilo je predloženo sedam kandidatskih lista:

1. Demokratska lista — nosilac Ljubomir Davidović
2. Radikalska lista — nosilac Milenko Vesnić
3. Socijalistička lista — nosilac Edbin Kristan
4. Lista Jugoslavenskog kluba — nosilac Anton Sušnik
5. Lista Muslimanskog kluba — nosilac Mehmed Spaho
6. Zemljoradnička lista — nosilac Mihajlo Avramović
7. Komunistička lista — nosilac Sima Marković

Izboru je pristupilo 328 poslanika; rezultat izbora bili su slijedeći:

Vesnićeva (radikalska) lista	86 glasova	11 poslanika
Davidovićeva (demokratska) lista	85 „	11 „
Spahova (mus. klub) lista	22 „	2 + 1 „
Sušnikova (jug. klub) lista	36 „	4 „
Kristanova (socijalistička) lista	15 „	1 + 1 „
Markovićeva (komunistička) lista	54 „	6 + 1 „
Avramovićeva (zemlj. radnička) lista	30 „	3 + 1 „
	Ukupno	42 poslanika^{37a}

^{37a} Osobni sastav Ustavnog odbora prema pripadnosti političkim strankama bio je slijedeći:

Radikalska lista: 1. Milenko Vesnić, 2. Marko Đuričić, 3. Ljuba Jovanović, 4. Nastas Petrović, 5. Miša Trifunović, 6. Momčilo Ninčić, 7. Lazar Marković, 8. Muftija Mehmed Alija, 9. Milorad Vujičić, 10. Jovan Radonić, 11. Velja Vukičević; povremeno su sudjelovali: Mita Mušicki i Žarko Miladinović;

Demokratska lista: 1. Ljubomir Davidović, 2. Voja Veljković, 3. Tomislav Tomljenović, 4. Vojislav Marinković, 5. Gregor Žerjav, 6. Ilija Šumenković, 7. Milutin Jakšić, 8. Juraj Demetrović, 9. Ismet beg Karabegović, 10. Pavle Anđelić, 11. Svetislav Popović; povremeno sudjelovao: **Mihajlo Živković**

Lista Jugoslavenskog kluba: 1. Anton Sušnik, 2. Matko Laginja, 3. Ante Dulibić, 4. Stjepan Vojnović-Tunić; povremeno sudjelovao: Janko Šimrak

Lista Muslimanskog kluba: 1. Mehmed Spaho, 2. Halid beg Hrasnica, 3. Fehim Kurbegović; povremeno sudjelovao: Osman Vilović

Socijalistička lista: 1. Edbin Kristan, 2. Jovan Đonović; povremeno sudjelovao: Nedeljko Divac

Zemljoradnička lista: 1. Mihajlo Avramović, 2. Bogumil Vošnjak, 3. Jovan Jovanović, 4. Milan Bošković

Komunistička lista: 1. Sima Marković, 2. Živko Jovanović, 3. Pavle Pavlović, 4. Lovro Klemenčić, 5. Triša Kaclerović, 6. Filip Filipović, 7. Simo Miljuš; povremeno sudjelovali: Života Milojković, Milan Lemeš, Dragutin Vladisavljević, Laza Stefanović

Napominjemo da se tijekom rada osobni sastav odbora povremeno mijenjao, ali se pazilo da broj poslanika ostane uvijek isti.

Prva sjednica Ustavnog odbora održana je 1. veljače 1921. U radno predsjedništvo izabrani su radikalski poslanik M. Vesnić, kao predsjednik, demokrata T. Tomljenović kao potpredsjednik i M. Bošković kao sekretar.

Otvarajući rad odbora i izlažući smjernice njegovoga rada, Vesnić je istaknuo »da će Ustavotvorna skupština predstavljati ono što bude predstavljao Ustavni odbor, u kome raspored snaga odgovara rasporedu snaga i težnja Ustavotvorne skupštine,«³⁸ te da će na osnovi materijala, koji je u prvom redu kraljevska vlada i koje će, prema Poslovniku, dati i druge stranke, pripremiti za Ustavotvornu skupštinu nacrt koji će najbolje odgovarati interesima zemlje i prilikama u kojima se ona nalazi.

Prve intervencije koje su s odnosila na način rada Ustavnog odbora bile su intervencije komunističkih poslanika.

Neposredno poslije Vesnićeva uvoda Sima Marković je predložio predsjedništvu da se prilikom rasprave u Odboru omogući pristup novinarima, jer bi to značilo osiguranje kontrole javnosti u radu tog tijela, ali su se za taj prijedlog izjasnili samo komunisti i socijalisti.

U drugom prijedlogu Komunistički klub izražava protivljenje postupku da se vladin nacrt uzme kao osnovica načelne ustavne debate. Član 19. Poslovnika za Ustavotvornu skupštinu propisao je da se prijedlozi ustavnih nacrtu mogu podnositi Skupštini u roku od 15 dana poslije formiranja odbora. Pošto je odbor formiran 31. I. a započeo radom 1. II, rok za podnošenje nacrtu isteći će 15. II. 1921. Tek nakon isteka roka od 15 dana odbor bi, prema prijedlogu komunista, uspoređujući sve podnesene nacrtu, trebao odlučiti koji će nacrt prihvatiti kao osnovicu rasprave. I ovaj je prijedlog bio odbačen većinom glasova.

Na trećoj sjednici 4. veljače 1921. započela je načelna rasprava o nacrtu Ustava vlade N. Pašića. Raspravu je otvorio ministar pravde i priprema za Ustavotvornu skupštinu M. Trifković. U uvodnom ekspozeu napomenuo je kako su vlade Protića, Vesnića i Pašića za osnovu projekta uzele srbijanski ustav iz 1903. god., koji je pak donesen po uzoru na najslobodoumniji belgijski ustav (iz 1831. god. s naknadnim novelama), i ukratko iznio sadržaj ustavnog nacrtu po redosljedu pojedinih odjeljaka.

Početni prigovor komunista i drugih oporbenih stranaka bio je taj što ministar za Konstituantu, kao glavni vladin referent, nije dao obrazloženje o motivima koji su upravljali vladu prilikom donošenja tog nacrtu, kao što je u uobičajeno u praksi skupštinskog rada. On je, po općem mišljenju opozicije, bio dužan dati ekspoze koji je analizirao konkretne prilike u kojima se Ustav donosi, unutrašnji i vanjski položaj države iz kojeg proizlaze potrebe koje Ustavom valja realizirati i koje su diktirale upravo takav Ustav kakav je predložila vlada Nikole Pašića.

Ovakve »tendenciozne« prigovore zbog nedostatka »motivenberichta«, kako ih je u završnoj riječi nazvao ministar Konstituante, opravdavalo se kratkoročnom vremenom i činjenicom da se takav postupak u Srbiji ne prakticira.

³⁸ Stenografske beleške, Rad Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje SBRUO), I, A. D. Beograd, 1.

Osim vlade, ustavne su nacрте u propisanom roku podnijeli još Narodni, Jugoslavenski, Zemljoradnički, Socijalistički i Republikanski klub i Jugoslavenska muslimanska organizacija. Pored ovih nacрта pozornost javnosti privukli su nacrt Hrvatske republikanske seljačke stranke, koji su prihvatili zastupnici HPSS na zasjedanju u Zagrebu 1. IV. 1921. pod nazivom »Ustav neutralne seljačke republike Hrvatske«, te pojedinačni nacrti hrvatskih političara iz Dalmacije J. Smodlake i A. Trumbića.³⁹

Klub komunističkih poslanika, iako je predstavljao jaku opozicionu grupu, nije podnio svoj nacrt Ustava. Oni su smatrali da Konstituanta zbog svog buržujskog sastava ne bi mogla prihvatiti principe sovjetskog Ustava koji bi predložili komunisti i da nije kadra donijeti Ustav koji bi odgovarao stvarnim potrebama naroda. »Komunistička partija stoji na gledištu da je u ovom vremenu i u ovoj današnjoj konkretnoj situaciji koju preživljuje naša zemlja našem narodu bilo potrebno dati jedan Ustav koji bi doista bio izraz stvarnih potreba i interesa njegovih. Ali takav jedan ustav ne može ni u kom slučaju da počiva na onim principima koji su provedeni kroz vladin ustavni projekt. Takav jedan Ustav ne može da počiva ni na onim principima koji su govornici iz pojedinih drugih buržoaskih grupa predlagali u toku generalne diskusije. Takav jedan Ustav... može da počiva samo na principima Sovjetske vlasti, vlasti revolucionarnih radnika, seljaka i vojnika, — na principima integralne i neposredne proleterske demokracije... Sovjetski Ustav gospodo, koji mi tražimo... ne piše se u buržoaskoj Konstituantu, nego samo u sredini revolucionarnih radnika i seljaka. Taj Ustav ne niče iz parlamentarnih pregovora i pregonjenja sa buržoazijom, nego iz revolucionarne borbe radnika i seljaka protiv buržoazije. Revolucija je mati Sovjetskog Ustava«⁴⁰ — govorio je Ž. Milojković.

Komunisti su svjesni, istakao je on, da Konstituanta ne može prihvatiti principe sovjetskog uređenja koje bi oni predložili. »Vi te naše zahteve nećete primiti..., vi ih ne možete primiti..., vi ih nesmete primiti. Ako biste se vi stavili na naše gledište, ako biste vi prihvatili naše principe vi biste samim tim negirali svoj sopstveni državni i društveni poredak«,⁴¹ nastavljao je Milojković. No komunisti se ipak prihvaćaju rada na donošenju Ustava jer je potrebno da se njihova načela čuju i s ovog mjesta kao i načela drugih političkih stranaka.

Deklarirajući tako unaprijed načelnu razliku i neslaganje s »buržoazijom« kakvima su općenito smatrali predstavnike svih ostalih političkih stranaka i otklonivši unaprijed mogućnost suradnje, komunisti su dali do znanja da uopće ne pretendiraju na prihvaćanje njihovih stavova u ustavnoj raspravi. Takva je zatvorenost značila distanciranje od ostalih opozicionih stranaka i tako narušavala cjelovitost opozicionog bloka.

³⁹ V. detaljnije o ustavnim nacrtima; Čulinović, Jugoslavija između dva rata, 321—329. M. Horvat - K. Bastaić - H. Sirotković: Rječnik historije države i prava, Zagreb 1968, 495—497.

⁴⁰ Sten. bel. Ust. od. I, 79.

⁴¹ Isto, 82.

2. Komunistička koncepcija države

Prva i osnovna razlika, nastavlja Milojković, između komunista i drugih političkih grupa sastoji se u bitno različitom poimanju države i njenih funkcija.

Prema mišljenju komunista, država je proizvod i izraz nepomirljivih klasnih suprotnosti koje postoje u društvu. Njeno postojanje dokazuje da su klasne suprotnosti u društvu nepomirljive. Shodno tome, kad nestane klasnih suprotnosti, država kao institucija postat će nepotrebna.

Budući da se država pojavljuje kao rezultat klasne suprotnosti, svaka država ima klasni karakter. »Natklasna slobodna narodna država«, o kojoj je bila riječ u ovoj Konstituenti i ovom ustavnom nacrtu, koju su branile građanske stranke, organ je klasne vladavine buržoazije; to znači da u njoj gospodare kapitalisti, bankari, krupni zemljoposjednici i bogataši uopće. Oni su kao klasa prema produktivnoj masi naroda u apsolutnoj manjini. Unatoč tome njima pripada cjelokupna vlast u državi. Ne zato jer je dobivaju na izborima, već zahvaljujući bogatstvu koje je posljedica privatnog vlasništva, pomoću kojeg oni organiziraju svoj činovnički i policijski aparat i vrše organizaciju izbora. Kapitalistička klasa koja je na vlasti nosilac je cjelokupnog društvenog bogatstva. Organi svih vrsta vlasti, i zakonodavne i izvršne i sudske, samo su organi kapitalističke klase. U kapitalističkoj državi koja je aparat klasne vladavine buržoazije dobri su i poštuju se samo oni sudovi koji štite zakone, koje u svom interesu donosi kapitalistička klasa; valjana je samo ona policija koja bdi nad sigurnošću davine buržoazije valjana je samo ona policija koja bdi nad sigurnošću bogataša, korisna je samo ona vojna organizacija koja služi obrani kapitalističkih privilegija i kapitalističke vladavine. Radnici, seljaci, i vojnici, sitni sopstvenici uopšte nemaju nikakve vlasti u kapitalističkoj državi... oni se samo moraju pokoravati svakoj vlasti i robovati svakoj vlasti«,⁴² izlagao je Milojković.

Iz takva karaktera države proizlazi Ustav kao vrhovni i osnovni zakon. Ustav koji proglašava neograničeno privatno vlasništvo i koji daje potpunu političku vlast buržoaziji.

3. Karakteristike proleterske države ili načela sovjetske ustavnosti

Proleterska država, koju zahtijevaju komunisti, predstavlja antipod kapitalističke države. Sovjetska država ili diktatura proletarijata, koja sada postoji u Rusiji, prijelazna je država, odnosno oblik koji treba stvoriti uvjete za ostvarenje komunizma, odnosno društva u kojem neće postojati klase i prema tome neće biti potrebe za državnu organizaciju.

Osnovna načela sovjetske ustavnosti anticipirala je Deklaracija o pravima radnog i eksploatiranog naroda, donesena na III. sveruskom kongresu radničkih, vojničkih i seljačkih deputata 25. siječnja 1918. Prema načelima ove Deklaracije izrađen je prvi sovjetski Ustav, Ustav RSFSR od lipnja 1918.

Deklaracija je proglasila ukidanje sustava eksploatacije čovjeka nad čovjekom, tj. ukinula je privatno vlasništvo, proglasila nacionalizaciju zemlje i

⁴² Isto, 80.

načelo opće radne obaveze podijelivši stanovništvo na produktivno i neproduktivno, dajući građanska prava samo produktivnom dijelu stanovništva.

Nacionalizacija zemlje odnosi se na zemlju plemića, crkve, bogatih seljaka; sitni i srednji seljaci ne podliježu nacionalizaciji; oni će i dalje ostati vlasnici zemlje, dok sami eksperimentalnim putem ne dođu do spoznaje da je privatno vlasništvo nad zemljom nepotrebno jer je izgubilo onu funkciju koju je imalo u kapitalističkom društvu. U sovjetskoj državi provedena je nacionalizacija banaka, unutrašnje i vanjske trgovine i krupne industrije. Nacionalizacija industrije lišila je kapitaliste profita koji su crpli iz eksploatacije radne snage. Taj profit ide danas u korist čitavog društva.

Princip opće radne obaveze odnosi se na sve članove društva zdrave i sposobne za rad. Načelo »tko ne radi, ne treba ni jesti« znači da svaki pojedinac mora vlastitim radom stjecati sredstva za svoju egzistenciju. Princip radne obaveze za sve slojeve društva i sve pojedince uveden je radi podizanja proizvodnje; to je bio jedini način da se obnovi privreda porušena u toku rata i revolucije.

U sovjetskoj državi imaju građanska i politička prava svi oni koje hoće raditi. Oni koji ne rade, koji se ne bave korisnim i produktivnim radom⁴³ ne mogu imati nikakva utjecaja na tok državne politike.

Nesumnjivo je da oni koji rade predstavljaju golemu većinu jednog društva; dosljedno tome vladavina radnog naroda ili diktatura proletarijata ni u kom slučaju ne može biti vladavina jedne manjine nad većinom, već obratno, vladavina goleme većine naroda u korist cjelokupnog društva. »Pravo glasa ima svatko onaj tko radi a to su i fizički i umni radnici, to su činovnici, to su seljaci i sve ostale kategorije koje aktivno učestvuju u privrednom životu. Bivši generali koji nisu hteli da se prihvate korisnog posla ili bankokrate koje leže na zlatu i briljantima i gledaju putem šverca da se održe u životu, ti razume se ne mogu imati prava glasa, ne mogu imati uticaja na tok državnih poslova, ali takvih je sve manje i manje« — izlagao je S. Marković.⁴⁴ »Neka gospoda kapitalisti zasuču rukave pa rade, neka zarađuju svoj hleb svojim trudom, pa će imati prava«,⁴⁵ govorio je o istom Ž. Milojković.

U sovjetskom sustavu cjelokupna vlast, izvršna, zakonodavna i sudska, pripada radnom narodu organiziranom kao vijeća radničkih, seljačkih i vojničkih deputata. Ovaj je oblik organa vlasti nastao u Rusiji za revolucije 1905. iz ilegalnih organizacija raznih socijalističkih frakcija. Za revolucije 1917. sovjeti postaju organi revolucije, a poslije pobjede revolucije sovjeti organiziraju privredni i politički život sovjetske države.

Dok su u kapitalističkoj državi demokracija i načelo narodne suverenosti dovedeni do apsurdna, u Sovjetskoj Rusiji narod je doista suveren; prije svega, narod je ekonomski oslobođen i time mu je omogućeno da istinski uživa sva politička i građanska prava. Kroz političke i ekonomske organizacije narod bira predstavnike koji su neprekidno pod kontrolom svoje organizacije; ona ih u svakom času može opozvati i izabrati druge, tako da neposredna demokracija i narodna suverenost dolazi do punog izražaja.

⁴³ Poslanik Života Milojković prešao je preko pitanja da da definiciju korisnog i produktivnog rada.

⁴⁴ Sten, bel. Ust. od. I, 41.

⁴⁵ Isto, 80.

U sovjetskoj državi sustav izbora je drugačiji od sustava u buržujskim državama. Bez birokratskih formalnosti narod u radnim organizacijama bira predstavnike bez fiksiranih rokova, kontrolira ih i smjenjuje ako ne rade u njegovu interesu. »Ta elastičnost koju ima Sovjetski sistem biranja . . . uvećava mogućnost permanentne kontrole nad svojim izabranicima . . . održava i postojanu vezu između poslanika i birača . . . omogućava nešto što u sistemu buržoaskog predstavništva ne može postojati . . . omogućava naime to da predstavništvo birača bude uvek aktuelan izraz raspoloženja birača. Na taj način svaki sovjet, svaki kongres sovjeta, svaka skupština u Sovjetskoj državi, predstavlja sadašnje mišljenje svih birača. Svaki sovjet je u isti mah mikrokozmos društvene stvarnosti i socijalnog sklopa.«⁴⁶

Razlika između sustava sovjeta i buržujskog parlamentarizma razlagali su komunisti — očituje se u ovom: izbori za parlament u buržujskim državama vrše se po teritorijalnom principu. U parlament dolaze predstavnici koji izražavaju tzv. opću volju naroda. Opća volja, u društvu podijeljenom na klase, postojati ne može. Buržujski parlamentarizam služi se fikcijom opće volje, koja postoji samo kao metafizička kategorija. U parlament dolaze predstavnici raznih političkih stranaka, koji izražavaju različite interese birača; između pojedinih političkih grupa nužno dolazi do razmimoilaženja. Stoga danas u građanskim državama parlamenti predstavljaju samo poprište sukoba političkih stranaka.

Izbori u sovjetskoj državi ne odvijaju se po teritorijalnom, već po ekonomskom principu. Primjenjuje se način posebnih izbora, u kojem svaka radna organizacija vrši izbor svojih predstavnika za kongres sovjeta. Tako se dolazi do predstavništva određenog po socijalnoj strukturi u kojem je svaka radna organizacija, svaka profesija i svaka vrsta djelatnosti proporcionalno zastupljena razmjerno svojoj snazi i svojim potrebama. Glasanje je javno. »Zato — dakle — u Sovjetskoj državi — tvrdio je Milojković — postoji neposredna demokratija i narodna suverenost. Zato je u Sovjetskoj državi i jedno i drugo ostvarljivo. Zato je sovjetizam forma u kojoj se prvi puta u istoriji čovječanstva daje ostvariti i stvarno manifestovati narodna suverenost i neposredna demokratija.«⁴⁷

Iduća prednost »sovjetizma« ogleđa se u organizacionom principu jedinstva vlasti.

Načelo podjele vlasti, koja se primjenjuje u građanskim državama, ima svoj povijesni smisao i opravdanje. Pojavljuje se u času kada vladajuća klasa nije više u mogućnosti da sama dalje apsolutno vlada i da nezavisno od ostalih klasa ili grupa drži u rukama cjelokupnu vlast. Tada dolazi do »podjele«, odnosno prepuštanja jednog manje važnog dijela vlasti klasi ili grupi koja traži svoj udio. Međutim, to popuštanje ili odstupanje nema značaj podjele vlasti u pravom smislu riječi. Naime, dio vlasti koji se odstupa ima uvijek drugorazredno značenje i ne vrši se s podjednakim suverenitetom. Za vrijeme parlamentarne monarhije zakonodavna vlast bila je povjerena parlamentu a izvršna, tj. efikasni dio vlasti, ostao je u domeni vladara. Zato je revolucionarna snaga buržoazije bila usredotočena u zakonodavnom tijelu, koje je bilo jedina

⁴⁶ V. Ž. Milojković, isto, 153.

⁴⁷ Isto, 153.

oblast njezina djelovanja; zato je buržoazija nastojala sve više intenzivirati rad i moć parlamenta i tako umanjiti učinak izvršne vlasti. Tako je u doba liberalnog kapitalizma počeo parlamentarni sustav.

U današnjoj buržujskoj državi, u državi monopolnog kapitalizma podjela vlasti ima također svoj smisao. Zakonodavno se tijelo, zahvaljujući općem ili barem širokom pravu glasa, demokratiziralo; interesi birača dolaze do izražaja u većoj ili manjoj mjeri. Tehnika podjele na zakonodavnu i izvršnu vlast omogućuje zapostavljanje zakonodavnog tijela, slabljenje njegove funkcije kao organa vlasti, pretvaranje predstavničkog tijela u »dom za razgovor, u praznu vodenicu«, koja nam samo pruža iluziju o radu vlasti. Što više jača utjecaj narodnih masa u parlamentu, to se zakonodavna vlast sve više sužava.

Naprotiv, izvršna vlast jača. Ona pokazuje koncentraciju krupne buržoazije; pokazuje klasu koja vlada; princip podjele vlasti daje mogućnost vladajućoj klasi da samostalno djeluje u svojem interesu. »Imati princip podjele vlasti, znači imati izvršnu vlast za rad i imati parlament u kom se drže besede i zavarava narod... Izvršna vlast se odjeljuje od zakonodavne zato što se želi jaka izvršna i slaba zakonodavna vlast, zato se narod i na ovom polju izigrava, zato se zakoni i ustavi gaze kad god vladajućoj klasi i izvršnoj vlasti koji gospodare preti opasnost.«⁴⁸

Dokaz za krizu parlamentarnog sustava pokazuju događaji za prvog svjetskog rata, kada su se najozbiljnija pitanja rješavala izvan parlamenta.⁴⁹

Članovi parlamenta ne mogu se smatrati predstavnicima naroda jer su poslije izbora izgubili svaku vezu s narodom. Zakoni koje izglasavaju takva tijela ne odgovaraju narodnim interesima. Osim toga, zakonodavna vlast može donositi samo onda i samo takve zakone kada i kakve izvršna vlast želi. Tako su zakoni zapravo zakoni izvršne vlasti. »Zakonodavna tela oddiskutuju zakone, ali izvršna vlast je ona, koja kako hoće i kada hoće te zakone nameće.«⁵⁰

U sovjetskoj državi ne postoji sustav podjele vlasti. Budući da u Rusiji danas nema ni monarha ni porobljenog naroda, podjela vlasti postala je nepotrebna. U Kongresu sovjeta, kao najvišem zakonodavnom tijelu, usredotočena je zakonodavna i izvršna vlast. Članovi Kongresa jesu predstavnici svih djelatnosti i profesija. Kongres sovjeta sastoji se dvaput godišnje, a u međuvremenu neprekidno zasjeda Centralni izvršni komitet, izabran od Kongresa, koji vrši zakonodavnu i upravnu vlast. »Kroz tu skupštinu u sovjetskoj državi narod svakog časa i u svakom trenutku istinski i stvarno suvereno vlada«,⁵¹ tvrdio je Jovanović.

Izvršna vlast radi kolegijalno. Svaki akt vlade prolazi kroz Izvršni komitet, koji se sastoji od 200 članova, i tek po odobrenju Izvršnog komiteta može stupiti na snagu. Budući da su članovi Izvršnog komiteta u isto vrijeme i birani članovi zakonodavnog tijela, oni se neprekidno nalaze pod kontrolom javnosti. Time javnost postaje od osnovnih osobina radničke sovjetske države.

⁴⁸ V. Milojković, isto, 153.

⁴⁹ Kao dokaz za krizu parlamentarizma Filip Filipović navodi da se francuski parlament iznenadio kad je doznao da je predsjednik vlade G. Clemenceau odredio da se 4 milijarde franaka, koje su bile namijenjene obnovi opustošenih krajeva Francuske, iskoriste za rat protiv Sovjetske Rusije, isto, 145.

⁵⁰ V. Ž. Jovanović, isto, 154.

⁵¹ Isto, 156.

Član izvršne vlasti je član svoje ekonomske organizacije i radionice i u nju se vraća kad obavi akte vlasti. Time se održava uzajamnost između onih koji vrše vlast i onih koji je kontroliraju; takav kontakt postoji u svakom trenutku. Kod takve organizacije razvijanje birokracije nije moguće. Sovjetizam isključuje birokratski sustav. Sovjetski sustav je oblik koji je pronašla povijest, da bi njime zamijenila dosadašnju trulu birokratsku formu.« Taj će sistem biti sistem koji će zavladatai svetom i kome pripada budućnost« — zaključio je svoje izlaganje o sovjetskom sustavu vlasti komunistički poslanik Ž. Jovanović.⁵²

4. O socijalno-ekonomskim problemima i vladinu nacrtu Ustava

Po završetku izlaganja vladina ustavnog nacрта od strane ministra Konstituante M. Trifkovića načelnu raspravu otvorili su socijalisti oštrom kritikom iznesenog nacрта zbog zanemarivanja gospodarsko-socijalnih problema. Tu su kritiku prihvatile sve opozicione stranke — Zemljoradnička stranka, Jugoslavenski klub, komunisti, Muslimanski klub; štoviše, i zastupnici Demokratske stranke u blagoj mjeri pristaju na kritiku opozicije da pomanjkanje normiranja socijalno-gospodarskih pitanja predstavlja bitan nedostatak i glavnu prazninu ovog Ustava. Tako je diskusija oko problematike ove vrste zauzela vidno mjesto u okviru cjelokupne ustavne debate. Motivi opozicionih stranaka, izuzev Komunističke stranke o kojoj ćemo govoriti napose, o potrebi ustavnog normiranja gospodarske strane društvenog života bili bi uglavnom ovi:

Ako danas jedan ustav želi odgovoriti zadaći koju postavlja suvremeni život jedne državne organizacije, on ne može ostati u okviru tradicionalnih granica dosadašnjih ustava i normirati samo politička pitanja.

Isključivo političkim pitanjima bavili su se ustavi XIX stoljeća, kada je borba za političku jednakost bila osnovna preokupacija građanske klase. Doba liberalnog kapitalizma bilo je doba razvijanja proizvodnih snaga, kada se moglo zastupati načelo slobode rada, ugovaranja i konkurencije. Potkraj faze liberalizma borba za političku ravnopravnost počela je ulaziti u završnu fazu.

Danas, u doba monopolističkog kapitalizma osnovni sukobi klasa i grupa vode se na ekonomskom planu; ove borbe postaju značajnije od političkih jer baš one dovode do društvenih potresa i kriza.

Kada bi se danas, kad je kapitalistička klasa postala ekonomski despot, kao što su u XVIII stoljeću feudalci bili politički despoti, ostalo i dalje na stajalištu slobode rada i utakmice, takvo bi se načelo moglo izjednačiti s načelom nasilja i nepravde.

Država se ne može smatrati samo političkim organizmom; shodno tome, ustav ne može biti akt samo o političkoj organizaciji države. Država je organizacija sveukupnog narodnog života te ustav mora obuhvatiti i socijalno-ekonomske probleme, tj. mora biti isto toliko ekonomski koliko i politički zakon. Kao što su se u dosadašnjim ustavima osiguravala građanima politička prava, tako se danas moraju osigurati pravedni ekonomski uvjeti života. Očigledno je da se ekonomska pitanja ne mogu rješavati bez sudjelovanja države. Samim postojanjem Ministarstva za obnovu zemlje, agrarnu reformu, za socijalnu poli-

⁵² Isto, 156.

tiku, država priznaje da mora intervenirati u privredni život. Ali se takvim zahvatima mora dati ustavni značaj. Ne može se prepustiti zakonodavcu, kako to smatraju pristaše vladina nacrt, da on normira gospodarska i socijalna pitanja. Ustav mora predvidjeti smjer u kojem će se kretati zakonodavna djelatnost, mora predvidjeti zaštitne mjere za radnu snagu; mora pružiti socijalno osiguranje radnicima, napose najamnim radnicima koji su ovako prepušteni na milost i nemilost kapitalizma. Da bi se postigli uvjeti za ekonomsku ravnopravnost, treba korigirati shvaćanje privatnog vlasništva i predvidjeti njegova ograničenja.

Pitanje ekonomske ravnopravnosti, kao nekada pitanje političke ravnopravnosti, rješava se negdje razumom, a negdje isključivo silom pod cijenu ljudske krvi. »Ako ne učinimo prvo, onda će drugo neizbježno morati doći. Stoga da bismo uštedeli sebi socijalni rat, prihvatimo socijalne reforme«, govorio je socijalist N. Divac.⁵⁸

Predstavnici socijaldemokratske stranke, Zemlji-radničke stranke i Jugoslavenskog kluba smatrali su da bi privredni problemi morali naći izraz i u državnom ustrojstvu. Pošto su odbacili vladin prijedlog o senatu kao drugom domu Narodne skupštine, izrazili su mišljenje da bi dvodomni sustav imao smisla samo u slučaju ako bi se bazirao na ekonomskim načelima, odnosno ako bi predstavnici toga tijela potjecali iz slojeva koji bi predstavljali socijalne i gospodarske interese naroda.

Svaka od navedenih opozicionih stranaka imala je svoju posebnu varijantu prijedloga o privrednom tijelu kao domu Skupštine, primjereno svojem nacrtu ustava.

Prva reakcija radikala na zahtjev opozicije za ustavno normiranje socijalno-gospodarskih problema bile su negiranje bilo kakvih posebnih klasnih interesa »našeg ujedinjenog naroda«, koji predstavlja harmoničnu cjelinu, čiji je svestran i cjelokupni razvitak omogućen i garantiran upravo nacrtom Ustava kakav predlaže vlada.

Odmah po ulasku u raspravu o tom pitanju komunisti su načelno odrekli mogućnost građanskim parlamentima, kao klasnim organima buržoazije, da meritorno riješe socijalno-gospodarske probleme; posebno odriču tu mogućnost ovoj Konstituenti u kojoj je izvršeno lažno predstavljanje snaga.

Oni zahtijevaju državu funkcija, a ne državu vlasti; a jedna od bitnih državnih funkcija bila bi reguliranje socijalno-gospodarskih odnosa. Prema tome problemi privredne i socijalne naravi morali bi biti od primarnog značenja u ovoj ustavnoj raspravi.

Ulazeći u analizu odnosa ustavnog nacrt, a privredne problematike, komunistički se zastupnici, po običaju, najprije općenito osvrću na značajke i smjernice kapitalističkog načina proizvodnje.

Faza liberalnog kapitalizma, govorili su oni, bila je faza intenziviranja proizvodnje, razvitka proizvodnih snaga; kapital se ulagao u proizvodnju, u nove tvornice i industrijska postrojenja.

Financijski, spekulativni kapitalizam plasira se u proizvodnju samo ako ima zajamčen određeni postotak, nevjerovatno velik profit i samo dotle dok se proizvodnja rentira s gledišta profita. Onog trenutka kada se određena grana

⁵⁸ Isto, 19

proizvodnje više ne rentira vlasniku tvornice, on prestaje proizvoditi robu, bez obzira na to postoji li u tom času na tržištu oskudica artikla koji on proizvodi. Današnja je kriza samo prividno kriza hiperprodukcije; riječ je, naime, o hipoprodukciji jer proizvodnja stagnira, proizvodi se manje, ali proizvodi moraju imati cijenu koja vlasnicima proizvodnih sredstava donosi velik profit. Dok na jednoj strani dolazi do velikog profita, na drugoj dolazi do velikog porasta cijena živežnih namirnica, sniženja radničkih prihoda i goleme nezaposlenosti.

Jedina zemlja danas u kojoj produktivnost raste, u kojoj nema nezaposlenih, a koja se objektivno nalazi u najtežim gospodarskim uvjetima jest Sovjetska Rusija, zemlja u kojoj nema privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, u kojoj je proizvodnja namijenjena stvarnim potrebama, a ne tržištu.

Stoga, kao mjeru za rješenje kaotičnog privrednog stanja, komunisti predlažu nacionalizaciju industrijskih postrojenja, krupnih poduzeća i banaka, koja bi iz ruku privatnika prešla u društveno vlasništvo. Ali oni su naglašavali da se protive socijalizaciji kojom bi se uspostavila samo državna kontrola nad poduzećima. U Jugoslaviji, naime, postoji niz poduzeća stranih državljana koja su stavljena pod državni sekvetar, tako da je država poslala u njih svoje predstavnike i komesare, koji su formirali administrativnu kontrolu. To su npr. brodogradilište Kraljevica, rudnici ugljena u Bosni, drvodjelsko poduzeće u Đurđevcu, solane u Tuzli, svilare u Banatu, oko 150 sekvestriranih mlinova, itd. Radnici u tim podržavljenim poduzećima prolaze mnogo gore nego u privatnim, tako da je u ovom slučaju država kao jamac između rada i kapitala pokazala mnogo manje uviđavnosti negoli privatni poduzetnik.

Zbog toga komunisti traže da se uprava i kontrola poduzeća preda u ruke radničkih vijeća.

Svi zaposleni jedne tvornice, i radnici i činovnici, izabrali bi upravu tvornice, tj. upravni i kontrolni odbor koji će upravljati njenom cjelokupnom aktivnosti. Svaka tvornica ili veća radionica u mjestu, okrugu, oblasti, pokrajini organizirat će privredne sovjete; oni će biti razvrstani po strukama, npr. metalurgija za cijelu zemlju, kožari za cijelu zemlju itd., a pored njih postojali bi organi seljačke i radničke vlasti (o kojima поближе nije ništa rečeno) i vrhovni sovjet za ekonomiju. Sovjeti organizirani po izloženom principu regulirali bi potrebe stanovništva, proizvodnju i raspodjelu, a to je smisao i bit sustava sovjeta, koji zahtijeva proizvodnju za društvo, a ne za potrebe tržišta.

Ako se pak ne prihvati ideja privrednih sovjeta, ipak bi bilo »za očekivati od naše buržoazije i njenih političkih ideologa da ustanove bar radničke kontrole nad radom u tvornicama, proizvodnjom, kupovinom sirovina, itd., koje bi imale i pravo kontrole svih knjiga i računa poduzeća«, govorio je Pavle Pavlović.⁵⁴ Onda bi radničke kontrole, sastavljene od radnika i činovnika, snosile svu odgovornost za rad poduzeća.

Osim nacionalizacije industrije komunisti traže nacionalizaciju banaka i trgovine. Banke u rukama kapitalista ili kapitalističkih društava koncentrirale su ekonomsku moć i koruptivno djeluju na politički život. Danas one sudjeluju u proizvodnji u velikim poduzećima, putem akcija i koncesija, i dobivaju najveći dio profita za sebe, profita koji je u obliku viška vrijednosti

⁵⁴ Isto, 82.

otet radničkoj klasi. Nacionalizacijom banaka formirala bi se jedna opća narodna banka koja bi predstavljala samo centralno računovodstvo za izračunavanje odnosa među poduzećima, za razmjenu sirovina, vještačenje proizvodnje, za obračunavanje uvoza, izvoza itd. Tako centralizirana i nacionalizirana banka bila bi neka vrsta računovodstva između centrala proizvodnje.

Nacionalizacijom vanjske i unutrašnje trgovine trgovina bi prešla u ruke države. Komunisti ističu da su protivnici slobodne trgovine; ona u doba prosperiteta pojačava konkurenciju na tržištu i pridonosi obaranju cijena; u današnjoj situaciji, kad se osjeća oskudica svih živežnih namirnica, sustav slobodne trgovine pretvara se u sustav slobodne pljačke.

Među gospodarskim problemima koje valja što hitnije i djelotvornije riješiti nalazi se i problem agrarne reforme. U protekle dvije godine buržoazija nije ovaj problem pokrenula s mrtve točke. »U mesto da se (agrarno pitanje) reši u toku samog prevrata, jer bi to upravo i jedino dalo prevratu karakter nacionalne revolucije« — izlagao je Sima Marković — »to je pitanje neprekidno odlagano, i još nikako nije rešeno. Psihološki moment koji je bio najpovoljniji za rešenje agrarnog pitanja baš u momentu raspadanja Austro-Ugarske monarhije propušten je, i ukoliko je to pitanje više odlagano... utoliko je izazivalo sve više i više nezadovoljstva u masama radnog naroda...«⁵⁵

Zemlja i dalje pripada veleposjednicima, begovima, agama, spahijama, crkvi i samostanima. Zahtjev je komunisti oduzimanje zemlje svim tim veleposjednicima i besplatno dodjeljivanje onima koji na njoj rade. Zemlja se mora seljacima dodijeliti besplatno, bez ikakve naknade dosadašnjim vlasnicima; osim toga provođenje agrarne reforme ne smije se koristiti u partijske svrhe, kao što se prakticiralo dosada.

Zahtjev za ustavno normiranje društveno-gospodarskih problema komunisti potkrepljuju razmatranjem položaja radničke klase u Jugoslaviji. Razdoblje od ujedinjenja do danas ispunjeno je nizom radničkih štrajkova uvjetovanih nečuvenom bijedom radničke klase. Iako su oni većim dijelom imali ekonomski značaj, kao npr. štrajk željezničara u travnju 1920. te rudarski štrajkovi u Sloveniji i Bosni potkraj te iste godine, ipak su bili ugušeni u krvi, jer im je vlada imputirala političke i prevratničke tendencije. U takvoj situaciji vlada, koja je a priori neprijateljski raspoložena prema radnicima, 29. prosinca 1920. donosi Obznanu, koja suspendira Komunističku partiju, stranku koja je na izborima dobila 200 tisuća glasova. Obznana je raspršila i ekonomske i sindikalne organizacije u kojima se nalazilo 280 tisuća proletera, suspendirala kooperativne, konzumne zadruge, pa čak i kulturno-umjetnička društva. Zato danas radnička klasa nema ni jedne organizacije koja bi mogla zastupati njene najvitalnije interese. Radnici »tretiraju se u ovoj zemlji kao pravo srednje-vekovno roblje; oni nemaju nikakvu zaštitu u ovoj zemlji, valjda jedinju u čitavom svetu oni nemaju nikakvo osiguranje«,⁵⁶ govorio je Marković.

Budući da se, zahvaljujući Obznani, pripremaju mjere protiv 8-satnog radnog dana, komunisti traže od Skupštine da regulira pitanje radnog vremena, jer je od strane radničkih organizacija svaka akcija u tom smislu nemoguća. Osim toga, traže mogućnost osiguranja minimalnih higijenskih uvjeta za rad

⁵⁵ Isto, 39.

⁵⁶ Isto, 39.

koji bi štitili radnike od niza profesionalnih oboljenja i osiguranje stanarskih prava. Zahtijevaju, nadalje, obustavu progona radnika iz pokrajine u pokrajinu, jer se u mjestima u kojima rade tretiraju kao stranci; predlažu osiguranje radnika u saobraćaju, trgovini i industriji u slučaju bolesti i nezaposlenosti. Predlažu da se za slučaj nezaposlenosti osnuje fond na teret kapitalista i ratnih bogataša. »Mi od Ustavotvorne skupštine« — završio je svoje izlaganje o socijalno-gospodarskom problemima Pavle Pavlović — »očekujemo da ima bar toliko uviđavnosti da uđe u ove socijalno-političke i privredno-socijalne probleme. Ne uđe li u te probleme Ustavotvorna skupština, ne nađe li formu u Ustavu za njihovo rešenje, onda dolazi ono što je istorijski nužno, . . . borba . . . koja će imati svoj finale. Taj finale ne može biti protiv nas, nego protiv nepravednog kapitalističkog sistema.«⁵⁷

5. Sustav organizacije državne vlasti

Pored prigovora zbog nedostatka odjeljka koji bi normirao društveno-gospodarske probleme, pored iznošenja svojih rješenja spomenutih pitanja koja bi se mogla ostvariti samo u sovjetskoj državi, a koja danas u Sovjetskoj Rusiji jesu ostvarena — komunistički zastupnici izložili su svoj stav s ozbirom na sustav organizacije državne vlasti predložen vladinim nacrtom Ustava.

Monarhijski oblik vladavine, dvodomni sastav predstavničkog tijela, odnos zakonodavne i izvršne vlasti te slobode i prava građana bile su čvorište na koja su komunisti usredotočili svoje prosvjede i kritike.

Po vladinu nacrtu Ustava kao oblik vladavine predviđena je parlamentarna monarhija. Monarhija među inim razlozima i zbog toga, isticali su pristaše kraljevine, jer upravo monarhija i dinastija znače simbol ujedinjenja i jedinstva naroda; parlamentarna — da bi se ostvarilo moderno načelo narodnog suvereniteta izraženog u zakonodavnom tijelu, koje dijeli vlast s kraljem.

Za komuniste monarhija sama po sebi proturječi načelu narodne suverenosti. Monarhija ne služi ni ujedinjenju, već naprotiv razjedinjuje naš narod; dokaz je tome, navodili su oni, da ovdje nema jedne velike republikanske grupe koja predstavlja golemu većinu jedne cijele pokrajine.

Prema nactu Ustava u organizaciji vlasti predviđena su dva suverena: kralj i narod; monarh je jedan, a narod koji preko svoga predstavništva u suglasnosti s vladarem donosi ustav i zakone, predstavlja drugog.

Što se tiče prvog suverena, tj. monarha, isticali su komunisti, on je bez sumnje istinski suveren i po atribucijama koje mu daje Ustav i po funkcijama koje vrši u političkom životu. Na čelo države dolazi nasljedstvom i narod ga birati ne može. Prema ustavnim je ovlaštenjima jedan od ustavotvornih i zakonodavnih činilaca. Vrhovni je zapovjednik oružanih snaga, tako da pitanje rata i mira ovisi o vladaru. Šef je izvršne vlasti, koja u ovoj zemlji predstavlja zapravo jedinu vlast.

Što se tiče drugog suverena, tj. naroda, potrebno je razmotriti ima li on (tj. narod) toliko atribucija suverenosti kao prvi suveren, odnosno koja su to ovlaštenja koje mu daju osobine suverenosti. O suverenitetu naroda komunist Ž.

⁵⁷ Isto, 83.

Jovanović rekao je ovo: »... Suvereni narod nema ni jedne takve atribucije. On ne upravlja i ne donosi zakone, on na zakone ne može da utiče, niti da vrši kontrolu nad zakonodavnim telom; on ni jednu vlast nema ... sem pravo da bira zakonodavno telo.«⁵⁸

No i način na koji narod bira zakonodavno tijelo, tj. na koji vrši tu svoju jedinu vlast, zahtijeva posebnu analizu.

Čitava jedna polovica naroda, tj. žene, nema pravo glasa. Za određeni dio stanovništva predviđen je cenzus domicila, kojim se odedeni broj pripadnika radničke klase, koji zbog zarade seli iz mjesta u mjesto, lišava biračkog prava. U izbornom zakonu za općinske izbore za pasivno izbornu pravo traži se imovinski cenzus.

Ostali dio stanovništva, koji posjeduje biračko pravo, ne može na izborima slobodno izraziti svoju volju zbog pritiska i korupcije državnog aparata koji provodi izbore. »Sloboda izbora za taj suvereni narod niti je postojala niti postoji. Uvek je državni aparat bio taj koji je prilikom izbora upotrebljavao sve potrebite mere da se vladi obezbedi većina«,⁵⁹ izlagao je Jovanović.

Poslije tako provedenih izbora sastaje se narodno predstavništvo. U građanskoj teoriji uvriježene tvrdnje da narodno predstavništvo izražava opću narodnu volju ne zadovoljavaju članove Komunističke partije. Jedna opća volja naroda može postojati samo kao skolastički pojam, ali u stvarnosti niti je postojala, niti može postojati. Nije postojala zbog toga jer društvo nije homogena cjelina. Društvo koje je podijeljeno na klase, u kojem se vodi neprekidna borba između stranaka, grupa i klasa, društvo puno proturječnosti ne može imati jednu opću volju. Stoga članovi predstavničkog tijela nisu predstavnici naroda kao cjeline, već klasa čijim interesima služe.

Poslije izbora narodni predstavnik dolazi u parlament i izolira se od biračke mase, nastavio je Jovanović kritiku građanskog izbornog sustava, »izoluje se od naroda, ostavlja »suverena« da četiri godine spava i zloupotrebljava dobiveni glas, pljačka, a narod biva teran u rat, teran u vojsku, teran u propast sve bez njegova pitanja.«⁶⁰

Narod, odnosno birači nemaju nikakve kontrole nad predstavničkim tijelom, nemaju mogućnosti opoziva kad primijete da predstavnik ne zastupa njihove interese; narod ima samo mogućnost, nastavio je isti govornik, »da tragično posmatra kako njegov izabranik u roku od četiri godine sistematski i svim mogućim sredstvima, ako hoće, zloupotrebljava njegovo poverenje.«⁶¹

Takvim se načinom stvara jedna kasta parlamentarne birokracije koja je rezultat jedne izborne funkcije koju vrši suvereni narod. Budući da takvo predstavništvo nema veze s narodom koji ga izabrao, zakoni koje je donijelo ovo tijelo nametnuti su narodu. Ako se još nadoda činjenica da je djelovanje zakonodavnog tijela ovisno o izvršnoj vlasti, onda možemo djelatnost parlamenta svesti samo na tijelo koje raspravlja, a izvršna vlast ona koja nameće zakone. Tako su zakoni u krajnjoj liniji određeni od izvršne, a ne od zakonodavne vlasti.

⁵⁸ Isto, 151.

⁵⁹ Isto, 151.

⁶⁰ Isto, 151—152.

⁶¹ Isto, 152.

Zakonodavno tijelo nije samo ograničeno suverenitetom vladara i funkcijama koje on vrši već i postupkom koji je propisan za vršenje zakonodavne djelatnosti. Skupština, kao predstavnik narodnog suvereniteta, nema mogućnost niti da se sama sastane, niti da sama zaključi svoje zasjedanje. Monarh saziva, otvara i raspušta Skupštinu.

Kralj je nasljedan i neodgovoran. Vlada doduše nije nasljedna, ali je faktički neodgovorna; unatoč nekim ustavnim propisima koji predviđaju odgovornost javne vlasti, ta odgovornost u ovoj zemlji neće biti realizirana.⁶²

Neodgovornost i neodređenost izvršne vlasti najizrazitije dolazi do izražaja u članu 81. Ustava, koji govori da izvršna vlast može uvijek kad nađe za shodno suspendirati određene ustavne odredbe. Takvom odredbom — prosvjedovali su komunisti — »čl. 86. otvara široka vrata državnim udarima i daje mogućnost svakoj vladi da u svako doba suspendira i ono malo slobode i građanskih prava, što ih ovaj Ustav inače garantira«. ⁶³

Prema vladinu ustavnom nacrtu bilo je predviđeno uvođenje dvodomnog zakonodavnog tijela, odnosno senata kao drugog doma Narodnog predstavništva.

Govoreći o uvođenju dvodomnog sustava, ministar za konstituantu M. Trifković izjavio je kako se senat uvodi jer se želi da se što bolje »zadovolje potrebe naše nove države i da bi se što bolje garantovalo demokratsko razvijanje našeg naroda«. ⁶⁴ Predsjednik vlade M. Vesnić kao razloge za uvođenje senata navodio je činjenice da senat postoji i u drugim zemljama. S obzirom da je parlamentarizam i kod nas i u inozemstvu izgubio mnogo od svoga ugleda, treba podići ugled parlamentu time da se uvede jedno stručno ozbiljno i umjerenog tijelo pored Narodne skupštine koje bi kanaliziralo i usmjeravalo skupštinski rad. ⁶⁵

Ovu bi stručnost trebali osigurati uvjeti propisani za izbor članova senata, a to su: završena srednja škola ili ponovljeni skupštinski mandat.

Komunistički zastupnici nisu htjeli prihvatiti ovo obrazloženje za uvođenje drugog doma. Navedeni uvjeti ne pružaju garanciju za stručnost u radu jednog parlamenta. Razlozi koji su inspirirali vladu na uvođenje senata nesumnjivo su, smatraju komunisti, drugačiji od onih koji su izneseni u ovoj raspravi. Povijesna je činjenica da uvođenje drugog doma potječe od časa kada je zakonodavno tijelo postalo opasno za buržoaziju. Uvođenjem drugog doma vlast parlamenta je prepolovljena, jer je drugi dom trebao biti čisto buržoaski parlament, odnosno drugo izdanje izvršne vlasti. Dok u donjem domu ima niz opozicionih stranaka, kao npr. republikanska, komunistička, socijalistička, zemljoradnička itd., gornji bi dom trebao biti čist od bilo kakve oporbe i osigurati onakvo donošenje zakona kakvo je u određenom trenutku potrebno vladajućoj klasi.

Slijedeći prigovor komunističkih poslanika odnosio se na način organizacije samouprave.

⁶² U vezi s time komunisti se protive odredbi nacrta kojom se ustanovljuje posebna ministarska odgovornost i zahtijevaju da ministri potpadaju pod nadležnost običnih sudova kao i obični građani.

⁶³ Sten. bel. Ustav. odbora, I, 20.

⁶⁴ V. ekspozé M. Trifkovića, isto, 16.

⁶⁵ V. ekspozé M. Vesnića, isto, 25.

Komunisti su se načelno izjasnili protiv federalizma; oni su isticali da su centralisti, što je vidljivo iz organizacije njihove vlastite stranke. Ali kao predstavnici radnog naroda ne mogu se složiti s centralizmom koji predviđa vladin nacrt Ustava, kojega je provedba povjerena buržoaskoj klasi.

Izvršna vlast, kao što je prije navedeno, odvojena je od naroda, nalazi se izvan njegove kontrole, apsolutna je i neograničena. Ako bi samouprava bila provedena onako kako odgovara njezinoj biti, tj. da preko samoupravnih tijela dođe do izražaja narodna volja, to bi značilo ograničavanje izvršne vlasti. To vladajuća klasa ne može dopustiti. Stoga je umjesto istinske samouprave vladin nacrt Ustava ponudio samo iluziju samouprave.

Već činjenica da je predviđen prevelik broj samoupravnih oblasti sputava funkcioniranje samoupravljanja; male oblasti nemaju ni teoretske mogućnosti da zbog nedostatka sredstava vode svoje lokalne poslove.

Izvršna centralna vlast nadležna je za postavljanje organa lokalne vlasti. Na čelu oblasnih, tzv. samoupravnih jedinica stoji kraljevski komesar koji može suspendirati svaku odluku lokalnog samoupravnog tijela. Time je nadležnost lokalnih organa svedena na minimum. Samouprava organizirana na taj način logičan je završetak organizacije egzekutive, koja ni u lokalnim organima ne želi nimalo odstupiti od svog apsolutizma — izlagali su komunisti.

6. Prava i slobode građana

Odjeljak 9 ustavnog nacrtu bio je posvećen normiranju građanskih prava i sloboda. Komunisti su ga označili kao »treću šarenu laž« datu narodu; prvom šarenom laži smatrali su proglašenje načela narodnog suvereniteta, drugom šarenom laži smatrali su sustav organizacije samouprave, trećom šarenom laži smatrali su odredbe o pravima i slobodama građana.

Općenito i uvodno komunisti su smatrali da je odjeljak 9 reakcionaran kao i čitav ustavni nacrt, kao što bi bio i svaki drugi buržujski ustav, iako možda u manjoj mjeri, jer u buržujskom poretku ustavna prava i slobode za veći dio naroda ostaju samo »prazna i gola reč«.⁶⁶

Bez vlasništva, bez ekonomske nezavisnosti, tvrdili su oni, nema ni političke nezavisnosti, nema političkih ni osobnih sloboda. To znači da su u ovoj zemlji osobnih i političkih sloboda lišeni svi koji nemaju vlasništva ni ekonomske zavisnosti, a to je većina radnog naroda grada i sela.

Ako narod nema materijalne mogućnosti da uživa slobode koje Ustav propisuje, onda to slobode za radni narod ne postoje. Te su slobode i prava za one koji imaju materijalnu mogućnost da ih uživaju.

Građanska su prava predviđena ovim Ustavom na način koji zakon stavlja iznad Ustava, jer kad se kaže u čl. 14. da je štampa slobodna u granicama zakona, ili u čl. 15. da građani imaju pravo na zborove i na udruživanje u granicama zakona, onda to nisu načelne ustavne zásade, jer zakon ima mogućnost da odredi granice tih sloboda i da derogira ustavne principe. Takvim se načinom Ustav ograđuje od zloupotreba, koje će biti, sudeći po dosadašnjoj praksi, usmjerene protiv radničke klase, smatrali su komunisti.

⁶⁶ Isto, 151.

Radni narod grada i sela nema materijalnih mogućnosti da uživa slobodu tiska jer je tisak u rukama kapitalista; nema mogućnosti da se služi slobodom odgoja i obrazovanja jer za to nema novaca; nema mogućnosti da se služi slobodom udruživanja jer su za to potrebne prostorije, za koje i opet treba novaca. Ako pak radnici od svog egzistencijalnog minimuma odvoje sredstva da se koriste građanskim slobodama, onda te slobode postaju opasne i ograničavaju se; onda se donosi Obznana.

Komunisti zahtijevaju besplatnu nastavu, slobodu tiska, koalicije, slobodu zbora i dogovora za radne mase naroda, za sve one koji rade, kao što je predviđeno u sovjetskoj Deklaraciji o pravima radnog i eksploatiranog naroda godine 1918.

Građanska prava i slobode potrebno je priznati i osigurati i onim kategorijama građana koji su ovim ustavnim nacrtom bez razloga lišeni tih prava; to su oficiri, vojnici i žandari.

Zaštita nacionalnih manjina također nije predviđena ovim nacrtom. U našoj zemlji ima oko milijun neslavenskih narodnosti, kao što su Mađari, Nijemci, Bugari, Arnauti, kojima se treba omogućiti najšira sloboda nacionalnog i kulturnog razvitka. Nije dovoljno, kao što se smatra u ovoj Skupštini, samo konstatirati da nacionalne manjine štiti Versajski ugovor. Država bi morala svojim zakonodavstvom regulirati prava koja se tiču svih njenih podanika. Komunisti će u specijalnom pretresu u tu svrhu podnijeti konkretan prijedlog, kao što će podnijeti i prijedlog koji predviđa pravo azila za osobe progonjene zbog političkih delikata.

U okviru građanskih prava i sloboda ulazi i sloboda savjesti i vjeroispovijesti. Da bi se respektirala ta sloboda, komunisti su zahtijevali odvajanje crkve od države po uzoru na sovjetsku Deklaraciju o odvajanju crkve od države i škole koja je izdana 2. II. 1918. u Rusiji od strane Sovjeta narodnih komesara.

Uzdržavanje stajaće vojske opterećuje državni budžet. Zbog toga su komunisti tražili ukidanje stajaće vojske i uvođenje obaveznog naoružanja naroda smatrajući da je »to najbolja garancija da će narod uvijek biti spreman braniti svoju slobodu protiv svih neprijatelja, pa ma s koje strane oni nasrtali na njegovu slobodu«. ⁶⁷

7. O jugoslavenskoj državi

U konstelaciji današnjih međunarodnih odnosa, zbog sve veće ekonomske i političke povezanosti u svijetu ni jedna zemlja ne može postojati kao samostalna politička i ekonomska jedinica — smatrali su komunisti. Zbog toga se status svake države morao promatrati u sklopu međunarodnih zbivanja.

Bitne značajke suvremenog društva čine ekonomske proturječnosti imperijalizma. Te su proturječnosti rezultirale željom za novu podjelu svijeta, koja je postala uzrokom prvog svjetskog rata. Pobjeda Antante uvjetovala je nestanak Rusije, Njemačke i Austro-Ugarske kao evropskih velesila. Uvjeti mira, koje je nametnuo Versajski ugovor, pokazuju da oni ne mogu evropskim zemljama garantirati ni politički ni ekonomski prosperitet. Dokaz je tome ekonomska kriza, koja je pogodila ne samo pobijedene zemlje već i zemlje

⁶⁷ Isto, 42.

pobjednice. Dvije svjetske velesile, preostale poslije ovog rata, jesu Engleska i SAD. No i one su počele suparničku borbu za prevlast, koja predstavlja zame-tak budućeg svjetskog rata.

Položaj radničke klase u svijetu veoma je težak. Odnos cijena živežnih namirnica višestruko je narušen na štetu ovih posljednjih. Današnji građanski poredak ne može promijeniti položaj radničke klase, jer pravo privatnog vlas-ništva još uvijek uživa status svetog i nepovredivog prava. Broj štrajkova i štrajkaški pokret širi se takvom brzinom da dovodi do potresa koji poprimaju karakter svjetske revolucije; svjetska revolucija jača iz dana u dan.

Antantini imperijalisti, u cilju konsolidacija evropske privrede, formirali su u Parizu vrhovni privredni savjet. U dvije i po godine svoga poslovanja rad ovog tijela nije pokazao nikakvih rezultata. Evropska se privreda ne može razviti tako dugo dok iz svjetske privrede bude isključena Njemačka, zemlja s najsavršenijom tehnikom, i Rusija s neiscrpnim prirodnim bogatstvom.

Jedina mogućnost da se prebrodi ova kriza, najdublja dosada, govorio je F. Filipović, jeste da se umjesto Vrhovnog privrednog savjeta Antante »ustanovi vrhovni privredni savet svetskog proletarijata radi centralnog iskorišćivanja svih privrednih izvora. Taj vrhovni privredni savet proletarijata moći će da postoji i da ima uspeha, ako i ostale zemlje pošu tragom Sovjetske Rusije, ako i one odbace buržoaske ustave i u svima zemljama donese se sovjetski ustav koji u klici ugušuje princip privatne svojine, tako da sva bogatstva pripadnu radničkom narodu«. ⁶⁸

U prvom svjetskom ratu nacionalno pitanje nije igralo tako značajnu ulogu kao što se to općenito smatra, tvrdio je Filipović. Pokreti za nacionalno ujedi-njenje pripadaju prošloj epohi, epohi XIX stoljeća. Neriješena nacionalna pitanja ostala su dođuše u nasljeđe imperijalizmu, ali se više nisu mogla realizirati samo kao nacionalni problem; u ovom svjetskom ratu nacionalni problemi izgubili su svoj samostalni značaj. »Oni su bili samo lažna parola, nastavio je Filipović, s kojom su velike sile ulazile u rat tražeći samoopredele-nje naroda, zaštitu slabih i malih naroda, maska pod kojom su se skrivali imperijalistički i kapitalistički interesi«. ⁶⁹

Nacionalno ujedinjenje u Jugoslaviji, odnosno konstituiranje jugoslavenske države, provedeno je samo formalno; Jugoslavija se i danas nalazi u zavisnosti od velikih država, odnosno u ekonomskoj i političkoj sferi Antante. Štoviše, isticao je Filip Filipović, Jugoslavija je poput Poljske, Čehoslovačke, Finske i Rumunjske, nastala kao nuzgredni proizvod Antantina imperijalizma, koja je osnovala ove države kao uporište za provođenje svoje kolonijalne politike. ⁷⁰

U epohi imperijalizma, kada se svijet dijeli na interesne sfere, nacionalna pitanja ne mogu biti riješena kako to zahtijevaju interesi naroda, tvrde komu-nisti. »Princip narodnosti, ustvari«, navodio je Sima Marković, »svodi se na princip samoopredeljenja naroda u onom smislu kako ga je briljantno branio naš drug Trocki prilikom pregovora u Brest-Litovskom... i on glasi: Svaki narod ima suvereno, apsolutno pravo da se konstituiše u samostalno autonomnu

⁶⁸ V. izlaganje F. Filipovića, isto, 34.

⁶⁹ Isto, 31.

⁷⁰ Isto, 31—32.

političku i ekonomsku i kulturnu celinu.«⁷¹ Do danas je samo jedna država priznala i ostvarila pravo naroda na samoodređenje. To je Sovjetska Rusija, koja se konstituirala kao federativna sovjetska republika, koja je pravo samoopredjeljenja priznala i pojedinim plemenima. To je dokaz da je jedino sovjetski sustav kadar temeljito riješiti nacionalno pitanje.⁷²

Postanak države SHS komunisti analiziraju s pravnog i povijesnog stajališta.

S pravnog stajališta komunisti smatraju da država SHS nije nastala pravnim, već faktičkim putem te nema pravnu, već činjeničnu osnovu. Pravnu bi podlogu toj državi mogla dati samo suverena Ustavotvorna skupština. Kako su Vesnićeva i Pašićeva vlada osporile suverenost Ustavotvorne skupštine, ova će država i poslije odluke Konstituante ostati bez juridičke podloge.

Polazeći s povijesnog stajališta, komunistički su poslanici konstatirali da su Srbi, Hrvati i Slovenci stoljećima živjeli odvojeno, u drugačijim političkim, socijalnim i gospodarskim prilikama, što je ostavilo znatne razlike kod jednih, drugih i trećih. Iako se ne može osporiti da su Srbi, Hrvati i Slovenci etnografski jedan narod, govorio je Marković, oni se danas tako ne osjećaju. Krivnju za to snosi buržoazija, koja nije pripremila duhovno ujedinjenje naroda, posebno srbijanska buržoazija koja je imala za to mogućnosti jer je živjela u slobodnoj državi, dok su hrvatskoj i slovenskoj buržoaziji u tom smislu pravili smetnju tuđinski režimi.

Stoga se nastanak države SHS ne može prihvatiti kao posljedica razvitka narodne svijesti. Komunisti i opet ponavljaju kao jedino točnu tezu da je država SHS nastala kao jedan od uzgrednih produkata prvog svjetskog rata. Hrvati i Slovenci prihvatili su s oduševljenjem ujedinjenje sa Srbijom, ali ne zbog toga što su bili svjesni da čine sa Srbima isti narod, već zato da se oslobode Austro-Ugarske Monarhije. Jedinstvo naroda može se samo zasnivati na svijesti i želji naroda za jedinstvom; a tih elemenata nije bilo, u svakom slučaju nije bilo u dovoljnoj mjeri kada se formirala država SHS.

Poslije formiranja nove države očekivalo se od mjerodavnih faktora — navodili su komunisti — da će razumnom politikom ostvariti ono što je prije bilo zanemareno, tj. takve materijalne uvjete pod kojima će se razviti ljubav i volja za narodno jedinstvo. Iako je danas još teoretski sporno tvrditi da Srbi, Hrvati i Slovenci predstavljaju jedan narod, oni imaju uvjete da pod određenim uvjetima to postanu — smatrao je Marković. No službena politika u Jugoslaviji tijekom dvije godine njezina postojanja mogla bi se označiti kao politika narodnog razjedinjavanja i odvajanja, tako da se danas ideja narodnog jedinstva nalazi u krizi. »Mi se danas nalazimo mnogo dalje od narodnog jedinstva nego pre dve godine«, ističe Sima Marković.⁷³ Uzrok tome je provođenje političkog pravca koji počiva na pogrešnoj pretpostavci da su narodno jedinstvo i centralističko uređenje identični pojmovi. Dok su se te dvije kategorije nastojale poistovetiti, misao da se narodno jedinstvo može manifestirati u

⁷¹ Isto, 40.

⁷² Na upadicu Jurja Demetrovića da pravo priznanja na samoodređenje malim narodima ne predstavlja marksističko rješenje tog pitanja, S. Marković je odgovorio kako nas od učenja Marksa odvađa vremensko razdoblje od 50—60 godina; primijeniti Marksov stav značilo bi njegovo učenje prihvatiti kao dogmu; komunisti slijede samo njegovu metodu kod proučavanja društvenih pojava; isto, 40.

⁷³ Isto, 38.

različitim oblicima državnog uređenja bila je potpuno isključena. Centralistički kurs beogradske politike, kojoj je predstavnik Svetozar Pribičević, protumačen je u prečanskim krajevima kao hegemonistička težnja srpske buržoazije. To je odmah izazvalo reakciju s druge strane, koja se najviše očituje u promjeni stava HRSS. Dok je npr. Stjepan Radić prilikom upućivanja prijedloga Narodnog vijeća govorio o istom narodu s tri plemena, danas Stjepan Radić zastupa ne samo narodni već i hrvatski državni suverenitet.

Destruktivna politika koja je dovela u krizu narodno jedinstvo očitovala se prvenstveno u gušenju građanskih sloboda u krajevima bivše Austro-Ugarske, isticali su komunisti. Odmah prvih dana poslije tzv. oslobođenja uvedena je žestoka cenzura, zabrana svih zborova na kojima bi narod mogao izraziti svoje mišljenje. »I sasvim je prirodno da se taj narod poslije kratkog vremena počeo da pita: pa u čemu se sastoji to oslobođenje . . . ta razlika između pređašnjeg i sadašnjeg stanja . . . I od vidljivih znakova narod je mogao samo da konstatuje srbijansku šajkaču umesto austrijske kačkete«,⁷⁴ navodio je Marković.

Umjesto da se u novoj državi proglasila sloboda tiska, zbora, dogovora i udruživanja, da narod vidi prednosti svoje narode države, od svega toga ostalo je razočaranje i indignacija prema novom režimu.

Jedina stranka koja je jedinstveno organizirana u cijeloj zemlji jest Komunistička partija. Umjesto da se tako organizirani radnički pokret u čitavoj Jugoslaviji shvati kao jedina materijalna poluga narodnog jedinstva, taj se pokret razbija pomoću Obznane i time se Komunističkoj partiji oduzima mogućnost da radi na zbližavanju radnog naroda Jugoslavije.

Vanjska politika jugoslavenske buržoazije nije bila uspješnija od unutarnje. Poraz za porazom na vanjskom planu bio je samo odraz nesređenog unutrašnjeg stanja. Ovdje su komunisti prvenstveno mislili na pitanje Koruške, onog dijela Koruške koji je pretežno naseljen Slovencima i koji se plebiscitom od 10. XI. 1920. izjasnio za Austriju. »Ne može se okrivljavati«, isticali su oni, »koruške Slovence, da nemaju nacionalne svijesti, oni su u punoj nacionalnoj svijesti mogli i trebali glasati protiv reakcionarne buržoazije.«⁷⁵

Rapalski ugovor, sklopljen s Italijom 12. XI. 1920, predstavljao je drugi udarac jugoslavenskoj vanjskog politici. Za marksiste je to samo jedan prilog, jedan dokaz više koji upozorava na točnost marksističkog shvaćanja nacionalnog pitanja, koje u današnjoj epohi kapitalizma ne može naći rješenje.

Naposljetku iznosimo stav Kluba komunističkih poslanika o članu 85. ustavnog nacrta, koji predviđa za svaku promjenu Ustava potrebnu kvalificiranu većinu od dvije trećine ukupnog broja članova. Ministar za Konstituantu kao izvjestilac vlade nije se niti osvrnuo na ovaj član s obzirom da je, kao i cijela vladina većina, oštar protivnik kvalificirane većine kod donošenja Ustava. Dok se za izglasavanje Ustava traži samo apsolutna većina, nije logično inzistirati na kvalificiranoj većini samo za promjenu Ustava.

Načelo kvalificirane većine za izglasavanje Ustava potječe iz Krfske deklaracije, prema kojoj bi Ustavotvorna skupština trebala izglasati Ustav ne apsolutno, već kvalificiranom većinom; kod toga se nije, po tumačenju članova vladine većine, mislilo na plemensku, već na brojčanu kvalificiranu većinu.

⁷⁴ Isto, 38.

⁷⁵ Isto, 40.

Međutim, »po samom načinu kako je naša država postala, trebalo je usvojiti princip plemenskog samoopredjeljenja po pokrajinama, ali ako se to htelo izbeći, a to se htelo i moglo izbeći, onda se ima usvojiti princip kvalifikovane većine. Ako se negira i jedno i drugo, onda se staje na apsolutističko, centralističko i hegemonističko stanovište. Ako to stanovište bude sprovedeno kroz ustav onda to može dovesti do nedoglednih posledica za našu državu i narodno jedinstvo«,⁷⁶ navodio je S. Marković.

Organske mane ovoga Ustava jesu da su mu odredbe suviše kratke i veoma elastične. U zemlji s demokratskom tradicijom elastičnost odredaba može biti vrlinom; no u zemlji u kojoj se gaze i Ustav i pozitivni zakoni takve će se odredbe redovito zloupotrebljavati od strane vladajuće klase na štetu radnog naroda.

Svaki od govornika Komunističkog kluba završio je svoj govor ističući da će Klub i u načelu i u pojedinostima glasati protiv ovog reakcionarnog vladina Ustava.

Načelno glasnje o nacrtu održano je 15. veljače 1921. poslije govora ministra za Konstituantu M. Trifkovića koji je zaključio načelnu raspravu o nacrtu Ustava. Glasalo se usmeno i poimenično. Glasanju su pristupila 42 poslanika.^{76a}

Poslije glasanja pretpredsjednik Ustavnog odbora dr Tomislav Tomljenović izjavio je ovo: »Nakon obavljenog glasanja ustanovljujem, da je za nacrt Ustava predloga vlade g. Nikole Pašića u načelu glasalo 42 odbornika, — i to 23 za a 19 protiv. Tako je primljen u načelu nacrt Ustava vlade g. Nikole Pašića za podlogu specijalne debate.«⁷⁷

8. Rasprava o pojedinostima o nacrtu Ustava

Rasprava u pojedinostima o nacrtu Ustava započela je na XIII. sjednici Ustavnog odbora, 18. veljače 1921.

U odjeljku I. »O p e o d r e d b e«, koji se raspravljao na XIII. i XIV. sjednici, održanima 18. i 19. veljače, razmatrala su se pitanja oblika vladavine

⁷⁶ V. S. Marković, isto, 43.

^{76a} Rezultati glasanja bili su slijedeći:

Radikali: dr Mita Mušicki — za, dr Žarko Miladinović — za, Ljuba Jovanović — za, Nastas Petrović — za, Miša Trifunović — za, dr Momčilo Ninčić — za, dr Laza Marković — za, Muftija Mehmed Alija — za, Milorad Vujičić — za, dr Jovan Radonić — za, dr Velja Vukičević — za.

Demokrati: Ljubomir Davidović — za, dr Voja Veljković — za, dr Tomislav Tomljenović — za, dr Vojislav Marinković — za, dr Gregor Žerjav — za, dr Ilija Šumenković — za, Milutin Jakšić — za, Juraj Demetrović — za, Ismetbeg Karabegović — za, Mihajlo Živković — za, dr Svetislav Popović — za.

Komunisti: Života Milojković — protiv, dr Dragutin Vladislavljević — protiv, dr Sima Marković — protiv, Živko Jovanović — protiv, Pavle Pavlović — protiv, Milan Lemeš — protiv, Lazar Stefanović — protiv.

Zemljoradnici: Mihajlo Avramović — protiv, Jovan Jovanović — protiv, Milan Bošković — protiv, Bogumil Vošnjak — za.

Jugoslavenski klub: Antun Sušnik — protiv, dr Matko Laginja — protiv, dr Ante Dulibić — protiv, dr Janko Šimrak — protiv.

Muslimanski klub: Fehim Kurbegović — protiv, dr Halidbeg Hrasnica — protiv, Osman Vilović — protiv.

Socijalisti: Etbin Kristan — protiv, Jovan Đonović — protiv.

⁷⁷ Isto, 171.

i naziv države (čl. 1), određivao se grb i državna zastava (čl. 2) i utvrđivao se službeni jezik države (čl. 3).

Komunistička je partija zajedno s Republikancima i Socijaldemokratskom strankom pripadala republikanskoj grupi i poput njih je u posebnoj debati obrazlagala zbog čega zahtijeva republikanski oblik vladavine. Komunisti su se načelno izjasnili kao pobornici sovjetske republike, principe i osnove koje su već iznijeli u generalnoj raspravi. No u ovom kratkom razdoblju, po njihovu mišljenju, dok još nema sovjetske republike, komunistima nije ravnodušno hoće li živjeti u apsolutističkoj monarhiji ili u demokratskoj republici. Stoga će ovom prilikom pristupiti konkretnoj analizi oblika vladavine s praktičkog stajališta, da bi što više pridonijeli izmjeni reakcionarnog nacrtu Nikole Pašića.

Komunistički govornik Sima Marković nadovezao se na prethodno izlaganje republikanaca i socijalista, koji su svoje argumenta protiv monarhije crpili iz bogatog iskustva narodne povijesti. Monarhija je (misli se na srpsku monarhiju), navodio je on, bila uvijek poprište sukoba oficirskih klika, oficirskih pučeva, koji su dovodili do svrgavanja jednog vladara i uspostavljanja drugog. Najmlađi sukobi takve vrste jesu sukobi Crne i Bele ruke, posljedice kojih osjećaju i pristaše vlade i opozicije. Vojničke klike u tradiciji Srbije nerazdvojno su povezane upravo sa sustavom monarhije. Zato oni koji se zalažu za demokraciju moraju biti protiv monarhije u kojoj se te klike izdižu iznad civilne vlasti pokazujući pretorijanske tendencije.

Gledajući na pitanje oblika vladavine sa stajališta narodnog jedinstva, komunisti opetovano odbacuju tezu o monarhiji kao simbolu narodnog jedinstva. Ta je teza posljedica krive pretpostavke, koja je ideja vodilja državne politike od ujedinjenja do danas, a to je da je jedinstvo moguće ostvariti samo u centralistički uređenoj monarhiji. »A te dve fiks ideje (misli se na ideju jedinstva i centralizma) obeležavaju osnovni ton antinarodne politike, koja se vodila u našoj zemlji, i one su dovele narodno jedinstvo u tešku krizu, koju sada preživljava.« Na temelju događaja posljednjih dviju godina može se zaključiti, po izlaganju komunista, da upravo monarhija predstavlja najveću smetnju narodnom jedinstvu. Dokaz je tome, navodili su oni, pokret HPSS za koju se na izborima za Konstituantu izjasnila velika većina hrvatskog naroda; Sima Marković je izjavio da su za republiku raspoloženi ne samo Hrvati i Slovenci već i Šumadinci, i kad bi se išlo na referendum, veći bi se dio naroda izjasnio protiv monarhije. U tu svrhu komunisti predlažu raspisivanje referenduma na kojem bi se narod mogao opredijeliti za republiku ili monarhiju.

Slijedeći argument komunista za republiku a protiv monarhije pokazuje razliku između stava republikanaca, reformista i komunista. Republikanci naime, smatraju da republikanski oblik vladavine donosi socijalnu pravdu i ublažava klasnu borbu. Komunisti, naprotiv, tvrde da samo republikanski oblik vladavine nije kadar postići ni jedno ni drugo. Ekonomska nejednakost, socijalna bijeda i nevolja od koje pate radne mase nisu uvjetovane ovim ili onim oblikom vladavine, već sustavom kapitalističke proizvodnje i potrošnje; i dok se taj sustav ne izmijeni, ekonomska i socijalna bijeda nastavlja se bez obzira na oblik vladavine. Produživanjem kapitalističkog društva klasna se borba sve više zaoštrava. Socijalne reforme, koje se s mnogo više uspjeha provode u republikama nego u monarhijama, samo kanaliziraju klasnu borbu.

I to je velika prednost republike, za koju su zainteresirani komunisti. Mjere poput Obznane, koje onemogućuju organiziranu klasnu borbu, nisu moguće u republici. U republici se, nadalje, buržoazija ne može kriti iza krune, što je često u monarhijama; republika omogućuje neposredno suočavanje buržoazije i proletarijata, direktno suprotstavljanje jednih drugima. Zbog tih će razloga komunisti glasati za republiku, a protiv monarhije.

Naslovu države, koji je po vladinu nacrtu glasio: »Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca«, protivile su se sve političke stranke osim Radikalne. Komunisti su, kao i Jugoslavenski klub, socijalisti i republikanci, odnosno stranke koje su zastupale ili narodno ili državno jedinstvo, predlagali da naslov države bude samo »Jugoslavija«. Zemljoradnici, Muslimani i Narodni klub, respektirajući »plemenske osjetljivosti«, predlagali su da se uz predloženi naslov pridometne i Jugoslavija, tako da bi po njima naslov glasio: »Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca — Jugoslavija«.

Poslije rasprave čl. 1. izglasan je u ovom tekstu: »Država Srba, Hrvata i Slovenaca je ustavna, parlamentarna i nasledna monarhija.«⁷⁹

Komunisti su se, nadalje, pridružili prosvjedu Slovenaca, Jugoslavenskog i Zemljoradničkog kluba, protiv tretiranja slovenskog jezika kao dijalekta. »Iako se i može kazati da su srpski i hrvatski jedan jezik to se izvesno ne može kazati za slovenački. Slovenački je jezik samostalan literalni izgrađen jezik, i ni u kojem slučaju ne može se degradirati na običan dijalekt srpsko-hrvatskog«⁸⁰ izjavio je u ime Komunističkog kluba Sima Marković, predloživši da državni jezik bude srpsko-hrvatski ili slovenački.

Komunisti, socijalisti i članovi Narodnog kluba smatrali se da bi bilo potrebno i nacionalnim manjinama ustavnim putem zagwarantirati upotrebu materinjeg jezika, no taj prijedlog nije bio prihvaćen. U konačnoj je redakciji prihvaćeno da se službeni jezik države zove srpsko-hrvatsko-slovenački.⁸¹

ODJELJAK II.

Osnovna građanska prava (članovi 4—21)

O ovom se odjeljku živo raspravljalo u Ustavnom odboru. Razumljivo je da je zbog svog sadržaja, tj. zbog utvrđivanja građanskih prava, pobudio interes ne samo oporbenih već i vladinih stranaka. Vladinih utoliko jer su one predlagale, odnosno češće nametale, preko svog nacрта opseg u kojem će se kretati građanska prava; oporbenih zbog nastojanja da taj opseg prošire što je više moguće u datim okolnostima.

Ustavno utvrđenje građanskih prava značilo je odrediti status građanina kao društvenog, napose političkog subjekta; odrediti odnos pojedinca prema državnoj vlasti, predvidjeti koliziju tih dvaju interesa osobnog-privatnog i državnog-javnog, te odrediti mogućnost i način njihova rješavanja.

⁷⁸ SBRUO, II. deo, 21.

⁷⁹ Isto, 27.

⁸⁰ Isto, 23.

⁸¹ Isto, 29.

Položaj građanina kao političkog subjekta, posebno kao člana određene političke stranke, mogućnost njegova sudjelovanja u vlasti ili korigiranje, obrana i suprotstavljanje istoj zbog moguće zloupotrebe, bili su momenti koji su upravljali opozicione političke stranke prilikom rasprave ovog odjeljka.

Svaka neprecizna, nejasna ili dubiozna formulacija pojedinog člana koja bi se mogla tumačiti na više načina, ne bi predstavljala istinsku garanciju građanskih prava. Isto bi tako bilo i kada pojedini ustavni član ne bi određene odredbe štitio sankcijama. Povjeravanje preciziranja odredaba zakonodavnom tijelu, tako učestalo od strane poslanika vladine većine, naročito ministara, značilo bi prihvatiti nepotpune i krnje ustavne formulacije, koje bi zakonodavac mogao razraditi protivno duhu ustavotvornog tijela. Budući da su postojali indiciji da će Zakonodavna skupština pojedina Ustavom formulirana načela razraditi u nedemokratskom smislu, zastupnici opozicionih stranaka nastojali su još jasnije i konciznije izraditi pojedine odredbe, da bi se izbjegla svaka nepoželjna interpretacija od strane zakonodavca.

Iako radikalniji u nekim zahtjevima od drugih oporbenih stranaka, komunisti su u raspravi tog odjeljka cjelovito nastupali s ostalom opozicijom i u određenim slučajevima uspjeli izmijeniti stavove vladine agresivne većine.

Režim Obznane, pod kojim se nalazila Komunistička partija, ukazivao se ostaloj opoziciji kao upozorenje i opomena vlade za iduće nepoćudno stranačko istupanje. Shvativši Obznanu kao precedens jedne politike, dobiva se dojam da su ostale opozicione stranke, boreći se zajedno s komunistima za utvrđivanje građanskih i političkih prava, faktički isticale pravo samoobrane.⁸²

Budući da je udio komunističkih zastupnika u ovom dijelu rada Ustavnog odbora bio znatan, prikazat ćemo njihove znatnije intervencije s obzirom na ovaj odjeljak.

Zalažući se za slobodu tiska (čl. 14), za pravo udruživanja, zbora i dogovora (čl. 15), komunisti su kao članovi stranke, koja se preko mjesec i po nalazi pod režimom Obznane, borili za *conditio sine qua non* svojeg političkog opstojanja i djelovanja.⁸³

Pitanje slobode tiska izazvalo je najveću raspravu u odjeljku II. U ovom je članu, po mišljenju opozicije, reakcionarnost vladina nacrtu dosegla svoju kulminacionu točku; zato je konfrontacija oporbe i vladinih stranaka s obzirom na taj član bila potpuna.

Neposredno poslije čitanja člana 14. prosvjedi komunista, republikanaca i Jugoslavenskog kluba bili su toliko intenzivni i argumentirani da je vlada izmijenila taj član; u novoj redakciji on je glasio:

Član 14.

»Štampa je slobodna.

Ne može se ustanoviti nikakva preventivna mera, koja sprečava izlaženje, prodaju i rasturanje spisa i novina.

⁸² Ovo se pokazalo opravdanim jer je 1. XII. 1925. Zakon o zaštiti države bio protegnut na HRSS.

⁸³ Obznana je izdata 29—30. prosinca 1920; rasprava u Ustavnom odboru vodila se sredinom veljače 1921.

Cenzura se može ustanoviti samo za vreme rata ili mobilizacije i to za stvari zakonom unapred predviđene.

Zabranjuje se rasturanje i prodavanje novina ili spisa, koji sadrže: uvredu Vladaoca ili članova Kraljevskog doma, stranih državnih poglavara, Narodnog predstavništva, neposredno pozivanje građana da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, ili sadrže tešku potredu javnog morala.

Za krivice učinjene štampom odgovaraju: pisac, urednik, štampar, izdavač, vlasnik i rasturač. Naročitim zakonom o štampi određiće se obim i način odgovornosti ovih lica. Sve krivice učinjene štampom sudiće redovni sud.⁸⁴

Razlika prema prijašnjoj stilizaciji, po riječima izvjestioca, bila je u tome što se opća klauzula, kojom se ograničava sloboda tiska, premjestila u prelazna naređenja.

Opozicija je ovaj drugi prijedlog primila s još većim negodovanjem negoli prvi. Prelazna naređenja ne samo da čine sastavni dio ustava već ostaju na snazi dok ne budu ukinuta zakonom; to praktički znači da kad bi ustav i garantirao slobodu tiska, ona bi bila suspendirana za vrijeme dok su prelazna naređenja na snazi; po ovim je cenzura povjerena vladi, odnosno upravnoj vlasti, tj. ministru unutrašnjih poslova. Pored ovih prigovora glede prelaznih naređenja, komunisti i ostala opozicija smatrali su:

- da cenzura za vrijeme rata ne bi smjela biti političke, već strogo vojne naravi;
- da je potrebno precizirati je li riječ o općoj, djelomičnoj ili probnoj mobilizaciji. Neodređena formulacija o mobilizaciji daje mogućnost vladi da u svakom za nju kritičnom trenutku naredi probnu ili parcijalnu mobilizaciju te da tako na određeno vrijeme potpuno uguši slobodu tiska;
- da Narodno predstavništvo predstavlja javnu govornicu i da kritika rada toga tijela ne može biti predmet cenzure;
- da je potrebno Ustavom odrediti da policija mora nadoknaditi štetu ako se sudskom odlukom poništi zabrana određenog lista. Isto tako valja unijeti odredbu da za izdavanje novina nije potrebno prethodno odobrenje vlasti ni plaćanje kaucije;
- da je kolektivna odgovornost pisca, urednika, stampara, vlasnika i rasturača reakcionarna mjera koja nema mjesta u Ustavu.

Unatoč prosvjedima cjelokupne oporbe, čl. 14. zajedno s prelaznim naređenjima bio je primljen većinom glasova.

Pored slobode tiska, pravo slobode udruženja, zbora i dogovora predstavlja najvažnije građansko političko pravo, posebno za radničku klasu, koja mora putem organiziranih udruženja tražiti zaštitu prava i mogućnosti za život, navodili su komunisti.

Član 15. nacрта, po kojem »građani imaju pravo udruživanja, zbora i dogovora u granicama zakona«,⁸⁵ prekratak je i ne daje nikakve smjernice zakonodavcu. Pravo udruženja, smatrali su oni, ne bi se smjelo podvrgnuti nikakvoj preventivnoj kontroli, jer se tima pruža mogućnost administrativnoj vlasti da odobri ili ne odobri formiranje određenih udruženja. Zato valja ispustiti odredbu »u granicama zakona«. Ako jedno udruženje javno publicira svoja pravila,

⁸⁴ Sten. bel. Ust. od., II, 63.

⁸⁵ Isto, 70.

objavi imena svojih članova i uprave, čitav rad objavljuje putem tiska a svoja pitanja rješava na javnim zborovima, takvo je udruženje podvrgnuto kontroli javnosti. Svako bi udruženje moralo imati status jurističke osobe, predlagali su komunisti i ostala opozicija, tj. pravo stjecanja, posjedovanja i zaštite imovine.

S obzirom na prava zbora i dogovora neophodno je naglasti pravo građana da se okupljaju bez oružja, a samo zborove pod vedrim nebom valja prijaviti 24 sata prije. Zborove koje vode narodni zastupnici ili koji se održavaju za vrijeme izborne kampanje treba osloboditi svake prijave, tražili su komunisti.

Prijedloge za ovaj član, pored komunista, podnijeli su socijalisti, republikanci i Jugoslavenski klub (s obzirom na pravo podnošenja peticija). Prema Poslovniku najprije je bio pročitán vladin prijedlog, koji je bio i izglasán, tako da se o drugima nije ni glasalo. U prijedlogu vlade nisu bili realizirani zahtjevi komunista.

Zalažući se za zabranu upotrebe tjelesnih kazni (čl. 8), za ukidanje smrtne kazne za političke krivce (čl. 9), za zabranu protjerivanja izvan i unutar zemlje (čl. 10), za nepovredivost stana (čl. 11), pisama, telefonskih i brzovjernih priopćenja (čl. 17), za zaštitu od policijskih organa s obzirom na rok pritvora (čl. 5) komunisti su nastojali zaštititi integritet svojih članova koji su, naročito poslije Obznane, bili masovno podvrgnuti policijskim progonima.

Govoreći o primjeni tjelesnih kazni, komunisti, poduprti izjavama zastupnika iz Hrvatske, navodili su kako je batinjanje postalo redovita praksa policije i kako se u pritvoru bez obzira na vrstu krivnje zatvorenici tuku, zlostavljaju na način najodvratnije inkvizicije srednjeg vijeka, te zahtijevaju da se takav postupak Ustavom zabrani.

Taj prijedlog nije bio prihvaćen; ministar pravde M. Đuričić najprije je pobijao tvrdnju o primjeni tjelesnih kazni, dok je poslije iznošenja podataka o batinanju konstatirao da je to samo izuzetna zloupotreba policije kojoj nema mjesta u Ustavu.

Glede čl. 10. (protjerivanje u mjesto rođenja) komunisti i drugi oporbeni zastupnici tvrdili su da se takve mjere često koriste, što je posebno došlo do izražaja za vrijeme željezničarskog štrajka i štrajka u bosanskim rudnicima tijekom 1920. god. Takvi progoni ne samo da pogađaju kvalificirane radnike i njihove obitelji jer u zavičajnom mjestu ne mogu naći zarade, već i samu privredu koja ostaje bez najbolje radne snage. Komunisti, socijalisti, zemljoradnici i članovi Narodnog kluba predložili su da se ni jedan građanin ne može protjerati u zemlji iz jednog mjesta u drugo ni zatočiti u jednom mjestu; u konačnoj redakciji člana koji je bio izglasán nadodano je »sem u slučajevima koje zakon izričito predvidi«. ⁸⁶

Zahtijevajući izjednačenje svih državljana, muškaraca i žena pred zakonom (čl 4), slobodu vjere i savjesti (čl 13), slobodu znanosti i umjetnosti te osiguranje osnovne nastave za svu djecu (čl 16), dostupnost svih službi i za stanovnike koji po narodnosti nisu ni Srbi, ni Hrvati, ni Slovenci, (čl. 19) komunisti su bili pobornici za utvrđivanje osnovnih demokratskih građanskih prava. Još su zahtijevali da se i u ovom odjeljku istakne ravnopravnost muškaraca i žena, no u tome nisu uspjeli.

⁸⁶ Isto, 46.

Pitanje slobode savjesti i vjeroispovijesti predstavljalo je veoma osjetljivo gradivo, pa je uz pitanje slobode tiska, prava zбора i dogovora bilo najspornije pitanje ovog odjeljka. Bitno razmimoilaženje nastalo je između onih koji su tražili odvajanje crkve od države, kao komunisti, socijalisti, republikanci i stranaka koje su u različitoj mjeri varirale vladin prijedlog.⁸⁷ Razlozi zbog kojih komunisti zahtijevaju odvajanje crkve od države bili su ovi: Ako je vjera stvar osobnog uvjerenja, pojedinac mora biti zaštićen od prisile da vrši vjerske dužnosti protivne svojoj savjesti; ako se prihvati »da se usvajaju one vere koje su u ma kojem delu Kraljevine dobile zakonsko priznanje«, to bi značilo da tri, odnosno pet vjera pretendiraju da budu državne, jer bi favoriziranje jedne od njih predstavljalo nepravdu prema drugima. Ako bi, pak, svih pet vjera dobilo državno priznanje, onda bi teret uzdržavanja njihovih vjerskih institucija pao na leđa radnih masa, ionako preopterećenih porezima. Stoga je neophodno da crkva dobije status privatnog udruženja i da se uzdržava samo prihodima vjernika.

Građanske stranke nisu pokazivale interes za ove argumente. Vladin prijedlog, kojem je osnovna namjera bila da uvjeri katolike i muslimane da se pravoslavlje neće favorizirati, pokazao se dovoljno pouzdan. Osim toga, čini se da vlasti nije bila prihvatljiva ideja o odvajanju crkve od države prvenstveno zato jer bi u tom slučaju izgubila kontrolu nad katoličkom crkvom, koja bi ostala isključivo vezana s Vatikanom. Tako je ljevica u tom slučaju ostala izolirana.

Rasprava ovog člana bila je dvaput prekinuta. Diskusija je bila ne samo dugotrajna već i burna, što dokazuje pokušaj fizičkog obračunavanja među poslanicima (na sjednici od 4. IV. 1921); do konačne redakcije došlo je tek poslije trećeg pretresa na 50-toj sjednici, 18. V. 1921, kojoj komunisti nisu sudjelovali.

Vladin ustavni nacrt oskudno je regulirao pitanje školstva i nastave.⁸⁸ Poslije opširne kritike i rasprave komunisti su podnijeli svoj prijedlog.⁸⁹ Njihova kritika bila je usmjerena na nesređenost prosvjetne politike, koja je u poslijeratnim godinama bila podređena stranačkim interesima, a određivana samovoljom pojedinih ministara. Da bi se to ubuduće izbjeglo, potrebno je nastavu i upravu škole regulirati zakonskim putem. Činjenica da su osnovne škole ovisne o materijalnom uzdržavanju od strane općine ometa njihovo pravilno funkcioniranje te je potrebno Ustavom odrediti financiranje školstva iz državnog budžeta, predlagali su komunisti, smatrajući da će se tako škola osloboditi utjecaja općine. Nadalje je potrebno reformirati i nastavu i upravu škole, tako da se uz nastavnike angažiraju i roditelji i učenici; religioznu nastavu valja isključiti iz državnih škola. Osim zahtjeva za besplatnu osnovnu i srednju nastavu, komunisti su tražili obaveznost nastave za mušku i žensku djecu i garanciju države da Ustavom osigura materijalne mogućnosti za školovanje siromašnih učenika.

Podupirući prijedlog muslimana da se za Arnautе i Turke osnuju škole na njihovu materinjem jeziku, komunisti taj zahtjev proširuju na sve nacionalne manjine koje žive u kompaktnim masama.

⁸⁷ V. vladin prijedlog, isto, 67.

⁸⁸ V. prijedlog nacrta, isto, 90.

⁸⁹ V. prijedlog komunistа, isto, 100—101.

U konačnu redakciju ovog člana nisu ušle stavke o obavezi da osigura osnovno školovanje siromašnoj djeci o obaveznosti nastave za mušku i žensku djecu i odredba o isključenju vjerske nastave.

Na inicijativu zemljoradnika i socijalista ovaj je odjeljak bio proširen članom 20,⁹⁰ koji govori o zaštiti naših državljana u inozemstvu: no ovaj član nije predvidio pravo azila za političke krivce, iako su se za to pravo naročito zalagali komunisti (pozivajući se na praksu izručivanja mađarskih revolucionara Hortyjevju režimu), socijalisti i osobno B. Vošnjak.

Ovim je članom završena rasprava odjeljka II, koji je dobio naslov »osnovna građanska prava i dužnosti«.

U daljnjem razmatranju rada Kluba komunističkih zastupnika s obzirom na odjeljke III (Državne vlasti), IV (Kralj), V (Namjesništvo), VI (Narodno predstavništvo) možemo konstatirati manje angažiranosti nego u prijašnjim odjeljcima. Načelne stavove o pitanjima koja čine tvorivo navedenih odjeljaka, a to su pitanje oblika vladavine, prerogative vladara, funkcioniranje parlamentarnog sustava, komunisti su izložili u načelnoj raspravi. Osjetivši se manjinom koja ne može bitnije utjecati na izmjenu osnova vladina nacrtu u spomenutim odjeljcima, komunisti su svoje djelovanje reducirali na sažeto ponavljanje stavova iz načelnog pretresa i na iznošenje prijedloga koji bi u što većoj mjeri smanjili nadležnost kralja a proširili nadležnost narodnog predstavništva i biračko pravo.

ODJELJAK III — DRŽAVNE VLASTI

Prema nacrtu, čl. 22 glasi: »Zakonodavnu vlast vrše kralj i narodno predstavništvo.«⁹¹ Komunistički zastupnici, polazeći od već prihvaćene odluke Ustavnog odbora o monarhiji kao obliku vladavine, smatraju da su atribucije vladara kao zakonodavca prevelike. Po vladinu prijedlogu, vlast u većoj mjeri pripada kralju negoli narodnom predstavništvu. Ovaj bi odjeljak, isticali su oni, morao početi članom u kojem se konstatira da sve vlasti potječu iz naroda i da se vrše po odredbama Ustava. Takva je odredba postojala u čl. 13. starog Srpskog ustava, postoji i u čl. 38. Protićeva nacrtu. Ako se stoji na stajalištu narodne suverenosti, onda bi jedini zakonodavac trebao biti narod, neposredno ili posredno putem svoga predstavništva. Dajući pravo kralju da otvara, odgađa i raspušta Skupštinu, njegova je prednost pred narodnim predstavništvom očita. Komunistički je prijedlog ovog člana glasio: »Zakonodavnu vlast vrši narod i narodno predstavništvo.«⁹² Narod bi zakonodavnu vlast vršio putem referenduma. Ustavotvorna vlast morala bi se isključivo povjeriti Ustavotvornoj skupštini; prijedloge u tom smislu uputili su još socijalisti, republikanci i zemljoradnici.

Unatoč ovim pokušajima izmjena čl. 22. izglasana je u vladinoj redakciji: »Sve državne vlasti vrše se po odredbama ovog Ustava. A zakonodavnu vlast vrši kralj i narodno predstavništvo.«⁹³

⁹⁰ Isto, 116.

⁹¹ Isto, 117.

⁹² Isto, 119.

⁹³ Isto, 120.

Intervencije komunističkih poslanika kod razmatranja čl. 23, koji glasi: »Upravnu vlast vrši kralj preko odgovornih ministara po odredbama ovog Ustava«,⁹⁴ išle su u istom pravcu; oni i zemljoradnici nastojali su izbaciti riječ kralj, koji kao neodgovoran, po njihovu mišljenju, ne može predstavljati šefa izvršne vlasti. Njihov je prijedlog glasio: »Upravnu vlast vrši narod preko izabrane i odgovorne vlade i činovnika. Narod bira činovnike, oni odgovaraju narodu, narod je u stanju da ih u svako doba opozove.«⁹⁵

Prihvaćen je vladin prijedlog većinom glasova.

ODJELJAK IV — KRALJ

Govoreći o prerogativama kralja, komunisti se, pošto su eliminirali kralja iz zakonodavne i upravne vlasti, protive da kralj potvrđuje i proglašava zakone, da postavlja činovnike, jer se i vojni i civilni činovnici moraju postavljati natječajem, a ne odredbama.

Kralju, kao neodgovornoj osobi, ne može se povjeriti dužnost vrhovnog zapovjednika suhozemne i pomorske vojne sile, pravo proglašavanja rata i zaključenja mira. Štoviše, komunisti smatraju da ni kralj ni narodno predstavništvo nemaju pravo rješavati o ratu, već je to isključivo pravo samog naroda. Bit komunističkog odnosa prema odjeljku IV. dao je Sima Marković ovim riječima: »mi smo ne samo protivu svake reči i rečenice nego i protivu celog ovog odeljka, koji govori o Kralju, jer smo protivu Kralja.«⁹⁶

U raspravi odjeljka V — NAMESNIŠTVO — komunisti nisu sudjelovali.

ODJELJAK VI — NARODNO PREDSTAVNIŠTVO

Poslije čitanja čl. 45 (starog 42), koji predviđa da je Narodno predstavništvo sastavljeno od Narodne skupštine i Senata, u Ustavnom odboru odvija se veoma opsežna i zanimljiva rasprava jednodomnom i dvodromnom sustavu, koja je bila nastavljena kroz dvije sjednice, da bi konačno vladin prijedlog o dvodromnom sustavu bio odbačen većinom glasova.

Komunisti su veoma kratko odbili instituciju senata kao reakcionarnu i aristokratsku ustanovu, koje nema raison d' être u državi kao što je Jugoslavija. Poslije odbacivanja prijedloga o dvodromnom predstavništvu formiran je uži odbor da sastavi odredbe o jednodromnom predstavništvu; u novoj redakciji odjeljak VI (čl. 45—62) nosio je naziv Narodna skupština.

Čl. 45, kojim počinje ovaj odjeljak, predviđa da:

»Narodnu Skupštinu sastavljaju poslanici koje narod slobodno bira opštim, jednakim i neposrednim tajnim glasanjem.

Na svakih 50.000 stanovnika bira se po jedan poslanik. Ako višak stanovnika u jednoj izbornoj jedinici bude veći od 30.000, biraće se i za taj ostatak po jedan poslanik.

Narodna skupština bira se na četiri godine.

Bliže odredbe o izborima propisat će se zakonom.«⁹⁷

⁹⁴ Isto, 121.

⁹⁵ Isto, 121.

⁹⁶ Isto, 122.

⁹⁷ Isto, 165.

Komunisti i cijela opozicija zahtijevali su da se u prvu stavku unese načelo razmjernog predstavnštva. Smatrali su, nadalje, da je broj od 50.000 prevelik te da skupštinski mandat može trajati najduže 3 godine. Ako bi mandat bio duži, obrazlagali su oni, zakonodavno bi tijelo dobilo doduše na stabilnosti, ali ne bi predstavljalo aktualan izraz volje i birača, a to je mnogo važnije.

Ove primjedbe nisu bile uzete u obzir, pa je unatoč prosvjedima opozicije čl. 45. izglasan bez načela razmjernog predstavnštva.

Opsežna rasprava bila je vođena o pitanju aktivnog i pasivnog biračkog prava, tj. o članovima 46. i 48. Naglasak u tom gradivu odnosio se na problem ženskog prava glasa, koje je ustavnom odredbom bilo povjereno zakonu. Prilikom rasprave toga člana gotovo da je ponovljena rasprava iz načelne debate, u kojoj su socijalisti, komunisti, Narodni i Jugoslavenski klub zahtijevali opće pravo glasa bez razlike spola. Preпустiti zakonu reguliranje ovog prava, navodili su oni, značilo bi unaprijed lišiti žene biračkog prava.

Zene su, od intelektualke do seljakinje, naročito poslije rata u kojem su na svojim leđima ponijele teret privrede, prosvjete, odgoja i obitelji, zaslužile da budu u pogledu građanskih prava izjednačene s muškarcima; žene danas imaju istu naobrazbu kao i muškarci, zarađuju za život, a kao odgojiteljice i majke mogle bi imati velikog utjecaja na socijalnu politiku i zakonodavstvo. Danas pitanje ženskog prava glasa nije pitanje mode, već socijalno-gospodarska potreba. Ni jedan od ovih argumenata nije uzet u obzir, tako da je ovaj član ostao u nepromijenjenoj vladinoj redakciji.

U pretresu ostalih članova koji su se odnosili na Narodnu skupštinu, 49—62, komunisti nisu sudjelovali.

Prema ustavnom nacrtu na redu za raspravu bio je odjeljak VII, koji normira upravnu vlast. No Ustavni je odbor, budući da je opravdano smatrao organizaciju uprave posebno važnom materijom, preskočio ovaj odjeljak da bi dobio na vremenu u kojem bi se stranke mogle sporazumjeti i prešao na raspravu odjeljka VIII.

ODJELJAK VIII — SUDSKA VLAST (čl. 70—73)

U raspravi odjeljka VIII, prilikom koje su komunisti intervenirali u nekoliko navrata, osvrnut ćemo se samo na razmatranje člana 70, smatrajući ga najznačajnijim.

Čl. 70: »Sudovi su nezavisni. U izricanju presude oni ne stoje ni pod kakvom vlašću, oni sude po zakonu.

Ali ni u kom slučaju ne mogu se ustanoviti izvanredni sudovi ili komisije za suđenje.

Zakonom se može za izvanredne slučajeve propisati naročiti postupak za izviđanje i suđenje krivičnih dela.«⁹⁸

Protiv stavka 3. ovog člana istupio je Sima Marković, smatrajući da je u suprotnosti sa stavom 2. Ovim se stavom 3, isticali su i socijalisti i zemljoradnici i Jugoslavenski klub, otvara mogućnost za vođenje političkih procesa, koji nisu predviđeni u redovitom krivičnom postupku. Rasprava je bila prekinuta a ministar za Konstituantu o tome se naknadno sporazumio s vladom, tako da je prilikom ponovne rasprave tog člana stav 3. otpao.

⁹⁸ SBRUO III, 4.

ODJELJAK IX — DRŽAVNO GAZDINSTVO
(čl. 74—80)

Prikazujemo raspravu o članovima 75. i 80. jer su oni izazvali glavninu raspravu i jer su o njima raspravljali i komunistički predstavnici.

Čl. 75. »Poreska obaveza je opšta. Porez se plaća po poreskoj snazi i progresivno. Kralj i naslednik Prestolja plaćaju državi porez na privatno imanje.«⁹⁹

S obzirom na član 75. komunisti su predložili tri načela koja bi valjala ući u ovaj član:

- zajedno sa socijalistima, zemljoradnicima i Jugoslavenskim klubom smatrali su da se egzistencioni minimum mora osloboditi porezne obaveze;
- potrebno je izbaciti stavku kojom se kralj i prijestolonasljednik djelomično oslobađaju porezne obaveze;
- odredite razmjer između porezne obaveze i prihoda od kapitala i imanja.

Ovaj je član primljen s određenim izmjenama, ali se one nisu odnosile na navedene zahtjeve komunista ni ostale opozicije.

Čl. 80: »Za pregled državnih računa i nadziranje nad izvršenjem državnih i oblasnih računa postoji Glavna kontrola kao vrhovni računski sud.

Predsednika i članove Glavne kontrole bira Narodno predstavništvo iz kandidacione liste, koju sastavljaju Ministarski Savet i na njoj je predloženo dva puta onoliko kandidata koliko ima praznih mesta.

Predsednik i članovi Glavne kontrole uživaju istu nepokretnost kao i članovi Državnog Saveta.

Bliže odredbe o sastavu, nadležnosti i postupku Glavne kontrole doneće se posebnim zakonom.«¹⁰⁰

Primjedbe komunista na ovaj član glasile su:

Ako Glavna kontrola predstavlja vrhovni računski sud o kojem ovisi i budžetsko pravo i pravilno funkcioniranje državnih financija, potrebno je podrobno Ustavom odrediti njenu nadležnost, kvalifikaciju njenih članova i promijeniti njihov način biranja. Ako je bitna funkcija tog organa da kontrolira ministarski savjet, a napose ministra financija, onda nije uputno da ministarski savjet predlaže Narodnom predstavništvu članove Glavne kontrole.

Vlada je prihvatila neke sugestije oporbe i na 26. sjednici 10. III. 1921. rješeno je da članove Glavne kontrole predlaže Državni savjet, koji je organ Narodne skupštine. S obzirom na kvalifikacije članova usvojeno je da predsjednik i polovica članova moraju biti diplomirani pravnici; ostali treba da su bili ministri financija ili da imaju 10 godina ukazne službe u financijskoj struci.

ODJELJAK X — VOJSKA
(članovi 80—83)

U raspravi odjeljka X. sukobile su se Radikalna i Demokratska stranka s jedne i sve ostale s druge strane.

⁹⁹ Isto, 16—17.

¹⁰⁰ Isto, 23.

Dok su govornici vladinih stranaka glorificirali vojku, kao neobično, po njihovu izlaganju, zaslužnu za oslobođenje i ujedinjenje, dotle je gotovo cijela opozicija zahtijevala da se vojska svede na minimum, odnosno da se ukine, a za eventualnu obranu zemlje da se uvede naoružanje čitavog naroda.

Najradikalniji u zahtjevu za ukidanje stajaće vojske bili su komunisti i socijalisti. Vojska je danas, obrazlagali su oni, samo formalno ustanova za obranu zemlje od vanjskog neprijatelja; evropski rat je pokazao da je narodna vojska snosila ratne terete u istoj mjeri kao i stajaća. Istinski ona predstavlja obranu vladajućeg poretka i biva upotrebljavana za gušenje narodnih sloboda unutar jedne zemlje. Kao primjer komunisti navode da radikali danas koriste vojsku za ugušivanje opravdanih pobuna hrvatskih seljaka protiv upravnih vlasti. Nadalje, vojska je skupa i guta najveći dio državnih prihoda, iako predstavlja neproduktivni dio stanovništva. »Zadržavanje ovako velikog kontingenta vojske ne može se drugačije objasniti, nego željom da se jedna manjina koja vlada u ovoj zemlji, nasiljem održi na vlasti i protivu nesumnjive volje i ogromne većine radnog naroda«,¹⁰¹ govorio je Sima Marković.

Slijedeće sporno pitanje u odjeljku bilo je pitanje nadležnosti vojnih sudova. Sve su opozicione stranke tražile njihovo ukidanje, odnosno svođenje njihove nadležnosti samo na suđenje prekršaja vojne discipline, jer su se vojni sudovi u Srbiji, osobito za vrijeme rata, diskreditirali nizom prljavih afera (o kojima je podrobno izvijestio socijalist N. Divac). Ovaj stav člana 81. bio je odgođen i izglasan tek na 41. sjednici, 1. IV. 1921; nadležnost vojnih sudova bila je regulirana po uzoru na građanske.

ODJELJAK XI. — IZMJENE U USTAVU (čl. 84—86)

Pošto su otpali članovi o nadležnosti Narodnog predstavništva kao dvodomnog tijela prilikom ustavnih izmjena, formiran je novi odbor da ponovo redigira članove 84, 85. i 86.

Redakcija članova 84. i 85. prema izvještaju užeg odbora bila je slijedeća:«

Čl. 84: »O izmeni Ustava rešava Narodna Skupština sa Kraljem.«

Čl. 85. »Predlog da se u Ustavu nešto izmeni ili dopuni može učiniti Kralj ili Narodna Skupština. U takvom predlogu moraju se izrekom imenovati sve tačke Ustava, koje bi se imale izmeniti ili dopuniti.

Ako je predlog učinio Kralj on će saopštiti Narodnoj Skupštini, pa će se zatim Narodna Skupština odmah raspustiti i sazvati Ustavotvorna skupština najdalje za četiri meseca.

Ako je takav predlog potekao od Narodne Skupštine o njemu se rešava na način predviđen za rešavanje zakonskih predloga većinom od tri petine od ukupnog broja članova.

Kad predlog na taj način bude usvojen, Narodna Skupština će se raspustiti a nova sazvati se, najdalje u roku od četiri meseca od dana kad je predlog usvojen.

I u jednom i u drugom slučaju Narodna Skupština može rešavati samo o onim izmenama i dopunama Ustava koje sadrži predlog na osnovu kojeg je ona sazvana.

Narodna Skupština donosi odluke većinom od polovine više jedan od ukupnog broja svojih članova.«¹⁰²

¹⁰¹ Isto, 29.

¹⁰² Isto, 43—44.

Protiv takve redakcije već su u užem odboru glasali A. Dulibić u ime Jugoslavenkog kluba i S. Marković u ime Komunističkog kluba. Razloge zbog kojih je glasao protiv S. Marković je ponovio u plenumu Ustavnog odbora. Komunisti su protiv prava:

- da kralj rješava o izmjeni Ustava; budući da ga ne priznaju kao zakonodavnog činioca, to ga manje priznaju kao ustavotvornog činioca;
- da kralj predlaže promjene Ustava; ako kralju odriču pravo zakonodavne inicijative, zašto da mu priznaju pravo inicijative za izmjenu Ustava;
- protiv roka od četiri mjeseca za biranje nove skupštine po raspuštanju stare; rok od tri mjeseca dovoljan je za provođenje novih izbora;
- protiv kvalificirane većine od tri petine za promjenu Ustava; ako se za donošenje novog Ustava od strane vladinih stranaka zahtijeva obična apsolutna većina (iako su komunisti predlagali većinu od dvije trećine), zašto se onda traži većinu od tri petine za ustavne promjene? Takvim je stavom vlada nekonzekventno postupila.

Iako su iste razloge protiv sadržaja ovih članova navodili i zastupnici Jugoslavenkog kluba i socijalisti, skupštinska je većina članove 84. i 85. izglasala u vladinoj redakciji.

Čl. 86: »U slučaju rata ili opšte mobilizacije može Narodna Skupština za celu državnu teritoriju, a za slučaj oružane pobune za pojedini njezin deo naročitim zakonom privremeno obustaviti sva prava građana: pravo udruživanja, zbora i dogovora, slobodu kretanja, nepovredivost stana, pisama i telegrafskog saopštenja.

Na isti način može se ograničiti sloboda štampe za slučaj oružane pobune u dotičnom delu države.«¹⁰³

Komunistički predstavnici protivili su se svim ograničenjima, smatrajući da u slučaju oružane pobune nema razloga za suspenziju građanskih prava, jer da takva mjera ne služi stabilnosti poretka.

U tom smislu intervenirali su samo oni, no ta intervencija nije bila uzeta u obzir.

NOVI ODJELJAK III — O SOCIJALNO-EKONOMSKIM PROBLEMIMA

Ovaj odjeljak nije postojao u vladinu ustavnom nacrtu. Pošto su za vrijeme načelne rasprave u Ustavnom odboru sve stranke zahtijevale da se socijalno-gospodarski odnosi reguliraju ustavnim putem, potkraj rasprave, na 32. sjednici (15. II. 1921) Odbor je pristupio razmatranju ovog naknadnog unesenog odjeljka, kao odjeljka III, s posebnom numeracijom njegovih članova.

Komunisti su prvi put tijekom ustavne rasprave izradili i predložili projekt čitavog odjeljka; predložili su i da se glasanjem odredi čiji će se prijedlog uzeti kao baza rasprave. To nije bilo prihvaćeno, već je rasprava vođena na temelju prijedloga izrađenog sporazumom zemljoradnika, socijalista i republikanaca s vladinim strankama, koje su diktirale prijedlog i nadglasale prve tri spomenute stranke.

Najvažnije intervencije komunista u odjeljku III. odnosile su se na pitanje radničkog osiguranja, odnosno zakonodavstva, na pitanje intervencije države u odnose rada i kapitala, pitanje privatnog vlasništva i poreza na nasljeđivanje.

¹⁰³ Isto, 46.

Čl. 2: »Radna snaga stoji pod zaštitom države.

Žene i nedorasli imaju se posebno zaštititi od štetnih poslova po njihovo zdravlje.

Zakon određuje posebne mere za bezbednost i zaštitu radnika u svim preduzećima.«¹⁰⁴

Protiv člana 2. ustali su socijalisti, komunisti i Jugoslavenski klub i svatko je od njih podnio svoj prijedlog toga člana. Zajednički je prigovor bio da je član 2, koji bi morao predstavljati osnovu za cjelokupno radno pravo nepotpun, da ne pruža nikakvu okosnicu za razvitak radničkog zakonodavstva, koje bi moralo normirati veoma određena pitanja, npr. pitanja radnog dana, minimalnih plaća, radničkog osiguranja i drugo.

Osiguranje i zaštita radnika u ovom su članu samo markirani, izlagao je komunist Pavle Pavlović, te bi se mogli zloupotrebjavati i u specijalnom zakonodavstvu i u tumačenju zakona. »Mi tražimo«, govorio je on, »da u Ustav uđe nešto od principa neophodnosti zaštićenosti radnika u radničkom zakonodavstvu i o osiguranju radnika.«¹⁰⁵ Njihov je prijedlog glasio:

»Uvodi se opšte i obavezno osiguranje radnika, radnica, dece i svih neukazanih službenika. Svestrano osiguranje za slučajeve nesreće, bolesti, starosti, iznemoglosti i invalidstva za kategorije: saobraćajne, rudarske, industrijske, gorosečke, zanatske, trgovačke, poljoprivredne (vršidba, pekmezarstvo, šljivarstvo, prerada voća i izrada rakije) i na ribolov.

Krivična odgovornost kod nesrećnih slučajeva nije isključena.

Osiguranje radnika u državnim i samoupravnim preduzećima svih vrsta da bude veće od prvoga u privatnim za 10 posto. Ovo važi i za uslove rada, nadnice, plate i radno vreme.

Država proklamira princip osobite zaštite radne snage. Zaštita radne snage sadrži ove neophodne principe:

- a) 8 časovni radni dan;
- b) svestrana socijalna higijena primenjena na sva mesta rada;
- v) automatsko skraćivanje radnog dana u vremenu besposlice.
- g) obezbeđenost zaposlenja ili naknada za održavanje čovečnog života;
- d) neograničeno i apsolutno pravo sindikalne koalicije kao samopomoći samozaštite i inicijative;
- e) podizanje radničkih stanova i aprovizacije u rudarsko-industrijskim kolonijama, obavezno je za sve preduzetnike;
- č) pravo štrajka je priznato kao apsolutno pravo svih onih koji prodaju svoju radnu snagu.«¹⁰⁶

Osim toga komunisti predviđaju posebne zaštitne mjere za nezaposlene: »osiguranje radnika, radnica i dece u besposlici, radi čega se ustavnovljava zemaljski fond za izdržavanje nezaposlenih;

U ovaj fond ulažu poslodavci, država i samouprava po jednu trećinu uloga.

Za ovaj fond se podrezuje godišnje u razlici 50% od celokupne čiste dobiti sva privredna preduzeća koja se služe tuđom radnom snagom.

Svima osiguranjima upravljaju samo osiguranci pod nadzorom državne inspekcije.«¹⁰⁷

¹⁰⁴ Isto, 63.

¹⁰⁵ Isto, 68.

¹⁰⁶ Isto, 68.

¹⁰⁷ Isto, 69.

Postotak koji bi poslodavci ulagali u fond za nezaposlene nije malen, navodili su komunisti, ali je opravdan; opravdan zbog toga jer vlasnici sredstava za proizvodnju održavaju nisku produkciju s malim rizikom i velikim profitom, a to upravo uvjetuje nezaposlenost.

Osiguranjem radnika, predlažu komunisti, moraju upravljati isključivo osiguranici pod nadzorom državne inspekcije. Kada se, naime, radi o radničkom osiguranju, ne može se priznati paritet radnika i kapitalista, jer bi se time omogućilo kapitalistima da ometaju radničko osiguranje.

Odredba o 8-satnom radnom danu mora naći mjesto u Ustavu; u sadašnjoj situaciji, kada su učestali napadi na 8-satni radni dan u cijeloj državi, postoji mogućnost, da će se to pravo, već priznato u svijetu, izigrati i u zakonodavstvu.

Predstavnici vladinih stranaka na navedene zahtjeve komunista i socijalista odgovorili su da su njihova traženja bazirana na teoriji industrijske zemlje i nisu podesna za našu poljoprivrednu; neka se oni za radničko zakonodavstvo bore u zakonodavnoj, a ne u ustavotvornoj skupštini, jer će to tamo biti umjesnije. Činovnicima se pravo na štrajk ne može priznati ni u kojem slučaju.

Prilikom konačne redakcije člana 3. vlada je u maloj mjeri uzela u obzir traženje komunista, socijalista i članova Jugoslavenskog kluba.

Član 5. bio je također sporan. Glasio je:

»Država ima prava u interesu celine, a na osnovu zakona, da interveniše u privrednim odnosima građana u duhu pravde i otklanjanja društvenih suprotnosti.«¹⁰⁸

I opet su se protivili komunisti, socijalisti i zastupnici Jugoslavenskog kluba. Bit zajedničkih prigovora bio je slijedeći:

Intervencija države u privrednim odnosima, tj. u sukobima rada i kapitala, ima smisla samo u slučaju ako štiti socijalno ugroženu klasu. Ovdje to nije rečeno. Fraza u duhu pravde ne znači ništa, jer kapitalistička i radnička pravda nisu istovetne. Intervencije države u privredi dosada pokazale su da se država postavila uvijek na stranu kapitalista. Fraza o otklanjanju društvenih suprotnosti, isticali su komunisti, odrekla bi radničkoj klasi pravo na štrajk, a to je pitanje njezine životne važnosti. Ustav bi barem, morao odrediti pravac državne intervencije, koji bi morao biti u korist ekonomski slabijih.

Napori opozicionih stranaka za izmjenu ovog člana ostali su bez uspjeha. Član 5. izglasan je većinom glasova u vladinoj redakciji.

Čl. 6 (prije 7): »Država se stara: 1) o naročitoj zaštiti matera i male dece, 2) o čuvanju zdravlja sviju građana, 3) o suzbijanju akutnih i hroničnih zaraznih bolesti, 4) o besplatnoj lekarskoj pomoći, besplatnom davanju lekova i drugih sredstava za čuvanje narodnog zdravlja širo-mašnih građana.«¹⁰⁹

Komunisti su izrazili nepovjerenje u mogućnost realizacije ovog člana koji će ostati mrtvo slovo na papiru. Ako je vladina većina odbijala da se ustavnim putem regulira radničko osiguranje, da se osiguraju uvjeti radničkog zakonodavstva, kojim bi se putem mogli realizirati ovi ustavni principi, koje su to ustanove koje će štititi majke i djecu itd . . . , kad takve ustanove ne postoje i kad su se svi konkretni oblici pružanja pomoći nastojali izbjeći. »Na član 7

¹⁰⁸ Isto, 77.

¹⁰⁹ Isto, 82.

gledamo kao na platonsku meru koju Vi, pošto vas ni malo ne košta kao vladajuću klasu, dopuštate sebi kao ustavotvorni luksus«,¹¹⁰ govorio je Pavle Pavlović, ističući da će jedino komunisti biti ti koji će nastojati da se u praksi barem nešto od toga ostvari.

Unatoč prosvjeda komunisti, socijalisti i Jugoslavenskog kluba, čl. 7. je s malom izmjenom prihvaćen u vladinoj redakciji.

Prilikom rasprave članova koji se bave normiranjem zadrugarstva i osiguranja u poljoprivredi, živo raspravljanih od strane predstavnika Jugoslavenskog i Zemljoradničkog kluba, komunisti nisu znatnije intervenirali; svoju pozornost usredotočili su na član 13, koji normira pitanje vlasništva.

Čl. 13: »Svojina je zajemčena. Iz svojine proističu i obaveze. Njena upotreba ne može biti na štetu države. Sadržina, obim i ograničenje privatne svojine određuje se zakonom. Eksproprijacija privatne svojine u opštem interesu dopuštena je na osnovu zakona uz pravičnu naknadu.«¹¹¹

Riječ o ovom članu uzela su tri komunistička zastupnika: Šima Marković, Živko Jovanović i Pavle Pavlović.

Poslije teoretskog razmatranja o podrijetlu privatnog vlasništva nastalog tijekom povijesnog razdoblja, koje će izumrijeti kad za to nastanu uvjeti poput onih danas u Sovjetskoj Rusiji, komunisti su se založili za ograničenje privatnog vlasništva; da je to u interesu privrede, pokazuju mjere koje su već u tom pravcu poduzete u nizu zemalja. Djelotvorno ograničenje privatnog vlasništva može se provesti samo tako da se Ustavom odredi uvođenje radničke kontrole putem radničkih vijeća u oblasti industrije i velike poljoprivrede, koja bi nadzirala cjelokupnu proizvodnju u tehničkom i finansijskom pogledu; da se isto takva kontrola uspostavi i nad sekvestriranim poduzećima kojima sada provizorno upravlja država preko svojih komesara.

Komunisti su zamolili Ustavni odbor da prihvati ovakvu korekturu člana 13.

Za ograničenje privatnog vlasništva zalagali su se i socijalisti; zastupnici Jugoslavenskog kluba detaljnije su analizirali stavku koja govori o »pravičnoj naknadi«, imajući u vidu pogodbu vlade s muslimanskim begovima radi postizanja većine prilikom izglasavanja Ustava. Veoma sporni članovi ovog odjeljka bili su članovi 17, 18. i 19. koji su se odnosili na način rješavanja agrarnih odnosa, tj. na ukidanje feudalnog vlasništva i provođenje agrarne reforme. Budući da se stranke o tom nisu mogle sporazumjeti, ovi su članovi bili određeni za naknadno raspravljanje, u kojem komunisti nisu sudjelovali.

ODJELJAK VII — UPRAVNA VLAST (Članovi 57—69)

U ovom se odjeljku određuje nadležnost upravne vlasti, normira pitanje ministarske odgovornosti, mogućnost delegacije zakonodavne vlasti, odnosno donošenje uredbi sa zakonskom snagom; nadalje, ovaj odjeljak određuje podjelu zemlje na upravne i samoupravne teritorijalne jedinice, nadležnost, opseg

¹¹⁰ Isto, 84.

¹¹¹ Isto, 101.

¹¹² Isto, 48.

i djelovanje samoupravnih jedinica, njihove organe, način funkcioniranja i njihovu odgovornost.

Već sama vrsta građe koja određuje domet egzekutive, tog efektivnog dijela vlasti, ili, prema komunistima, te jedine vlasti uopće, ukazivala je unaprijed na spornost ovog odjeljka; ako se tome nadoda stil odvijanja ustavne debate, sukobi vladinih i oporbenih stranaka, sistem nadglasavanja a ne sporazumijevanja, razumljivo je bilo da je vlada odgađala raspravu ovog odjeljka, koji je došao na red — posljednji. Rasprava, koja je započela na 29. sjednici Ustavnog odbora 10. III. 1921, vodila se kroz 7 sjednica, gotovo do zaključenja rada ovog tijela, koje je od 18. V. paralelno radilo sa skupštinskim plenumom.

Po opsegu i intenzitetu rasprave odjeljak VII. je u sklopu rada Ustavnog odbora zauzeo prvo mjesto.

Prigovori i kritike oporbenih stranaka na ovaj odjeljak bile su dvovrsne: s jedne strane nailazimo na stavove zastupnika Jugoslavenskog kluba, tj. Hrvat i Slovence, koji napadaju upravnu podjelu u vladinu nacrtu jer se upravo njome na ustavnom nivou određuje velikosrpska prevlast i centralizam nad pučanstvom prečanskih krajeva i potire svaka mogućnost stanovništva da sudjeluje u aktima vlasti.

S druge strane nalazimo kritiku stranaka koje nisu bile osjetljive na nacionalno pitanje ili zbog doktrinarnih razloga, npr. socijalisti, ili zbog toga što se nisu osjećale nacionalno ugrožene, npr. zemljoradnici. Ove su napadale upravnu podjelu zemlje zbog supremacije centralnog državnog aparata, koji onemogućava političku aktivnost lokalnog stanovništva.

Stavovi komunista na određeni način sintetiziraju i jedno i drugo gledište. Može se, naime, primijetiti kako komunisti, tijekom rada Konstituante, pokazuju sve više interesa i razumijevanja za nacionalno pitanje, koje se i u radu Ustavotvorne skupštine nametalo kao prvenstveni problem.

Članovi 57, 59. i 60, kojima počinje ovaj odjeljak, odnosili su se na postavljanje i odgovornost članova ministarskog savjeta.

Čl. 57: »Svi ministri čine ministarski savet koji stoji neposredno pod kraljem. Kralj imenuje predsednika i članove ministarskog saveta. Ministri se nalaze na čelu pojedinih grana državne uprave. Ministri mogu imati svoje pomoćnike, državne podsekretare koji uzeti iz parlamenta ne gube mandat.«¹¹²

Čl. 59: »Ministar može biti optužen kako za vreme trajanja svoje službe tako i za pet godina posle odstupanja.

Predlog da se ministar optuži mora se učiniti pismeno i mora sadržavati tačna optuženja.

Kada ministra optuži Narodna skupština odluka o stavljanju Ministra pred sud ima se doneti većinom od dve trećine prisutnih članova.«¹¹³

Čl. 60: »Ministrima sudi državni sud. Državni sud čine šest državnih savetnika i šest sudaca kasacionog suda, koje svako od ovih tela bira kockom na svojoj plenarnoj sednici. Predsednik Kasacionog suda je predsednik državnog suda, . . .«¹¹⁴

Ad čl. 57 Komunisti i socijalisti protivili su se stilizaciji da ministri stoje neposredno pod kraljem; ako je kralju kao šefu izvršne vlasti već dato pravo da imenuje predsjednika ministarskog savjeta, zašto mu dati i pravo da imenuje

¹¹³ Isto, 51.

¹¹⁴ Isto, 52.

ministre? Zajedno sa Zemljoradnicima i zastupnicima Jugoslavenskog kluba protestirali su protiv ustanove predsekretara, koja ne samo da predstavlja sinekuru već i tendenciju da se ojača položaj političkih stranaka u pojedinim ministarstvima.

Prigovori opozicije prilikom izglasavanja člana 57. nisu bili uzeti u obzir. Ad čl. 59: Protiv stava 3. čl. 59, koji predviđa kvalificiranu većinu za stavljanje ministara pred sud, ustaju komunisti, socijalisti i zastupnici Jugoslavenskog kluba; ako se za donošenje Ustava traži obična većina, zašto se ministarska odgovornost uvjetuje većinom od dvije trećine — pitali su oni. Razlog je tome želja da se ministarska odgovornost što više umanj. »Ako to tražimo, priznajmo da hoćemo da ministarsku odgovornost učinimo iluzornom«;¹¹⁵ izjavio je komunistički poslanik Živko Jovanović. Unatoč tome, čl. 59 prihvaćen je većinom glasova u vladinoj redakciji.

Ad čl. 60: Ako se uz odredbu čl. 59. prihvati i odredba čl. 60. da ministrima sudi specijalni sud, onda ministarska odgovornost postoji samo na papiru i o tome ne treba praviti zakon. Ako optužba mora proći skupštinsku proceduru iz čl. 59, komentirali su komunisti, onda nema potrebe za posebnim sudom; ministarska odgovornost valja potpadati pod nadležnost redovnih sudova. Navedeni prijedlog, koji su uputili jedino komunisti, nije bio uzet u obzir.

Čl. 61: »Upravna vlast može izdavati uredbе potrebne za primenu zakona. Upravna vlast može uredbama sa zakonskom snagom uređivati odnose samo na osnovu zakonskog ovlaštenja, koje se daje posebno za svaki slučaj... itd.«¹¹⁶

Protiv ovog člana, koji daje mogućnost upravnoj vlasti da izdaje uredbе sa zakonskom snagom, ustaju zastupnici Jugoslavenskog kluba, koji među ostalim smatraju da se postavkama čl. 61. Skupština odriče svog najvažnijeg prava i dužnosti, socijalisti, koji čl. 61. mogu trpjeti samo privremeno do izjednačenja zakonodavstva, i republikanci, predlažući da se ova odredba prenese u prelazna naređenja, ali da i tada upravna vlast može donositi uredbе sa zakonskom snagom samo u sporazumu sa zakonodavnim odborom Skupštine.

Komunisti su navodili da stav koji upravna vlast uredbama sa zakonskom snagom može uređivati odnose samo na osnovi zakonskog ovlaštenja ne određuje ni obujam ni sadržaj ovlaštenja. To ovlaštenje nije ograničeno i može biti generalno, tj. plain pouvoir, koje kvorumska većina može dati vladi za reguliranje najvažnijih državnih poslova. Dajući joj ovlaštenje da donosi uredbе sa zakonskom snagom, čl. 61. — isticala je opozicija — omogućava vladi, koja po Ustavu i inače ima veoma široka ovlaštenja, da postane jedna vrsta jačeg i djelotvornijeg parlamenta. Budući da u čl. 61. nije navedeno da uredba ne smije proturječiti ni jednom od postojećih zakona, otvara se i mogućnost da uredbе derogiraju već postojeće zakone.

Poslije rasprave, čl. 61. bio je samo dopunjen odredbom da se uredbе moraju obnarodovati i da se u njima svaki put mora označiti zakon na osnovi kojeg se izdaju; u takvoj je redakciji bio i prihvaćen.

Nakon izglasavanja ovog člana prekinuta je rasprava odjeljka VII. da bi se završili preostali sporni članovi drugih odjeljaka.

¹¹⁵ Isto, 51.

¹¹⁶ Isto, 68.

Na 36. sjednici 21. ožujka 1921. odbor je opetovano pristupio raspravi drugog, najspornijeg dijela odjeljka VII, od 62. do 69. člana.

Čl. 62: »Uprava u Kraljevini se vrši po oblastima, srezovima i opštinama. Podela na oblasti vrši se zakonom prema prirodnim, socijalnim i ekonomskim prilikama. Jedna oblast može imati najviše 700.000 stanovnika. Dve ili više manjih oblasti mogu se spojiti u veću. Konačnu odluku o tome donose oblasne skupštine dotičnih oblasti. No, i takva oblast ne može imati više od 700.000 stanovnika.

Prelazno naređenje: dok se zakonom ne izvrši podela na oblasti, dotle će okruzi u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Dalmaciji i Sloveniji i županije u Hrvatskoj sa Slavonijom i Vojvodinom važiti kao oblasti i vršiti funkcije po ovom Ustavu.«¹¹⁷

Dodatak pročitano naknadno: »Na čelu svake oblasti nalazi se veliki župan koga postavlja Kralj i koji upravlja preko državnih organa poslovima državne uprave u oblasti.«¹¹⁸

Rasprava o članu 62. vođena je na 36. i 37. sjednici. Suprotstavljanje između poslanika vladinih stranaka, pristaša centralizma i predstavnika Jugoslavenskog kluba, koji su zahtijevali pokrajinske autonomije zbog povijesnih, tradicionalnih, gospodarskih i legislativnih razloga, kao i zbog želje pokrajinskog pučanstva, izražene na izborima, vodilo se na dvije sjednice i predstavljalo najdužu debatu jednog člana u cjelokupnom radu Ustavnog odbora; skupštinski stenografi zabilježili su 38 stranica rasprave.

Komunisti su se, ulazeći u raspravu, pridružili zastupnicima Jug. kluba, koji se veoma argumentirano protive podjeli države po članu 62. Odredbe ovog člana, isticali su oni, nisu pogodile njihovu stranku, ali oni mu se protive »kao članovi ovog društva, kao sinovi ove zemlje i kao ljudi i kao partija koja o prevažnim pitanjima na dnevnom redu mora da brine«.¹¹⁹

Unutrašnje uređenje jedne buržujske zemlje ne predstavlja za komuniste načelno, već taktičko pitanje. Oni načelno, kao što su se izjasnili u generalnoj debati, zastupaju sovjetsko uređenje, onakvo kakvo je ostvareno u Sovjetskoj Rusiji, ali to ne mogu zahtijevati u ovoj buržujskoj Konstituenti.

Princip sovjetizma, kao što pokazuje primjer Sovjetske Rusije organizirane federalistički, isključuje princip majorizacije i usvaja princip konstituiranja samostalnih sovjetskih republika. Unatoč tome što su komunisti protivnici federalizma i što zastupaju centralizam, oni se protive policijskom centralizmu, koji se ovim članom nastoji provesti. Njime se ne određuje administrativna podjela zemlje u tehničkom smislu, već se regulira elementarno pitanje države; njime su, smatraju komunisti, vladajuće stranke prešle na put otvorenog centralizma i hegemonije. Ovom se članu ne protive iz povijesnih ili tradicionalnih razloga; oni se upravljaju prema željama i osjećajima masa, koje su svoje zahtjeve u tom smislu jasno izrazile na izborima. Takvom podjelom zemlje ustavni nacrt prelazi i gazi volju masa, a ne tradiciju i povijest.

Komunisti, kao pobornici prava na samoodređenje naroda na međunarodnom planu, plediraju za pravo autonomije unutar jedne države. Na posljednjem kongresu Kominterne, navodili su oni, Lenjin je preporučio partijama da vode računa o plemenskim i narodnim osjećajima plemena i naroda koji su dugo

¹¹⁷ Isto, 119.

¹¹⁸ Isto, 127.

¹¹⁹ Isto, 135.

bili pod tuđinskim jarmom. »Hrvati i Slovenci, koji su vrlo mnogo godina propatili u austrijskom ropstvu, imaju danas nepoverenje prema onim partijama koje sačinjavaju većinu, a čija se politika poklapa s onom koja je toliko vremena vođena iz Beča i Pešte.«¹²⁰ izlagao je Sima Marković. Komunisti ne misle da bi radni narod Hrvatske i Slovenije bio znatno zadovoljniji pod vlašću svoje buržoazije, no ovaj član direktno predviđa eksploataciju jednog plemena nad drugim a komunisti, koji se bore protiv eksploatacije uopće, moraju ustati i protiv plemenske eksploatacije. »Mi ostajemo dosledni zaštitnici plemena i tražimo da se i plemenima da samoopredelenje i da se autonomija i samouprava na najširoj osnovi zagarantuju«,¹²¹ zahtijevao je Živko Jovanović. Srbi, Hrvati i Slovenci, ponavljao je Marković, čine etnografski jedan narod, koji je vjekovima živio u drugačijim prilikama, koji se ne osjeća kao jedan narod i koji nije homogen; stoga bi se moralo »imati naročitih obzira prema osećajima narodnim, koji su se manifestovali u izvesnim krajevima naše zemlje.«¹²² Gruba centralizacija, forsirana iz Beograda, a ne Radićeva demagogija, plebiscitarno su odredili stav hrvatskog naroda na izborima za Ustavotvornu skupštinu. Politika vladajućih stranaka sije sjeme razdora i ugrožava narodno jedinstvo, govorio je Sima Marković.

Raščlambu člana 62. vršio je isti govornik na ovaj način:

Princip podjele zemlje na oblasti prema socijalnim, ekonomskim i privrednim prilikama, predviđen u stavu 2, načelno bi se mogao prihvatiti, ali već druga rečenica u broju s najviše 700.000 stanovnika negira efikasnost prvog principa. Ovaj je broj fiksiran, kako to otvoreno kažu demokrati, da se razore historijske pokrajine; no ako su one istovremeno i privredne, socijalne i gospodarske cjeline, one će zbog broja 700.000 biti raskomadane. Ovaj broj, nadalje, potire i odredbu stavka 3. o mogućnosti spajanja više manjih oblasti u jednu. Inzistiranje na broju 700.000 anulira svaku liberalnost ovog člana, kojim nije učinjen nikakav ustupak nasilnom i grubom centralizmu. Stav da na čelo oblasti dolazi komesar kojeg postavlja kralj protivi se biti samouprave. Komunisti zahtijevaju da činovnika koji će biti na čelu samouprave, kao i sve ostale činovnike, bira sam narod iz dotične samoupravne jedinice.

Unatoč protivljenju komunista i svih oporbenih stranaka, skupštinska je većina izglasala čl. 62. u vladinoj redakciji.

Čl. 63: »Za poslove posebnog mesnog, opštinskog i oblasnog značaja ustanovljava se osobena mesna i opštinska i oblasna samouprava uređena na načelu izbornom.

O samoupravnim poslovima staraju se posebni samoupravni organi prema odredbama zakona.

Samoupravnim oblasnim upravama poveravaju se ovi poslovi...« (slijedi taksativno nabrojanje poslova).¹²³

Prema izlaganjima zastupnika Jugoslavenskog kluba iz ovog se člana ne vidi kako bi ta samouprava funkcionirala, jer Ustav nije odredio izvore prihoda, a bez finansijskih sredstava samouprava je mrtva. Ustav bi morao, nadodaju komunisti, odrediti način financiranja samoupravnih organa i njima po-

¹²⁰ Isto, 144.

¹²¹ Isto, 136.

¹²² Isto, 144.

¹²³ Isto, 158.

vjeriti nadzor nad određivanjem općinskog budžeta. Ustavom bi valjalo odrediti i status samoupravnih organa: danas je svaki ministar policije jači od njih, jer u Hrvatskoj i Slavoniji te Srbiji i Makedoniji, navodili su komunisti, ministar policije zbacuje po volji općinske uprave i poništava izbore.

Samouprava po ovim i slijedećim članovima, govorila je opozicija, ne samo da nema značaj samouprave već nije ni dekoncentracija: iz određivanja nadležnosti ne razabire se da li predviđeni poslovi pripadaju prenesenom ili vlastitom djelokrugu; čini se da se radi samo o prenesenom djelokrugu pod direktnim nadzorom uprave.

Prilikom izglasavanja ovaj je član pretrpio određene korekcije, ali one nisu promijenile njegov smisao.

Čl. 64: »Organi oblasne uprave su oblasna skupština i oblasni odbor. Oblasna skupština se bira opštim, jednakim, neposrednim glasanjem.

Oblasna skupština bira iz svoje sredine oblasni odbor koji je izvršni organ oblasne uprave.

Bliže odredbe o uređenju nadležnosti samoupravnih tela (opština i oblasti) odredit će se zakonom.«¹²⁴

Prigovori na čl. 64. od strane gotovo svih oporbenih stranaka odnosili su se na nadležnost i biranje samoupravnih organa; ne može se prepustiti zakonodavcu da odredi nadležnost općina i oblasti, već je potrebno da osnovni elementi nadležnosti oblasnih i kotarskih samouprava uđu u tekst Ustava. Komunisti su nadodali da bi valjalo zakonom regulirati i seosku samoupravu. Kad je riječ o biranju samoupravnih organa, komunisti, socijalisti i zastupnici Jugoslavenskog kluba opetovano su zahtijevali načelo razmjernog predstavnštva te opće, jednako i neposredno pravo glasa za oba spola.

Oblasnoj skupštini, koja ima pravo da bira oblasni odbor kao svoj izvršni organ, treba povjeriti i pravo da bira činovnički aparat za provođenje svojih odluka.

Budući da se nije mogao postići sporazum, ovaj je član bio odgođen; na ponovljenoj raspravi komunisti nisu sudjelovali, već su samo konstatali da ugrožava samoupravu i da će stoga glasati protiv.

Čl. 65: »Oblasna uprava ima pravo izdavati oblasne uredbe o svim pitanjima iz njene nadležnosti. Oblasne uredbe proglašuje oblasni načelnik.

Oblasni načelnik će zadržati od proglašenja uredbu, za koju nalazi da je protivna Ustavu, zakonima ili da vređa opšte državne interese. U tom slučaju on šalje takvu uredbu sa svojim mišljenjem Državnom Savetu na odluku i o tome obavještava nadležnog Ministra. Ako Državni Savet nađe da je uredba protivna Ustavu ili kom zakonu, ili da vređa opšte državne interese on je neće proglasiti i obnarodovati.

Državni Savet je dužan da donese u roku od mesec dana svoje rešenje.«¹²⁵

Raspravu je otvorio zastupnik Jugoslavenskog kluba J. Šimrak konstatirajući da je ovaj član reakcionarniji negoli svi oni koji su mu prethodili i da je »ovaj član 65 posve potkopao temelje demokratije.«¹²⁶

¹²⁴ Isto, 166.

¹²⁵ Isto, 170.

¹²⁶ Isto, 170.

Komunisti su dijelili to mišljenje smatrajući da »u Ustavu koji se već 50 dana gradi ima svakojakih članova . . . čisto reakcionarnih i prefarbano reakcionarnih. Ovo je jedna od perli reakcionarnih . . . od perli apsolutizma i centralizacije, čista perla čiste centralizacije«,¹²⁷ govorio je Živko Jovanović.

Tako su protiv člana 65. prosvjedovali komunisti, socijalisti, republikanci, zemljoradnici i Jugoslavenski klub. Poslije opsežne rasprave došlo je do izmjene čl. 65. utoliko što je izbačen stav o vrijeđanju općedržavnih interesa i predviđena sankcija u slučaju ako Državni Savjet ne donese u određenom roku odluku o obustavljenju uredbi.

Poslije izglasavanja ovog, pristupilo se razmatranju preostalih članova odjeljka, tj. razmatranju članova 66, 67, 68. i 69, no u tim raspravama komunisti nisu sudjelovali. Možemo konstatirati da poslije izglasavanja čl. 65. intenzitet sudjelovanja oporbenih stranaka općenito pada.

Na 40 sjednici, 3. III. 1921, završena je rasprava o odjeljku Upravne vlasti, što je ujedno trebalo značiti i završetak rada Ustavnog odbora, o čemu je Odbor izvjestio Skupštinu 5. travnja 1921. 14. travnja 1921. na 14. redovnom sastanku Konstituante započeo je generalni pretres izvještaja ustavnog odbora.

Unatoč priopćenju o zaključenju rada Ustavni je odbor nastavio svoje djelovanje, raspravljajući o rezerviranim članovima, tj. o onima o kojima se dotada nije mogla postići suglasnost, o amandmanima na pojedine odjeljke i članove i o prelaznim naređenjima. Tako je kroz tri naredna mjeseca Ustavni odbor djelovao paralelno sa Skupštinom sve do 27. lipnja; tada su na 65. sjednici Ustavnog odbora predsjednik M. Ninčić i ministar za Konstituantu M. Trifković službeno zaključili rad ovog tijela.

III. dio

RAD KLUBA KOMUNISTIČKIH POSLANIKA U PLENUMU USTAVOTVORNE SKUPŠTINE

1. *Generalni pretres ustavnog nacrt* (od 14. travnja do 11. lipnja 1921)

Generalni pretres ustavnog nacrt, koji je skupštinskom plenumu podnio Ustavni odbor, započela je Ustavotvorna skupština na XIV. redovnom sastanku 14. travnja 1921. Načelna debata vodila se na 17 sjednica, tj. do XXIX. sastanka, kada je, 12. V. 1921, skupštinska većina glasanjem načelno potvrdila nacrt Ustavnog odbora.

Generalni pretres otvorio je ministar za Konstituantu M. Trifković, istaknuvši svečanost i značajnost trenutka donošenja zajedničkog Ustava, koji kruni djelo oslobođenja i ujedinjenja našeg naroda; istodobno je zamjerio zastupnicima HRSS da su svojim nesudjelovanjem na izradi Ustava propustili učiniti »jednu veliku nacionalnu dužnost«.¹²⁸

U daljnjem je izlaganju ministar za Konstituantu izvjestio skupštinski plenum kako je Ustavni odbor marljivo pretresao vladin nacrt Ustava; kako su

¹²⁷ Isto, 176.

¹²⁸ SBUS, I, XIV. red. sast. 14. IV. 1921, 6.

štoviše i pojedine stranke podnosile i svoje vlastite nacрте, kao i prijedloge za izmjenu i dopunu pojedinih članova; iako Poslovník određuje da se pretres vrši samo po odjeljcima, pretres i glasanje vršeno je ne samo po odjeljcima nego i po članovima.

Osnovne zamjerke ustavnom nacrtu bile su, nastavio je Trifković, da se ograničio samo na pitanja političke organizacije države i samoupravnih oblasti, a da je zanemario pitanja socijalno-gospodarske naravi, da je prekratak i da ostavlja zakonodavcu previše odriješene ruke.

Vlada je po izvještaju Trifkovića, želeći da Ustav bude u što većoj mjeri sporazumno djelo svih stranaka, izlazila do krajnih mogućih granica ususret političkim strankama i prihvatila niz njihovih prijedloga. Tako je npr. u ustavni nacrt ušao cijeli III. odjeljak koji sadrži odredbe gospodarsko-socijalne, zatim izmjene i dopune koje su bile potrebne da bi se što bolje osigurala prava građana.

Prikazujući nacrt kao sporazumno djelo svih stranaka, Trifković je konstatirao da se sporazum nije mogao jedino postići u pogledu unutrašnjeg uređenja zemlje. Razmimoilaženja su postojala između onih koji zastupaju jedinstvenu nacionalnu državu, koji zastupaju pokrajinske autonomije i onih koji zastupaju sovjetsku republiku. »Ne mogući postići sporazum, moralo se prihvatiti onakvo uređenje, kakovo odgovara želji, osećanjima i raspoloženjima velike većine naroda...«,¹²⁹ završio je svoje izlaganje ministar Trifković.

Poslije njegova izlaganja Skupština je započela generalnu raspravu. Govornici, iznoseći stavove pojedinih grupa, načelno su se izjašnjavali za ili protiv predloženog ustavnog nacрта.

Predstavnici svih opozicionih stranaka, socijalisti, narodni socijalisti, republikanci, zemljoradnici, komunisti, Narodni i Jugoslavenski klub, na početku svojih izlaganja prosvjedovali su protiv tvrdnje Trifkovića da je nacrt sporazumno djelo svih stranaka.

Vlada nije niti zavirila u nacрте manjih stranaka, koje nisu ni mogle ući u Ustavni odbor, navodili su oni; neke grupe, znajući unaprijed da će biti odbijene, nisu niti pokušale dati odvojena mišljenja ili prijedloge; nitko od strane vlade nije ni pokušao pregovarati sa strankama kojih su članovi Hrvati i Slovenci, a iza kojih stoji 99% hrvatskog i slovenskog naroda, rečeno je od strane Jugoslavenskog kluba. Nacrt se ne može smatrati djelom odbora, već samo djelom vlade s veoma malim, gotovo neznatnim izmjenama, koje je ona usvojila; u nekim odjeljcima npr. u odjeljcima o kralju i namjesništvu, nije se promijenilo apsolutno ništa, govorili su republikanci, jer je vladi naređeno da takve izmjene ne smije prihvatiti. Sporazum, koji je spomenuo ministar Konstituante, sastojao sa samo u pogađanju s nekim političkim strankama npr. s Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom i Zemljoradničkim klubom. »Vlada je pod pritiskom što nema većine izjavio je predstavnik Narodnog kluba Đ. Šumin, kušala da se pogađa i cjenka... da uzima sad ovo, sad ono iz predloga ovog ili onog kluba, ne bi li tako nagovorila ovaj ili onaj klub, da za ovu mrvicu ili deklaraciju u Ustavu uđe u vladine stranke.«¹³⁰ Ustavni nacrt, nastavio je on, ne može biti djelo sporazuma, jer ga nije prihvatila »velika

¹²⁹ Isto, XIV. red. sast. 14. IV. 1921, 9.

¹³⁰ Isto, XVI. red. sast. 16. IV. 1921, 7

većina« Ustavnog odbora, kao što je izložio ministar Trifković; omjer glasova kod izglasavanja ustavnog nacrtu bio je, naime, tek 23 : 19.

Nadalje, sve oporbene stranke opetovano su negodovale protiv člana 56. Poslovnika, koji propisuje da se primjedbe na cijeli ustavni tekst moraju iznijeti »pošto se izvještaj ustavnog odbora razdeli poslanicima, pa sve do početka načelnog pretresa,«¹⁸¹ tj. u roku od pet dana po izlaganju ustavnog projekta. Time je onemogućeno iznošenje prijedloga za izmjenu i dopunu tijekom razmatranja ustavnog nacrtu, što uvelike ometa sporazumni rad na izradi Ustava.

Govoreći načelno o ustavnom nacrtu, predstavnici opozicionih stranaka s različitim stupnjem intenziteta protive se nepotpunosti odjeljka II, koji normira građanska prava i dužnosti, površnosti naknadno unesenog odjeljka III, koji je služio vladi kao argument za njenu susretljivost, razumnost i otvorenost prema opoziciji, iscrpnosti odjeljka V, koji nabraja prerogative vladara, i odjeljka VI, koji normira ustanovu namjesništva; prosvjeduju protiv krnjeg parlamentarizma, fiksiranog u odjeljku o narodnom predstavništvu, protiv prevlasti egzekutive nad legislativom putem određenja nepotpune ministarske odgovornosti i mogućnosti donošenja uredbi sa zakonskom snagom; protiv odjeljka VIII, koji u najvećoj mogućoj mjeri sputava samoupravu lokalnih jedinica, te protiv reakcionarnih prelaznih naređenja.

No kako su opozicione stranke prolazile s različitih gledišta, ošttrice njihovih prigovora na ustavni nacrt bile su usmjerene u različitim pravcima. Tako su republikanci naglasak kritike usmjerili na monarhijski oblik vladavine, na prerogative vladara i ustanovu namjesništva; socijalisti, također pobornici republike, pretežno protestiraju zbog manjkavosti socijalno-gospodarskih odredbi i cijeli odjeljak III nazivaju »paragraf za paradu«, zbog pomanjkanja radničkog zakonodavstva, te zahtijevaju odvajanje crkve od države; zemljoradnici, monarhisti u pitanju oblika vladavine okupirani su pitanjima gospodarsko-socijalnih odredbi koje se odnose na seljaštvo, pitanjem agrarne reforme, poljodjelskog osiguranja te pitanjem zadrugarstva; članovi Narodnog i Jugoslavenskog kluba, Hrvati i Slovenci, koji pristaju na monarhiju, akcentiraju pitanje pokrajinskih autonomija, njihovih povijesnih i tradicionalnih granica, pitanje samouprave i crkvene autonomije.

Ovo ne znači da se stranke kod kojih je prevladavao navedeni interes nisu bavile svim pitanjima ustavnog nacrtu; ovom smo diferencijacijom samo nastojali upozoriti na njihove posebne interese.

U generalnoj debati o nacrtu Ustava u skupštinskom plenumu u ime Kluba komunističkih poslanika sudjelovali su S. Marković, T. Kaclerović, V. Fabijančić i V. Čopić.

Kao prvi govornik Sima Marković ponovio je stavove koje je iznio u Ustavnom odboru prilikom općeg i specijalnog pretresa. Ponovio ih je na isti način, izloživši najprije značajke međunarodne situacije nastale poslije prvog svjetskog rata, raščlanio uzroke svjetske gospodarske krize i kao jedini izlaz predložio uspostavu sovjetskog uređenja, precizirajući opetovano osnovna načela ustava Sovjetske Rusije iz 1918. god. Nakon toga osvrnuo se na pitanje postanka jugoslavenske države u sklopu iznesenih međunarodnih prilika, na državnu

¹⁸¹ Poslovnik za Ustavotvornu skupštinu, Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1921, čl. 56, str. 18.

politiku od 1. prosinca 1918. pa do saziva Ustavotvorne skupštine, da bi naposljetku ukazao na opće nedostatke i reakcionarnost ustavnog nacrtu.

Iako je mišljenje S. Markovića o ustavnom nacrtu poznato iz prethodnih izlaganja, ipak ćemo sažeto prikazati stavove tog partijskog prvaka jer je opetovano insistiranje na određenim pitanjima mjerodavno za ocjenu stavova Komunističke partije uopće.

Raščlanjujući uvodno međunarodne prilike, S. Marković smatra da je »osnovna karakteristika internacionalne političke situacije dinovska borba između svetske revolucije čiji je izvor u Moskvi i svetske reakcije čiji je izvor u Parizu. To je dinovska borba između dva sveta, sveta socijalizma i kapitalizma, ... između dvije velike ideje — komunizma i imperijalizma ... I nema nikakve sumnje ... da će u toj borbi pobediti onaj na čjoj je strani istorija, na čjoj je strani progres: to su ideje revolucije a ne ideje imperijalizma i kapitalizma.«¹³²

Prikazujući domaće prilike, po četvrti se put čulo tijekom ustavne rasprave od strane komunista kako je Jugoslavija, poput Čehoslavčke i Poljske, uzgredni produkt svjetskog rata, a ne rezultanta logičnog razvitka nacionalne svijesti. Srbi, Hrvati i Slovenci nisu bili dovoljno pripremljeni za ujedinjenje, koje su ipak prihvatili s oduševljenjem. Komunisti su, kao i ostali, pozdravili narodno ujedinjenje jer su smatrali da je ono jedan od bitnih uvjeta za pravilan ekonomski i kulturni razvitak našeg naroda. Njihova je partija već 1909, 1910. i 1911. održala konferenciju u Zagrebu i Ljubljani u duhu narodnog jedinstva. »Naša je partija«, tvrdio je Marković, »bila ta koja je više uradila pripremajući narodno ujedinjenje, nego mnoge od onih partija koje nas danas krste anti-narodnim i antidržavnim elementima.«¹³³

Iako je narod pozdravio stvaranje zajedničke države, danas se poslije dvije i po godine zajedničkog života nalazimo dalje od narodnog jedinstva nego što smo bili u trenutku kad je država stvarana; kao primjer S. Marković ponovo spominje slučaj Stjepana Radića, koji je na sjednicama Narodnog vijeća govorio o Srbima, Hrvatima i Slovencima kao plemenima jednog naroda, a koji danas govori drugačije, onako kako to osjeća čitav hrvatski narod. Ta promjena je posljedica antinarodne i antidržavne politike koja je iz Beograda specijalno vođena prema Hrvatima, politike kojoj je najtipičniji predstavnik Svetozar Pribićević.

U krajevima bivše Austro-Ugarske narod je bio željan slobode; umjesto slobode Pribićević je povampirio sve ono što je bilo najreakcionarnije u Austro-Ugarskoj, uveo divlju cenzuru kakva nije postojala ni pod Tisom. Sistem batina, istakao je on, »koji je naročito procvetao za vreme ministროvanja g. Svetozara Pribićevića, ... nadmeno pobjedničko držanje koje je imala naša svjetska u tim krajevima koje je smatrala kao obično okupaciono područje, sve to ... izazvalo je pravi revolt u širokim masama hrvatskog naroda i dovelo do ove teške krize koju preživljuje ideja narodnog jedinstva u ovom momentu; Ja ne vidim da vlada menja svoj sistem vladavine prema hrvatskom delu našeg naroda. Oni izgleda da potenciraju dosadašnji sistem koji je urodio najstrašnijim plodom i koji može biti fatalan po čitavo naše narodno jedinstvo.«¹³⁴

¹³² Stenografske beleške, XVII. red. sast. 18. IV. 1921, 8.

¹³³ Isto, XVII. red. sast. 18. IV. 1921, 8.

¹³⁴ Isto, XVII. red. sast. 18. IV. 1921, 9.

Govoreći o privrednim prilikama u državi, S. Marković je naglasio, aludirajući na Manifest regenta Aleksandra narodu, kako se u dvije i po godine nije ni pristupilo rješavanju agrarnog pitanja, iako je to 6. siječnja 1919. s najmjerodavnijeg mjesta bilo narodu obećano. Ustvrdio je »da je najbolji moment za rješenje agrarnog pitanja bio moment raspadanja Austro-Ugarske. »Taj je moment«, rekao je, »bio propušten, i zato što je on propušten ... jednu od glavnih krivica snose Narodna veća; Narodna veća umesto da budu inicijatorom radikalnog rešenja agrarnog pitanja prilikom prevrata i da na taj način ovom prevratu dadu karakter nacionalne revolucije, ... Narodna veća su iz bojazni da seljaci sami ne uzmu zemlju, brže bolje pozvala srpsku vojsku da ih zaštiti od opravdanog gneva radnog naroda. Na taj način Narodna veća umesto da odigraju revolucionarnu ulogu, u stvari odigrala su jednu kontra-revolucionarnu ulogu.«¹⁸⁵ Zemljoradnici nisu dobili ništa, zanatlije isto tako, dok se begovima daje svota od 300 milijuna da bi se osigurala većina kod izglasavanja Ustava.

Na putu obnove privrednog života nije učinjeno također ništa; sekvestrirana prvorazredna privredna poduzeća propadaju i postaju plijen spekulacije; radnici nisu dobili ni najmanju pomoć, kao što se desilo u svim kapitalističkim zemljama; proganjaju se od strane žandarmerije kao skitnice iz mjesta u mjesto.

S obzirom na međunarodni položaj jugoslavenske države, Sima Marković je opetovano isticao da su Rapalski ugovor i plebiscit u Koruškoj primjeri neuspjele vanjske politike jugoslavenske buržoazije i ujedno dokaz da danas nacionalno pitanje ne postoji samostalno, već kao sastavni dio socijalnog i da zahtijeva zajedničko rješenje.

Dok se pripremao plebiscit u Koruškoj — govorio je on — ministar Drašković pripremao je uredbu o radu i redu, kojom se čitav radni narod stavlja izvan zakona. Zbog toga su se, prema tumačenju komunista, radnici i seljaci u Koruškoj izjasnili za Austriju i time posvjedočili da je socijalni momenat bio jači od osjećaja nacionalne pripadnosti. Nacionalno pitanje danas, kao dio socijalnog, može se riješiti »samo kad se bude rešio ceo onaj kompleks problema koji sačinjavaju socijalni problem. A socijalni problem može se rešiti samo socijalnom revolucijom. I zato i sa gledišta našeg narodnog ujedinjenja mi propagiramo revoluciju, jer su se sva ostala sredstva pokazala nesposobnim da reše taj problem.«¹⁸⁶

U daljem izlaganju Marković se osvrnuo na rezultat općinskih izbora tijekom 1920, na kojima su komunisti u svim većim gradovima dobili većinu. Komunisti su u Vukovarskom programu, tvrdio je on, javno izjavili da neće preuzeti vlast dok ne budu imali za sobom većinu radnog naroda. Kada su postigli većinu najlegitimnijim putem, ministar Drašković, koji preporučuje legitimnu borbu, legitimne poslanike rastjerao je nelegitimnim putem žandarmerije i bajuneta. Za vrijeme izbora za Konstituantu žandari su ometali zborove, izborni plakati bili su konfiscirani, agitatori uhapšeni, sekretar Filip Filipović je dva dana pred izbore bio uhapšen u Karlovcu, kao i velik broj osoba za koje se smatralo da će glasati za komunističku listu. Najžešći teror vršio se u Srijemu, gdje je nosilac liste bio M. Drašković. Parole s kojima su izašli na

¹⁸⁵ Isto, XVII. red. sast. 18. IV. 1921, 9.

¹⁸⁶ Isto, XVII. red. sast. 18. IV. 1921, 10—11.

izbore, parole o sovjetskoj republici, revoluciji i komunizmu, dobile su 200.000 glasova. Obznana je suspendirala partiju koja je dobila 200.000 glasova i radničke sindikate u kojima je bilo organizirano 300.000 proletera; oduzela je narodnim poslanicima pravo držanja zborova i tako prekinula vezu između njih i birača.

Prije prijelaza na samu analizu ustavnog nacrt Marković je ponovo istakao da je jedini princip državnog uređenja za koji se komunisti zalažu princip sovjetske vlasti, koji je realiziran u »našem sovjetskom ustavu«, u »našoj Sovjetskoj Rusiji«, koja je »naša država«, gdje je narod i samo narod izvor i utoka cjelokupne vlasti.

Marković je zatim izložio organizaciju »veličanstvene piramide sovjetske vlasti« putem mjesnih, kotarskih, okružnih i pokrajinskih sovjeta, koji iz svoje sredine biraju delegate za Sveruski kongres sovjeta. Sveruski kongres sovjeta ima i značajke ustavotvorne skupštine, sastaje se dvaput godišnje a bira izvršni odbor od 200 članova kao permanentni parlament. Ovaj opet izabire narodne komesare kao organe izvršne vlasti.

U Sovjetskoj Rusiji izbori se vrše općim pravom glasa poslije navršenih 18 godina; no opće pravo glasa nije priznato neproduktivnim slojevima stanovništva, tj. onima koji neće da rade. Sovjetski birači imaju pravo opoziva i kažnjavanja poslanika.

Principi politike sovjetske vlade sastojali su se u nacionalizaciji banaka, industrije, rudnika, trgovine i veleposjeda, koji se daju s alatom i stokom na upravu seljačkim vijećima, dok su sitni i srednji seljaci i dalje zadržali svoje posjede; to nije komunizam, jer sovjetska republika treba tek pripremiti teren za komunizam. »Seljaci u Rusiji, a najviše ti srednji i sitni... čine osnovnu snagu, kičmu sovjetske Rusije. I zahvaljujući toj ljubavi, koju sovjetska vlast uživa u ogromnoj masi u Rusiji, ... zahvaljujući unutrašnjoj koheziji, ... moralnoj snazi koju joj daju zadovoljni radnici i seljaci, Sovjetska Rusija je danas najmoćnija država na svetu«,¹³⁷ završio je Sima Marković prikaz sovjetskog uređenja.

Govoreći o izvještaju Ustavnog odbora, konstatirao je da je Pašičev nacrt pretrpio neke korekture u Ustavnom odboru, da je bolji nego što je bio kad je ušao u Odbor, ali da je još uvijek gori od starog srpskog ustava, odnosno da je monstruozno reakcionaran. Slobode i prava koja se u njemu daju predstavljaju fikciju i masku iza koje se krije obijesna diktatura jedne vlasničke klike.

U odjeljku II. prava priznata u prvom stavu, npr. kod člana 13. o slobodi tiska ili nepovredivosti stana, odmah se drugi stavom demantiraju. Osobna prava nisu zagaratirana, lična sloboda ne postoji. Prerogative kralju su sveobuhvatne te bi stoga bilo bolje da se umjesto odjeljka o kralju i namjesništvu stavila rečenica kojom bi se konstatiralo da je kraj svemoćan.

Osnovna tendencija Ustava jest da uzdigne kralja iznad svih faktora u zemlji. Budući da je suverenost nedjeljiva, ona u ovoj zemlji pripada samo kralju, kao što u sovjetskom uređenju pripada samo narodu.

Odjeljak III, koji bi trebao regulirati socijalno-gospodarske odnose, nema imperativni karakter, već značaj obične želje.

Upravna vlast organizirana je tako da odaje hegemonističke, policijske, centralističke tendencije današnje vladajuće klike te će zbog toga povećati

¹³⁷ Isto, XVII. red. sast. 18. IV. 1921, 14.

nezadovoljstvo, koje ionako postoji, naročito kod Hrvata i Slovenaca. Prelazna naređenja još više sputavaju i ono malo preostale slobode; ona »daju zakonodavnu vlast nekom odboru šezdesetorice, a skupštinu degradiraju na jedan običan aparat za glasanja«,¹⁸⁸ tvrdio je Marković, ukazujući da to predstavlja bankrotstvo parlamentarizma.

Donošenjem Ustava, prema njegovu mišljenju, sankcionirat će se volja radikalno-demokratske-muslimanske-kmetijske većine, koja prema broju glasača predstavlja 46%; ako se vodi računa o onom milijunu glasača koji nisu htjeli ići na izbore, onda ova većina predstavlja 26% od ukupnog broja pravnih glasača. A ako bi se htjelo voditi računa o narodu, onda ta većina ne bi predstavljala ni jednu desetinu.

»Ustavna borba donošenjem ovog ustava neće biti završena, biće završena samo njena prva faza. Ustavna će se borba tek po donošenju ovog ustava razviti i rasplamtiti i u plamenu te borbe ovaj će ustav sigurno izgorjeti... A ako notorna manjina, jedna bankokratska, militaristička klika koja vlada ovom zemljom oslanjajući se na ovaj ustav bude htela da vlada i dalje izuzetnim merama, da vlada Obznanom i da drži van zakona čitave klase... čitav radni narod... onda ogromna većina radnog naroda nema samo pravo nego i dužnost da protivu sile upotrebi silu, da protivu nasilja upotrebi nasilje, da protivu terora upotrebi teror. To su konstatacije koje sam smatrao u ime komunističke partije da vam na ovom mestu istaknem. To su perspektive budućnosti, to će biti posledica vašeg rada«¹⁸⁹ — završio je S. Marković svoje izlaganje.

Drugi govornik Komunističkog kluba, Triša Kaclerović, započeo je svoje izlaganje prosvjedujući protiv otvorene kapitalističke diktature koja je uvedena putem Obznane; odrekao je pravo takvom jednom režimu da se naziva demokratskim i da govori u ime narodnih želja i interesa. Danas vladine stranke hoće donijeti jedan pisani papirnati ustav, dok stvari predstavlja Obznana i cijela politika zasnovana na njoj.

S obzirom na tekst nacarta, Kaclerović se okomio na poziciju i svemoćnost kralja i Bele ruke, koja provodi svojevoljnu politiku, na inicijativu kralja kod izmjene Ustava, na prelazna naređenja koja negiraju i ono malo slobode predviđene ovim nacrtom.

U vezi s odjeljkom II. isti se govornik osvrnuo na član 13, koji govori o slobodi tiska, ističući da taj nakazni član »nije donesen toliko zbog separatističkih elemenata Hrvata i Slovenaca«, već zbog radničke klase i Komunističke partije. Vladajuća klika u Jugoslaviji, kao i ostale slične u Evropi, smatraju da predstoji velika borba koju treba izdržati s radničkom klasom, a ovaj član predstavlja preventivu protiv opravdanih zahtjeva radnog naroda.

Odjeljak III. unesen je — govorio je Kaclerović — da bi se formalno predobila i zadovoljila Zemljoradnička stranka. Uspoređujući neke odredbe iz nacarta Zemljoradničkog kluba i komunističke zahtjeve s odredbama primljenim u Ustavnom odboru, Triša Kaclerović je izjavio da ne bi bilo logično da zemljoradnici glasaju za Ustav i apelirao je na Zemljoradnički klub da se izjasni protiv ustavnog nacarta.

Odjeljak III. radničkoj klasi — tvrdio je on — nije donio ništa što već ranije nije bilo priznato; priznanje zaštite rada i osiguranja radnika postojalo

¹⁸⁸ Isto, XVII. red. sast. 18. IV. 1921, 15.

¹⁸⁹ Isto, XVII. red. sast. 18. IV. 1921, 15.

je u načelu i ranije, no samo na papiru, jer je ta prava vladajuća buržoazija gazila preko svojih organa vlasti, policije i sudova. Od godine 1919. postoji zakon o radnjama, koji osigurava i zaštićuje radnike, no ni u jednom trenutku nije stupio na snagu. Ta činjenica pokazuje da je stvarni ustav daleko jači od pisanog ustava i zakona.

Komunisti su Ustavnom odboru predložili čitav niz socijalnih i kulturnih principa koji bi morali ući u Ustav, no od toga nije primljeno gotovo ništa, osim stvari koje su notorno poznate, preko kojih se nije moglo prijeći jer su postojale i u ranijem srpskom zakonodavstvu. Ono što je uneseno u III. odjeljak nije redigirano na način koji bi davao garancije za socijalni i ekonomski razvitak naroda, govorio je Kaclerović. Stoga su komunisti skupštinskom plenumu predlažu svoje socijalno-ekonomske zahtjeve, posebno i opširno razrađene u 19 točaka.¹⁴⁰

Treći predstavnik Komunističkog kluba, koji je uzeo riječ, bio je Slovenac Vladislav Fabjančič.

U uvodu svoga izlaganja Fabjančič je naglasio da o ustavnom nacrtu i režimu u kojem živimo iznosi gledište seljačkih i radnih masa Slovenije.

Radni narod Slovenije, započeo je on, bio je za jedinstvenu državu ne iz muzejskih ili historijskih razloga, već iz razloga pozitivno socijalnih. Za jedinstvenu državu kao republiku bile su sve stranke Slovenije: klerikalci, demokrati, Socijaldemokratska stranka i Samostojna kmetijska stranka — dok nije dobila mandate. Radne mase Slovenije bile su za Jugoslaviju jer su očekivale nacionalno i socijalno oslobođenje. No nade u Jugoslaviju brzo su se izjalovile. Srpska vojska, pozvana da čuva granice, ubrzo je počela vršiti ulogu policije. To je izazvalo u Sloveniji plemensku mržnju. Zaredale su kaznene ekspedicije i prijeki sudovi; pobuna u mariborskom garnizonu imala je nacionalni značaj, jer je vlast degradirala časnike Jugoslavenske legije a protežirala je austrijske oficire. Austrijski špijuni prolaze dobro u novoj državi; svi oni koji su podilazili Austriji sada podilaze Srbiji. Pet puta više žandara nego ih je bilo u Austriji počelo je zatirati radnički i sindikalni pokret. Štrajk željezničara buknuo je jer vlada nije održala zadanu riječ. Vi ste tvrdili, govorio je on, da goloruki radnici žele da u Ljubljani preuzmu vlast; 14 radnika postrijeljali ste kao obične pse. Vlada je na rudare u Trbovlju poslala vojsku iz Srbije. Zašto baš iz Srbije? — pitao je Fabjančič. U cijeloj Sloveniji zavladao je sistem zatvaranja bez razloga; država je svugdje na strani kapitala, njemačkog ili židovskog, ali uvijek protiv slovenskog naroda.

Sekvestrirana poduzeća propadaju, agrarno pitanje nije riješeno; jednom parcelicom zemlje nastojala se baciti prašina u oči seljaku i odvratiti ga od saveza s industrijskim proletarijatom. Porezni minimum nije oslobođen plaćanja poreza, iako je ta mjera bila i prije uvriježena u Sloveniji. Slovenskom narodu odriče se politička sposobnost; on se tretira kao nezrela masa kojom se vlada uredbama. Na izborima su demokrati od 40 mandata iz Slovenije dobili 3 (jedan s punim brojem a dva po ostatku); po broju mandata bili su predzadnji, a danas su posljednja stranka, ali je toj trojici mandata predana cjelokupna vlast u Sloveniji.

¹⁴⁰ Isto, XXI. red. sast. 22. IV. 1921, 15—16.

Fabjančič se posebno osvrnuo na plebiscit u Koruškoj; poraz u Koruškoj bio je rezultat jugoslavenske vlasti tečajem dvije godine; nijedna gospodarska ni socijalna mjera nije poduzeta za poboljšanje života koruških Slovenaca; agrarna reforma nije provedena, industrijski su radnici i dalje iskorištavani od njemačkih i židovskih tvorničara; sindikalni pokret bio je zabranjen i u tom je pogledu Jugoslavija reakcionarnija od Hortyjeve Mađarske. Jedino je za plebiscit poslano 60 vagona žita i bijelog kruha. Takvu su situaciju vješto iskoristili austrijski agitatori: Nijemci si lijepili plakate — ako hoćete Zalošku cetu — glasajte za Jugoslaviju; hoćeš li ajnrukati za Makedoniju — glasaj za Jugoslaviju.¹⁴¹

Jugoslavenska propaganda, nastavljaio je on, daleko je zaostajala za austrijskom. Komunistima je bio zabranjen pristup na područje plebiscita. Narodni socijalisti, vodeći propagandu, prijetili su koruškom stanovništvu umjesto da su pokušali predobiti glasače.

Da u Jugoslaviji nisu vladali žandari s naredbama i Obznanom, da nije postojalo izrabljivanje seljačkih i radničkih masa, plebiscit bi ispao drugačije — zaključio je Fabjančič.

Svi zastupnici iz Slovenije protive se Obznani. I socijaldemokrati, narodni socijalisti i klerikalci. To je stav cijelog slovenskog naroda. Slovenski rudari divlje se i nekulturno progone iz Srijema; slovenske vojnike vrijeđaju srpski oficiri, maltretiraju i tuku; o slovenskom jeziku govori se kao o dijalektu. Fabjančič ističe da je internacionalist, ali mora konstatirati da ravnopravnost u jeziku nema. Niti jedan akt Konstituante nije pisan na slovenskom.

Hrvatski i slovenski zastupnici, apostrofirao je Fabjančič članove Jugoslavenskog kluba, nisu dosta govorili o pitanju narodne ravnopravnosti; možda zato jer žele ući u vladu. No kad bi se danas narodu postavilo pitanje — za ili protiv Jugoslavije, žara za Jugoslaviju ostala bi prazna.

Narod na vlast radikalno-demokratsku-kmetijsko-muslimansku gleda samo kao na silu koja se oslanja na bajunete, a ne na zadovoljstvo naroda. Politika protiv radničkog i seoskog proletarijata ruši temelje narodnog jedinstva, onog što vladajuće stranke ističu da im je najsvetije. Komunisti žele osloboditi proletarijat i narod putem socijalne revolucije i ustanovljenjem federativne sovjetske republike cijelog svijeta, završio je V. Fabjančič svoje izlaganje.

Vladimir Čopić, četvrti i posljednji komunistički govornik u generalnoj debati, odmah je uvodno konstatirao da se načelni pretres dotada vodio na lažnom terenu; jedni su namjerno a drugi nesvjesno skretali raspravu s pravog terena i bježali od bitnih problema, bacajući narodu prašinu u oči.

Dužnost je komunistika kao predstavnika radnog naroda, nastavio je on da diskusiju skrene na pravi teren i da istaknu one bitne probleme koji su se dotada zaobilazili.

Tri su bitna pitanja bez čijeg rješenja ne može biti ni rješenja ustavnog pitanja, a ni okončanja ustavnih borbi; 1) odnos društvenog i ustavnog pitanja, tj. kakav nam ustav nameće privredno i socijalno stanje naše zemlje i cijele Evro-

¹⁴¹ Isto, XXVII. red. sast. 10. V. 1921, 14—15. (Fabjančič je primijetio da je Makedonija za koruško stanovništvo predstavljala divlju zemlju kojom se plašio narod; navodio je primjer austrijskih plakata: dijete kleči pred majkom govoreći: majko, ne glasajte za Jugoslaviju, ja ne želim umrijeti, tamo ću morati biti vojnik, tamo je militarizam.)

pe; 2) kakva se organizacija vlasti i sustav građanskih sloboda nameće socijalnim i privrednim stanjem u našoj zemlji; 3) kakav je odnos novog sklopa naše zemlje i ustava, tj. kakav ustav nameće sadašnji plemenski sastav naše zemlje?

Komunisti po drugi put u ovoj raspravi upozoravaju da je i u svijetu i u našoj zemlji predominantno pitanje džinovske socijalne krize, koja može uprostiti čitav društveni život.

Kako se danas, pitao je Čopić, poslije strahovitih perturbacija koje je donio prvi svjetski rat, može u središte ustavnog pitanja staviti Krfska deklaracija i njeno skolastičko tumačenje, ili se gubiti uspoređivanjem da li je ovaj Ustav bolji i napredniji od Ustava 1888. godine? U tome komunisti vide namjeru da se zamagle klasne suprotnosti i prikrije buržuska diktatura. Ustavno pitanje ne može se izdvojiti iz socijalnih problema, jer se time deformira, jer će takvo rješenje ustavnog pitanja biti unakaženo te će se srušiti u prvom susretu sa socijalnom stvarnošću. Neosporna je činjenica, nastavlja on, da je imperijalizam izazvao svjetski rat, koji je u svim zemljama ostavio bijedu, privrednu i financijsku krizu, skupoću, glad i nezaposlenost, koja neprestano raste. Neosporno je također da je naš privredni život razoren, da se zacarila spekulacija, da neprekidna fluktuacija cijena i valute stvara kaos i nesigurnost u privrednim odnosima. Privredna se poduzeća ne obnavljaju, financijski se kapital plasira u spekulacije, a to je umrtvilo privredni život i dovelo do izumiranja produktivnog rada; financijski krah, koji će uslijediti sutra, bit će legitimni nasljednik stanja u kojem se danas nalazi privreda. Treba pronaći izlaz iz privredne krize, a takve mjere moraju naći mjesta u Ustavu.

Kao prvu od takvih mjera Čopić je predložio nacionalizaciju banaka, odnosno ujedinjenje svih banaka u jednu i uvođenje državne kontrole nad njenim poslovanjem. Banke, tijesno srasle s industrijom i trgovinom, predstavljaju centre privrednog života te je nemoguće poduzeti i najmanji korak za saniranje gospodarskih prilika ako se ne uvede kontrola u bankama.

Usporedo s tom mjerom valjalo bi pristupiti prisilnom sjedinjenju svih sličnih privrednih grana; isto je tako potrebno regulirati i potrošnju, odnosno uvesti kontrolu nad raspodjelom dobara. Da bi se to postiglo, moralo bi se sve stanovništvo prisilno udružiti u potrošačke zadruge, tako da bi siromašni slojevi mogli kontrolirati potrošnju bogatih, jer bi bez toga reguliranje raspodjele dobara ostalo samo fraza. O agrarnom pitanju govorilo se mnogo, rekao je Čopić, ali se uradilo nije ništa. U Hrvatskoj npr. 3 milijuna katastarskih hektara u rukama je veleposjednika. »Pravilno rešenje agrarnog pitanja moguće je samo na taj način, da se siromašni seljaci i poljoprivredni radnici organiziraju u seoska veća, da preuzmu veleposjedničku zemlju i da podele onima, koji je trebaju«¹⁴² — predlagao je Čopić.

Reakcionarni birokratski aparat, koji kod nas funkcionira, nije u stanju provesti takve mjere i služiti interesima radnog naroda, jer otvoreno pomaže kapitalističke pljačkaše. To se vidi iz postupka prema sindikalnim organizacijama, bez kojih je radničkoj klasi onemogućen opstanak. Kod nas je Skupština povodom interpelacije o zabrani sindikata izglasala povjerenje vladi i time je izvršen zločin nad radničkom klasom, koji ni jedna država na svijetu nije učinila.

¹⁴² Isto, XXVIII. red. sast. 11. i 12. V. 1921, 22 (pisano kurzivom).

Problemi organizacije vlasti, koji su bit ustavnog pitanja, ovise o tome da li će i kako će vlast biti djelotvornije u rukama radnog naroda. To pitanje ne može riješiti buržoaski parlament, a posebno ne ova Skupština, već radni narod grada i sela u otvorenom sukobu s buržoazijom, kada je slomi i pobijedi te organizira sovjetsku republiku.

Nacionalnom je pitanju Čopić, kao i prije Marković, dao drugorazredno značenje, ističući primarnost socijalnih i gospodarskih pitanja. Primjere za svoju postavku našao je u koruškom plebiscitu, kada su se Slovenci, po tumačenju komunista, zbog socijalnih i gospodarskih razloga opredijelili za Austriju; u slučaju Pečuha i Baranje, kojih su se žitelji, pretežno mađarske narodnosti, priklonili Jugoslaviji zbog Hortyjeva režima; kao treći primjer navodi hrvatski slučaj, tj. analizira prilike u Hrvatskoj u posljednje dvije godine.

Nezadovoljstvo je u Hrvatskoj, prema Čopiću, posljedica prvenstveno neriješenog agrarnog pitanja. Golemi kompleksi zemlje nalaze se u rukama veleposjednika, dok seljaci u Zagorju, Lici i Gorskom kotaru nemaju čime prehraniti svoju obitelj. Kao daljnji uzrok nezadovoljstva navodi svemoć birokracije, i žandarmerije koja guši sva građanska prava, tako da radni narod ne uživa nikakvih građanskih sloboda. Batine padaju kao kiša, tamnice su prepune, sloboda štampe se guši; režim Khuena i Cuvaja povampirio se u Hrvatskoj; štoviše, ni pod Cuvajem sloboda štampe nije bila gušena kao danas, jer su izlazili radnički listovi i postojali radnička stranka, a danas je i to zabranjeno.

Za vrijeme Khuenova režima u Hrvatskoj pokušala se skalupiti kakva-takva većina da se diktaturi dade određena forma; danas vlada u Hrvatskoj nema ni takve većine, nema nikoga za sobom. »Da toga nema Radić ne bi značio ništa ... na bazi opravdanog nezadovoljstva Radić je sagradio svoju republikansku tvrdavu. A tu bazu dali ste mu vi čuvajući kapitalističke interese. Ako vi ... želite da toga nezadovoljstva u Hrvatskoj nestane, uklonite njegove uzroke, dajte seljaku zemlju, oslobodite radnika od kapitalističke pljačke, otvorite tamnice koje su prepune, dajte slobodu štampe, dajte građanske slobode. Ako vi to nedate, radnici i seljaci uzeće to sami«¹⁴³ — govorio je Čopić. Završavajući svoje izlaganje, Čopić je pozvao na okup radnike i seljake Jugoslavije riječima: »Na okup za borbu protiv kapitalističke pljačke. Na okup za svoju radničku i seljačku državu, za sovjetsku republiku.«¹⁴⁴

Debata u načelu završena je na XXXIX. redovnom sastanku 12. svibnja 1912. Posljednji sudionici u raspravi bili su S. Pribičević i N. Pašić te izvjestilac L. Marković, koji je pozvao Skupštinu da glasa za Ustav u načelu, s tim da će se prijedlozi o promjeni pojedinih članaka uzeti u obzir prilikom debate o pojedinostima.

Neposredno prije glasanja Mate Drinković je u ime Narodnog kluba podnio pismenu izjavu kojom poriče zakonitost Ustavotvornoj skupštini i njeno pravo da donese punovažan Ustav za Hrvatsku i hrvatski narod.

Glasalo se poimence. Nakon glasanja predsjednik Ustavotvorne skupštine Ivan Ribar objavio je rezultate: glasalo je 320 poslanika; od toga za ustavni nacrt predložen od Ustavnog odbora — 227, a protiv — 93 poslanika. Od tih 93 glasa 53 bili su komunisti.

¹⁴³ Isto, XXVIII. red. sast. 11. i 12. V. 1921, 23.

¹⁴⁴ Isto, XXVIII. red. sast. 11. i 12. V. 1921, 23.

Poslije priopćenja rezultata glasanja komunistički poslanici udaljili su se sa sjednice vičući: »dole s reakcijom«.

2. Specijalni pretres ustavnog nacrtu u skupštinskom plenumu

Pretres u pojedinostima ustavnog nacrtu vršio se od XXX. do LXII. red. sastanka, od 17. svibnja do 28. lipnja 1921, kada se pristupilo poimeničnom glasanju o Ustavu u cjelini. Pri tom je omjer glasova nazočnih poslanika bio 223; 35 u korist ustavnog nacrtu; 161 poslanik nije uopće glasao; (vidi str. 254).

Komunistički poslanici sudjelovali su u pretresanju odjeljka I (Opće odredbe), II (Osnovna građanska prava), III (Socijalno-ekonomske odredbe) i Odjeljka V (Kralj); na XLIX. red. sastanku 11. lipnja, prije prelaska na razmatranje odjeljka VII. o Narodnoj skupštini, Filip Filipović pročitao je u ime Komunističkog kluba izjavu o prekidanju rada i napuštanju Konstituante, nakon čega su se komunistički poslanici udaljili sa sjednice i više nisu sudjelovali u radu Skupštine. (vidi str. 253).

ODJELJAK I: OPŠTE ODREDBE

Ustavotvorna skupština započela je specijalni pretres ustavnog nacrtu po izvješću Ustavnog odbora razmatranjem odjeljka I. i amandmana koje su za taj odjeljak podnijeli Jugoslavenski, Socijaldemokratski i Zemljoradnički klub; članovi 1—3. određivali su oblik vladavine, službeni naziv države, grb i zastavu te službeni jezik.

Ulazeći u raspravu o tom odjeljku, komunisti su se opetovano deklarirali kao pobornici jedino sovjetske države, kao najsavršenije državne forme, kao protivnici svake buržujске države, bila ona republika ili monarhija; no dok su još prisiljeni da žive u kapitalističkoj državi, oni će se, birajući od dva zla manje, opredijeliti za republiku.

Pored nabranjanja razloga za republiku, koje su već iznosili u Ustavnom odboru, ovom su se prilikom posebno osvrnuli na prošlost Srbije, koja ne ide u prilog monarhije. Vladavine Obrenovića, kneza Mihaila, kralja Milana i kralja Aleksandra uvijek su bile protiv naroda, govorili su oni. Feudalno pravo da se na čelo države dolazi nasljedstvom imalo je kobne posljedice za Srbiju u doba vladavine te dinastije, kada su svi njeni članovi koji su dolazili na prijestolje bili seksualni razvratnici i tirani; posljednji od njih, Aleksandar Obrenović, degenernik, kretan, individuum sa svim intelektualnim i biološkim nedostacima, »gazio je ustave kao parčeta hartije kad god je hteo, oktroisao je druge da ih opet pogazi«,¹⁴⁵ izlagao je komunistički poslanik Lj. Mičić. Koliko je srpskom narodu stalo do monarhije, može se vidjeti iz činjenice što je za posljednjih sto godina »jednog vladara ubio sekirom, drugog proterao, trećeg proterao, četvrtog proterao, petog sa ženom ubio«, govorio je Ž. Milojković.¹⁴⁶

Tvrđnju da je narod monarhistički raspoložen, izlagali su komunisti, opovrgavaju izborni rezultati po kojima su komunisti polučili 58 mandata, HPSS 50, republikanci i socijalisti dobili su također određen broj glasova, i ako bi se

¹⁴⁵ Isto, XXXII. red. sast. 18. V. 1921, 17.

¹⁴⁶ Isto, XXXII. red. sast. 18. V. 1921, 8—9.

danas proveo plebiscit: republika ili monarhija, oni smatraju da bi se narod opredijelio za republiku.

Monarhija omogućuje zloupotrebu vlasti i funkcija krune od strane dvorske kamarile, postojanje pretorijanskih klika, kakve su Crna i Bela ruka, omogućuje sustav neodgovornih činilaca, a osim toga je skupa. Civilna lista vladara naime iznosi 380 milijuna dinara godišnje.

Ponovljeno su se okomili na prerogative vladara da proglašava zakone, saziva i raspušta Skupštinu kad hoće, objavljuje rat i zaključuje mir a da za svoj rad ne odgovara ni narodu ni Narodnoj skupštini. Distancirali su se od stavova republikanaca iz »buržoaskog tabora«, kojima je republika ključ za postizanje narodnog blagostanja, i pledirali za republiku kao najpogodniji oblik za odvijanje najčišće klasne borbe.

Pitanje grba i zastave bilo im je ravnodušno; o nazivu države i službenom jeziku ovoga se puta nisu izjasnili.

Na XXXIII. redovnom sastanku 9. V. 1921. skupštinska je većina izglasala odjeljak I. u nepromijenjenoj vladinoj redakciji.

ODJELJAK II: OSNOVNA GRAĐANSKA PRAVA (čl. 4—21)

Rasprava odjeljka II. održavala se tijekom 5 sjednica, od XXXIV. do XXXVIII. red. sastanka tj. od 20. V. do 25. V 1921.

Sudjelovala su četiri komunistička poslanika: Kosta Novaković, Lj. Radovanović, Ž. Milojković i P. Žižić. Ulazeći u raspravu, oni su naglasili važnost tog odjeljka za svoje pristaše, odnosno istakli su da je taj odjeljak poslije odjeljka koji normira gospodarsko-socijalne probleme, najvažniji za one mase grada i sela, koje su glasale za listu Komunističke partije.

Prije analize pojedinih članova komunisti su ustvrdili da ovim Ustavom buržujске stranke ne mogu masama garantirati građanske slobode; doba kad su one bile demokratske prošlo je. Danas su sve buržujске stranke, bez obzira da li se zovu konzervativne ili liberalne, iste jer podjednako i isključivo štite interese kapitalista.

Član 4, kojim počinje ovaj odjeljak, govorili su pristupajući pojedinačnoj analizi članova, ističe jednakost građana koji uživaju jednaku zaštitu vlasti. Praksa političkog i društvenog života demantira tako deklariranu jednakost, jer pravna jednakost bez ekonomske postojati ne može. Što se pak tiče jednakosti pred zakonom, nastavljaju komunisti, o tome se ne može govoriti jer Ustav nije predvidio pravnu jednakost žena.

Odredba čl. 5. da nitko ne može biti lišen slobode niti osuđen ako se ne dokaže njegova krivica, u praksi je također demantirana, posebno ako se radi o radnicima nakon proglašenja Obznane. Ponašanje vlasti prema njima istovjetno je samo s bijelim terorom Hortyjeve Mađarske. U nastavku izlaganja Kosta Novaković iznio je opširne podatke o progonima radnika komunista i njihovih obitelji, o prebijanju ljudi od strane žandarmerije, o zatvaranju bez ikakva razloga i zahtijevao da u Ustav uđe odredba o zabrani tjelesnih kazni, koje se uveliko prakticiraju u policiji i vojsci, a preko čega se prelazi šutke.

Reakcionarnost ovog Ustava vidljiva je po uvrštenju smrtne kazne koja predstavlja ostatak krvne osvete, a njeno protezanje i na političke krivice potpuno onemogućava vođenje političke borbe.

U članu 10. stoji da se ni jedan građanin ne može izgnati iz države ni protjerati iz jednog mjesta u drugo bez sudske presude. Protjerivanje makar na osnovi sudske presude, govorili su komunisti, onemogućava egzistenciju ne samo dotičnom građaninu već i njegovoj obitelji i stoga ne može imati značaj odredbe kojom se štite građanska prava.

Član 11. ne osigurava zaštitu stana. Odredba »u slučaju preke nužde« omogućava policiji da uđe u stan noću kada hoće i da izvrši pretres bez i jednog dovoljno potkrijepljenog rješenja. Takvi su se postupci naročito prakticirali poslije Obznane.

Komunistički su poslanici prosvjedovali zbog pomanjkanja odredbe o pravu azila za koje su se u Ustavnom odboru zalagale sve oporbene stranke. Neuvrštenjem toga prava ozakonjuje se sramotna praksa naših vlasti koje su izručivale mađarske izbjeglice da tamo budu strijeljani ili bacani u tamnice.

Posebnu su pozornost komunisti svratili na čl. 12, koji govori o slobodi vjere i savjesti, čl. 13, koji govori o slobodi tiska i čl. 16, koji regulira pitanje odgoja i naobrazbe.

Sloboda misli i savjesti je osnovni postulat svakog naobraženog društva, govorili su oni. Postoji onda kada religija ulazi u privatnu sferu pojedinca i kad država nema nikakve ingerencije u pitanjima vjere. Stoga se sloboda savjesti može osigurati samo odvajanjem crkve od države, a to upravo zahtijevaju komunisti.

Čl. 13. o slobodi tiska i u skupštinskom plenumu, kao i ranije u Ustavnom odboru, izazvao je najviše polemika, prosvjeda i kritika. Sloboda tiska, tj. sloboda iskazivanja misli, navodila je opozicija, predstavlja jednu od najvažnijih tekovina civiliziranog čovječanstva. Stoga je borba za slobodu tiska značajan moment u političkoj povijesti svakog naroda.

Član 13, navodili su komunisti, izriče da je štampa slobodna, da bi odmah zatim naveo niz ograda i iznimaka kojima se mogu zabraniti djela koja sadrže uvredu vladaoca, članova kralj. doma, stranih državnih poglavara, narodnog predstavništva itd. Ako se unesu navedene ograde, onda se potire prva konstatacija, jer štampa može biti ili slobodna ili ne. Nema opravdanja da se politička cenzura tiska uvede ni za vrijeme rata, jer u tako kritičnim trenucima narod mora čuti i glas opozicije. Predviđanjem kolektivne odgovornosti pisca, urednika, stampara, izdavača, vlasnika i rasturača nastoji se onemogućiti izlaženje opozicionih listova, onemogućiti da se čuje bilo koji glas protivan vladi. Policija po naređenju odzgo vrši cenzuru i zapljenu i omogućava vladi da uguši svaku nepoćudnu kritiku.

Pravo udruživanja, normirano u čl. 14, ne garantira to pravo u potpunosti, govorili su komunisti. To je pravo za radničku klasu važno upravo toliko koliko i sloboda tiska. Ako se ne odredi da slobodi udruživanja ne prethodi nikakva preventivna mjera, ako se zakonu povjeri da tome odredi granice, to znači da se pravu udruživanja ne želi dati ustavni značaj. Zakon će odrediti, predmijevali su komunisti, da se svi zborovi moraju prijaviti vlastima, dati policiji pravo da ih rastjera i tako će rad javnosti biti podređen policijskoj kontroli. Ako se tome nadodaju mnogobrojne zloupotrebe, šikane i formalnosti koje su poznate iz iskustva, kada se npr. i narodnim poslanicima branilo da održavaju zborove, od prava udruživanja neće ostati ništa.

Članu 16, koji regulira pitanje znanosti, umjetnosti, odgoja i nastave, komunist Pavle Žižić posvetio je posebni govor, nastojeći ukazati na nedostatke buržuske prosvjetne politike uopće, a domaće posebno, te ukazati na razliku između buržuskog i sovjetskog sustava odgoja. Buržuski sustav namjerno zapostavlja narodno prosvjeđivanje, odgoj i naobrazbu, i to putem nedovoljnog ulaganja materijalnih sredstava u prosvjetu, nesustavne prosvjetne politike, loših nastavnih planova i programa. Postupak s učiteljskim staležom, posebno s učiteljima komunistima i atestima, odvraća ljude, od tog poziva, što utječe na opadanje ionako nedostatnog učiteljskog kadra.

Radnička i seljačke djeca nemaju mogućnost školovanja, a naročito ne ratna siročad koja su prepuštena ulici. Današnja škola predstavlja monopol jedne društvene klase koja je nauku ponizila do vrijednosti obične robe, govorili su komunisti.

Iako su zastupnici ostalih političkih grupa: Jugoslavenskog, Zemljoradničkog, Socijaldemokratskog kluba i Republikanske stranke s istim intenzitetom i većom preciznošću analizirali ovaj odjeljak od čl. 4 pa do čl. 21. dokazujući njegovu štetnost i reakcionarnost, skupštinska je većina na XXXVIII. red. sastanku 25. V. 1921. usvojila redakciju već prihvaćenu u Ustavnom odboru.

ODJELJAK III — SOCIJALNO-EKONOMSKE ODREDBE (čl. 22—44)

Rasprava ovog odjeljka vodila se na šest sastanaka Ustavotvorne skupštine od 27. V. do 2. VI. na kojima je govorilo 46 poslanika, tako da je po broju sudionika odjeljak III. zauzeo prvo mjesto u cjelokupnoj ustavnoj debati. Po opsegu rasprave i broju sastanaka nalazio se na drugom mjestu iza odjeljka VIII. o upravnim vlastima, o kojem se debata vodila na sedam sjednica, odnosno do samog izglasavanja Ustava.

Iz Komunističkog kluba nastupilo je pet poslanika: M. Todorović, Ž. Milojković, P. Cvetković, L. Stefanović i V. Mirić.

Odmah na početku rasprave došlo je do spora između komunista i izvjestitelja ovog odjeljka J. Demetrovića, koji je ustvrdio da komunisti nisu podnijeli nikakve amandmane, a da je to i dobro jer se njihovi principi mogu ostvariti samo na barikadama, te im ovdje i nije mjesto.

Replicirajući na Demetrovićevu izjavu, Milojković je izjavio da su komunisti podnijeli pismeni amandman u pogledu III. odjeljka i žali što njihovi prijedlozi nisu bili uzeti u obzir. No kada bi oni i dobili ustavni značaj, komunisti sumnjaju da bi se u praksi zaista respektirali.

Čitav ovaj odjeljak, navodili su oni, ušao je u nacrt pod pritiskom opozicije u Ustavnom odboru, ušao je u Ustav iz političkih razloga, zahvaljujući vladinu taktiziranju prema Zemljoradničkom klubu da ga veže uza se, pa da ga kasnije po svome običaju izigra. Stoga će sve što je predviđeno ovdje, kao i u drugim odjeljcima, ostati mrtvo slovo na papiru.

Komunisti svojim amandmanom nisu nipošto tangirali bit kapitalističkog sustava. Oni su samo zahtijevali da se osigura 8-satni radni dan, što je bilo moguće provesti i što je već principijelno i praktički riješeno u mnogim zemljama koje zaostaju za Jugoslavijom u političkom i gospodarskom pogledu.

Pomanjkanje odredbe o 8-satnom radnom danu osobito pogoduje izrabljivanju djece. Poslanik Todorović iznio je podatke dobivene u 20 mjesta prema kojima od 871 učenika —147 radi 8—10 sati; 257 radi 10—12 sati; 90 radi 12—14 sati, dok 102 djeteta rade neograničeno. Ekploatacija djece vodi degeneraciji radničke klase. 8-satnom radnom danu ne protive se ekonomski razlozi, jer je dokazano da u slučaju smanjivanja radnog dana od 10 na 8 sati efekt rada ostaje isti; ali na to se pitanje, nastavio je Todorović, ne može gledati samo s ekonomske strane, jer radnici nisu samo sredstva za proizvodnju već intelektualna i moralna bića kojima se mora omogućiti razvijanje njihovih sposobnosti.

Kao što III. odjeljak Ustava nije prihvatio načelo 8-satnog radnog dana, isto tako nije ni prihvatio pravo koalicije, ni pravo na štrajk za sve one koji prodaju svoju radnu snagu, iako su to dva osnovna prava koja štite egzistenciju radničke klase.

Pitanje radničkog osiguranja zahtijeva hitno rješenje. U čl. 31. Ustav je to gradivo povjerio zakonu bez naznake kako će se vršiti to osiguranje, na čiji teret i tko će upravljati osiguranjem. Komunisti smatraju da je to potrebno precizirati samo dvjema rečenicama — da će se osiguranje provesti na teret kapitalista i da će njime upravljati radnici. Time bi se isključila mogućnost da radničkim osiguranjem upravljaju činovnici imenovani od vlade ili ministarstva za socijalnu politiku, koji su nezainteresirani za taj posao i primaju plaću bez obzira na njihovu angažiranost.

Radnička kotrola potrebna je ne samo u interesu radnika, nego i u interesu zajednice, tj. države, jer bi se tako spriječila sabotaža, korupcija, obustavljanje proizvodnje i nezaposlenost.

Posebnu pozornost komunisti zaokupilo je pitanje invalida. Poslanik Mirić upozorio je da je nesrazmjernost između invalidnina običnih vojnika, časnika i generala u našoj zemlji mnogo veći nego u ostalim evropskim zemljama. Rješenja o invalidnini, govorio je on, tako su spora i pristrana da velik broj invalida 4 i 5 godina ne može doći do tog rješenja, a mnoštvo onih koji ga već imaju ne dobiva invalidninu. Kotarske i okružne financijske uprave neisplatu invalidnine opravdavaju financijskim teškoćama. Što se pak tiče ratne siročadi, ona nisu uzeta pod zaštitu države; onaj mali broj koji je uzet prije je za žaljenje negoli za preporuku.

Taj odjeljak nije bio nadahnut socijalnom pravdom, zaštitno radničko zakonodavstvo, koje bi učinilo snošljivijim položaj radničke klase, nije provedeno. »Mi ćemo od vas iznuditi socijalno zakonodavstvo onda kad vi najmanje budete hteli da ga dajete. Mi ćemo i pored svih obznana... svih pritisaka ekonomskih i političkih, koja vi vršite nad radničkom klasom, ipak uspjeti da otmemo ono što je naše«, govorio je komunist P. Cvetković.¹⁴⁷

Najveću pozornost odjeljka privlačilo je agrarno pitanje, koje je predstavljalo okosnicu sukoba vladinih i opozicionih stranaka, a napose čl. 42, koji govori o ukidanju feudalnih odnosa, te čl. 43, koji predviđa eksproprijaciju veleposjeda i naknadu za razvlaštene posjede. Rasprava o čl. 43 bila je u skupštinskoj debati usko vezana s pitanjem sporazuma s muslimanima, kojima je od strane vlade bila obećana naknada od 300 milijuna za zemlju koja bi došla

¹⁴⁷ Isto, XLIII. red. sast. 31. V. i 1. VI. 1921, 70.

pod udar zakona. Komunisti, kao deklarirani predstavnici radnika i seljaka, posvetili su dio svog izlaganja i agrarnom problemu.

U Skupštini se, isticali su oni, neprekidno govori o seljačkom pitanju, pa bi se mogao steći dojam o posebnoj brizi koja se posvećuje tom staležu. Ako se pak pogleda što je učinjeno od 1918. do danas za materijalno podizanje sela, već sam podatak da je iz budžeta 1919/20, koji je za rashode predvidio svotu od 6 milijardi, obnovi sela bila namijenjena stavka od 75 milijuna pokazuje zanemarivanje seljačkog naroda od strane državnih vlasti, govorio je poslanik L. Stefanović.

Sela u Srbiji i Bosni upropaštena su ratom, u Hrvatskoj i Sloveniji »upropastilačkom politikom« vlade, jer je od 100 uređaba izdatih 1920. 90% imalo za cilj upropastiti radnika i seljaka. Pokreti seljačkih masa u Hrvatskoj imaju korijen u socijalnoj bijedi seljačkog stanovništva. Agrarno pitanje ne samo da nije riješeno, kao što to govore predstavnici vladinih stranaka, nego se ono i ne može riješiti reformama; rješenje agrarnog pitanja leži u seljačkoj revoluciji, isticali su komunisti. Zahtjev Komunističkog kluba u pogledu agrarnog jest da zemlja treba pripasti onima koji je obrađuju, uz dodjelu poljoprivrednog inventara, stoke, sjemenja i poljoprivrednih sprava; da se rješenje agrarnog problema izvuče iz nadležnosti birokratskog aparata i činovništva koje s njim trguje i da se preda u ruke seljačkim vijećima.

Poslije veoma opsežne rasprave, u kojoj su se zastupnici Jugoslavenskog kluba i Zemljoradničke stranke maksimalno zalagali za razrješenje feudalnih odnosa i provođenje agrarne reforme, u kojoj su istupali protiv članova 42. i 43, na XLIV. sastanku 2. lipnja 1921. došlo je do glasanja o odjeljku III.

Pozivajući narodne poslanike da glasaju za taj odjeljak, izvjestitelj Juraj Demetrović upozorio ih je da imaju na umu »da se ne prave političke kombinacije za pojedine članove Ustava, nego da se prave političke kombinacije za Ustav u celini, a glasanjem za pojedine članove sada, glasa se u stvari za Ustav u celini«.¹⁴⁸

Glasalo se po članovima od 22. do 44; prilikom izglasavanja čl. 42. Zemljoradnički i Komunistički klub demonstrativno su napustili dvoranu. Nakon izglasavanja cijelog odjeljka članovi Jugoslavenskog kluba protestirali su dobacujući skupštinskoj većini da kupuje Ustav.

ODJELJAK IV — DRŽAVNE VLASTI (čl. 45—48)

Odjeljak IV — državne vlasti (čl. 45—48) pročitao je i primljen na XLV. red. sastanku, 3. VI. 1921., a da se o njemu nije uopće održao specijalni pretres. Poslije njegova prihvaćanja republikanski su poslanici konstatirali da u Skupštini uopće nema kvoruma za glasanje i zahtijevali prozivku prije no što se pristupi rješavanju odjeljka V.

Taj zahtjev nije bio uzet u obzir, već u produžetku dnevnog reda izvjestitelj L. Marković pročitao članove od 49. do 59. odjeljka V. o kojem se raspravljalo na istom i slijedećem sastanku, tj. 3. i 4. lipnja 1921.

U raspravi odjeljka V. sudjelovali su, uz radikale koji su pravili manje nenačelne primjedbe, tri komunistička poslanika (Novaković, Trebinjac i Kovačević), republikanac Lazarević i A. Brandner u ime Narodnih socijalista.

¹⁴⁸ Isto, XLIV. red. sast. 21. VI. 1921, 16.

ODJELJAK V: KRALJ (čl. 49—59)

Svaki se govor, navodili su komunisti, u ovoj Skupštini počinje i završava konstatacijom da je narod izvor i utoka svake vlasti, da je narod suveren.

Samo uvrštenje odjeljka V, koji nabroja prava suverena — kralja, kontradiktorno je navedenim tvrdnjama. Uvrštenjem tog odjeljka ovoj se zemlji postavlja tutor, gospodar, za kojeg vladine stranke tvrde da je došao po volji naroda, iako je po izbornim rezultatima vidljivo da je većina naroda protiv monarhije. Kada bi narod bio plebiscitom pozvan da se izjasni hoće li vladara ili ne, ponavljaju komunisti, golema većina naroda bila bi protiv kralja.

Pristaše monarhije odlučili su se za kralja, ne zbog uvjerenja da on ima naročite sposobnosti da upravlja zemljom, već zbog mogućnosti da se iza dvora sakrije reakcionarna klika militarista, bankokrata, krupnih veleposjednika, birokracije koja vlada preko banaka, tiska, utjecaja na pojedina ministarstva i na sve državne poslove.

Poslije navedenih konstatacija Novaković se spustio u polemiku s radikalima i demokratima, koji su, kad su vodili borbu protiv kralja Milana i Aleksandra Obrenovića, davali malo prava tim monarsima. Kada su došli na vlast pomoću naroda i kada su vidjeli da se narod želi poslužiti obećanom slobodom, okrenuli su mu leđa, uhvatili se za figuru monarha, kojem daju vlast da bi se njome koristili.

Peti bi odjeljak trebao regulirati odnos kralja i parlamenta, no u 11 članova predviđenih odjeljkom V. govori se o pravu kralja i dužnosti Skupštine, a to znači davanje naroda kao cjeline, a naročito radnog naroda, kao prćije kralju — izjavio je komunist N. Kovačević.¹⁴⁹ Po ovom Ustavu, nastavio je on, kralj proglašava zakone, postavlja činovnike (a ne bira ih narod, kako su nekada radikali predlagali), daje vojne činove, predstavlja državu, ima pravo amnestije i pomilovanja, saziva i raspušta Skupštinu kada hoće; on će doduše u roku od tri mjeseca raspisati izbore u kojima će policija voditi glavnu riječ. Kao zapovjednik vojske ima pravo objave rata i zaključenja mira, koje bi se i sa stajališta buržujske demokracije moralo povjeriti Narodnoj skupštini, a ne neodgovornom činiocu koji može po svojoj volji i po volji generalštaba slati ljude u pokolj poput rimskog imperatora. Danas će Bela ruka upravljati vojskom, koja je postala sredstvo za uništavanje narodnih sloboda, a neće biti odgovorna nikom. Odgovarat će lažnoj Konstituantu, koja ne smije učiniti ni jedan potez protiv bilo kojeg kraljeva akta.

Zato će komunisti ne samo glasati protiv tog odjeljka kojim se zasniva despotizam i diktatura krune nego će raditi u narodu da on jednoga dana postane suveren i preuzme u svoje ruke cjelokupnu vlast.

Odjeljak V. bio je izglasan u vladinoj redakciji 3. i 4. lipnja 1921.

Na XLIX. red. sastanku, 11. lipnja 1921, prije prijelaza na raspravu o odjeljku VII (Narodna skupština), Filip Filipović pročitao je *izjavu* kojom Klub komunističkih poslanika *prekida rad* u Ustavotvornoj skupštini. Napuštanje Konstituanke prije izglasavanja Ustava komunisti su obrazložili ovako:

Široke mase jugoslavenskog radništva i siromašnog seljaštva, posebno one koje su se do 1. prosinca nalazile pod tuđinskom vlašću, očekivale su da će im nova država pružiti mogućnost za slobodan nacionalni, politički, ekonomski i

¹⁴⁹ Isto, XLVI. red. sast. 4. VI. 1921, 8.

socijalni razvitak. Ta se očekivanja u novoj državi nisu ispunila; nova država u razdoblju od dvije i po godine ne samo da nije ništa poduzela da spriječi pljačku, šuzbije spekulaciju, da riješi invalidsko i druga socijalna pitanja, nego je nametala sve veće terete na leđa radnog naroda. No najveći zločin koji buržoazija vrši putem državne sile, isticalo se u izjavi, jest taj što je država glas potištenih radnih masa brutalnim sredstvima gušila i ugušuje, što je Komunističku partiju, koja je jedina zastupala interese radnih masa, stavila izvan zakona jednom protuustavnom Obznanom; tom se mjerom Jugoslavija svrstala u isti red sa zločinačkim režimom Hortyjeve Mađarske.

Jugoslavenska je buržoazija namjerno poduzela ovu mjeru da bi udarila na ekonomski interes radničke klase, povećanjem radnog dana i smanjivanjem dnevnica, te da bi u razdoblju donošenja Ustava onemogućila rad Komunističkoj partiji, znajući da se jedino ona bori protiv ekonomskog i političkog podjarmljivanja naroda. Poslanicama Komunističke partije ne daje se čak ni mogućnost da vrše svoje poslaničke funkcije; prema njima se postupa kao prema neprijateljima države. Njihov se glas ugušuje ne samo pred biračkim masama nego i ovdje u Ustavotvornoj skupštini.

Komunisti protestiraju protiv takva postupka, smatrajući da je put donošenja Ustava kojim je pošla vladina većina štetan, posebno štetan — naglašavali su oni — za narodno jedinstvo koje, zahvaljujući buržoaskoj politici, proživljava tešku krizu; Jugoslaviju danas razdiru plemenski antagonizam i vjerske suprotnosti. Komunistička se partija kao pobornik narodnog jedinstva protivi takvoj politici jer je »samo Komunistička partija Jugoslavije bila ta koja je stvarno provela narodno jedinstvo hrvatskih, srpskih i slovenačkih radnih masa«.

U izjavi se još kaže da su komunisti 5. VI. 1921. uputili predstavku Ministarskom savjetu u kojoj su zahtijevali da se povuče Obznana; Ministarski se savjet na to nije osvrnuo. To je dokaz da buržoazija želi nastaviti istu politiku, da donese Ustav, pošto je onemogućila kritiku komunistima i cijeloj opoziciji. »Ona radi svim silama na tom da Ustav, ukoliko nije u stanju da silom nametne, kupi u pogodbama s neprijateljima radnog naroda, o čemu najbolje svedoči pogodba s muslimanskim begovima u agrarnom pitanju uperena protiv seljaka.«

Zbog svega iznesenog, kaže se dalje, komunisti smatraju da je njihov daljnji rad i opstanak u Skupštini postao nemoguć jer ne mogu podnositi »da se u jednom najvišem zakonodavnom telu trguje s narodnim interesima i narodnom budućnošću«.

»Izlazeći iz Ustavotvorne Skupštine, pošto je Komunističkoj Partiji onemogućen svaki rad u zemlji, mi idemo u mase radnog naroda da ga o svim nedelima vlade i njene tako zvane većine obavestimo i da ga pripremimo za trenutak koji nije daleko, kada će vođen Komunističkom Partijom i oslonjen na svoju snagu uspjeti da obori sadašnji brutalni nasilnički i krvavi režim.«¹⁵⁰

Poslije ove izjave komunistički su poslanici korporativno napustili Skupštinu.

Na LII. red. sastanku 15. lipnja 1921. Jugoslavenski je klub također prekinuo rad u Konstituenti. Tako su prilikom poimeničnog izglasavanja u Skupštini od oporbenih stranaka bili nazočni samo zemljoradnici, republikanci, narodni socijalisti i socijaldemokrati.

¹⁵⁰ Isto, XILX. red. sast. 11. VI. 1921, 3—5.

Prije nego se pristupilo poimeničnom glasanju, izjave o glasanju protiv Ustava podnijeli su: V. Lazić u ime Zemljoradničkog, J. Donović u ime Republikanskog, E. Kristan u ime Socijaldemokratskog i A. Brandner u ime Narodno-socijalnog kluba.

Rezultati kod poimeničnog glasanja za Ustav bili su, kako je već izneseno, 223 za i 35 protiv Ustava, s obzirom na to da se izvan Skupštine nalazio 161 poslanik Ustav je bio prihvaćen sa 223 glasa za a 196 glasova protiv; razlika je iznosila 27 glasova.

Predsjednik Ustavotvorne skupštine I. Ribar je poslije glasanja konstatirao da je u smislu čl. 66. Poslovnika Ustav izglasan i prihvaćen u cjelini.

ZAKLJUČAK

Komunistička partija nastupila je u Ustavotvornoj skupštini veoma energično. Takav njezin nastup bio je zapažen već na prvom sastanku Konstituante, kada su komunistički poslanici bili prvi koji su prosvjedovali protiv nametnutog Poslovnika Vesnićeve vlade zahtijevajući donošenje novog. Dosljedno svom stavu da nametnuti Poslovnik krnji suverenost Konstituante, oni nisu sudjelovali u skupštinskom radu sve do donošenja novog poslovnika; tada su se tek, položivši zakletvu, uključili u rad Ustavotvorne skupštine.

Uzroci tog energičnog i samosvjesnog nastupa komunista bili su objektivne i subjektivne naravi. Kao objektivne razloge mogli bismo navesti političke uspjehe koje je Partija postigla tijekom 1920. godine. Na izborima za općinska i gradska zastupstva u Hrvatskoj i Slavoniji u ožujku iste godine Partija je, naime, od osam stranaka koje su sudjelovale na izborima zauzela četvrto mjesto polučivši 436 mandata. Po broju mandata osvojenih u gradovima Partija se plasirala na prvo mjesto i time premašila očekivanja i predviđanja čak i samih komunista. Rezultati općinskih izbora održanih u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori nekoliko mjeseci kasnije pokazali su također znatan uspjeh komunista.

Nadalje, na izborima za Konstituantu održanim 28. studenoga 1920. Komunistička je partija dobila 198.736 glasova, odnosno 58 mandata; time je Partija po broju glasova zauzela četvrto mjesto, iza Demokratske, Radikalne i HPSS, dok se po broju dobivenih mandata nalazila na trećem mjestu, poslije Demokratske i Radikalne stranke. Budući da je HPSS odlučno odbila ulazak u Konstituantu — iako su komunistički prvaci nastojali sklonuti vođu stranke Stjepana Radića na rad u Skupštini — Komunistička je partija predstavljala u Ustavotvornoj skupštini najjaču opozicionu stranku.

Subjektivnoj sigurnosti Partije pridonijela je činjenica da je ona poslije dvije i po godine intenzivne borbe sa socijaldemokratima po izbornim rezultatima daleko nadmašila Socijaldemokratsku i novoosnovanu stranku Narodnih socijalista iz Slovenije i tako definitivno postigla prvenstvo u radničkom pokretu Jugoslavije. Osim toga, procjena svjetskih političkih zbivanja od strane partijskog vodstva dovela je do uvjerenja da je Komunistička partija jedina perspektivna politička stranka kojoj će po sili zakonomjernosti društvenog razvitka pripasti uloga da u skorom vremenu poslije provedene socijalističke

revolucije zauzme vlast. Prvi svjetski rat je, po mišljenju komunista, nagovijestio propast kapitalističkog društvenog uređenja; ruska Oktobarska revolucija otvorila je epohu svjetske revolucije; potonja će se pak širiti Evropi putem Balkana, odnosno putem Jugoslavije. Stoga jugoslavenski buržoaski poredak ima karakter privremenosti jer će u kratkom vremenu nestati pod žrvnjem revolucije. Nemirna godina 1920, u kojoj je štrajkaški val obuhvatio čitavu zemlju, posebno generalni štrajk željezničara i oštre represalije režima, podržavali su uvjerenje komunista da se Jugoslavija nalazi na pragu građanskog rata, odnosno socijalističke revolucije.

Prožeta doktrinom o svjetskoj revoluciji, odnosno shemom o sukobu rada i kapitala na svjetskom planu koji je započeo i koji se nezaustavljivo širi, uvjereni da iza nje stoji snaga Sovjetske Rusije, potaknuta prilikama u zemlji i ohrabrena rezultatima izbora, Komunistička partija započela je djelovati u Konstituenti.

Ne razlozi koji su uvjetovali aktivnost Partije bili su zapaženi i od strane režimskih stranaka. One su uočile, po riječima ministra Milorada Draškovića, »crescendo« komunističkih akcija od Vukovarskog kongresa pa do ulaska u Skupštinu; upamtile prve nastupe komunista u Konstituenti. Povele su računa o neočekivanim uspjesima komunista na općinskim i državnim izborima, o cijelom štrajkaškom valu godine 1920. što su ga smatrale posljedicom komunističke djelatnosti. Procijenivši realno prilike u zemlji, Vesnićeva je vlada 29—30. prosinca 1920. donijela Obznanu, kojom je obustavila svako političko djelovanje Komunističke partije, navodeći kao razloge Vukovarski program (koji govori o neminovnosti revolucije i o nasilju kao o prvom i osnovnom instrumentu u borbi komunista), izjave nekih komunističkih aktivista na zborovima o skorom padu buržoaskog režima u Jugoslaviji i opasnost koja prijete Konstituenti da bude rastjerana po boljševičkom uzoru.

Time je Partija u punom zamahu svog uspona i političkih uspjeha bila dovedena u obrambeni položaj, u situaciju da se bori za svoje političko opstojanje i djelovanje i da paralelno s borbom za anuliranje Obznane surađuje u Ustavotvornoj skupštini s ostalim političkim strankama pri izradi i donošenju Ustava.

Klub komunističkih poslanika — iako je predstavljao najjaču opozicionu grupu — nije predložio svoj vlastiti ustavni nacrt. Nije ga predložio smatrajući da Konstituenta zbog svog buržujskog sastava ne bi htjela i ne bi mogla prihvatiti principe sovjetskog uređenja koje bi predložili komunisti. Konstituenta — isticali su oni — nije sposobna da donese Ustav koji bi odgovarao istinskim potrebama naroda, bez obzira da li se radi o vladinu nacrtu ili o nacrtu bilo koje druge građanske opozicione stranke. Ustav koji bi zaista odgovarao vremenu i prilikama u kojima se nalazi zemlja može počivati samo na principima sovjetske vlasti, vlasti integralne i neposredne proletherske demokracije. Međutim, takav Ustav ne može nastati kao posljedica parlamentarnog pregovaranja s buržoazijom, nego samo kao posljedica sukoba radničkih i seljačkih masa s buržoazijom, ukratko kao posljedica revolucije. Komunisti su se uz ogradu da Skupština ne može i neće usvojiti njihova načela prihvatili rada na donošenju Ustava, eda bi se i iz toga mjesta čuli njihovi stavovi, kao što će se čuti i stavovi ostalih političkih stranaka.

Umjesto vlastitog nacрта Ustava, komunisti su u skupštinskoj debati u nekoliko navrata prikazali ustrojstvo Sovjetske Rusije po Ustavu iz 1918. godine. Principe sovjetske ustavnosti iznosili su detaljno, učestalo i u generalnoj debati (govoreći o ostvarenju načela narodne suverenosti putem jedinstva vlasti, o strukturi državnih organa i njihovim međusobnim odnosima, o sustavu veza-nih mandata, itd.) i u specijalnoj debati, pozivajući se prilikom razmatranja gotovo svakog odjeljka na ruski Ustav ili na rusku Deklaraciju o pravima radnog i eksploatiranog naroda. Sovjetsko uređenje prikazivali su i emotivno, govoreći često o »našoj sovjetskoj Rusiji«, koja je »naša prava domovina«, o »našem sovjetskom ustavu« i o »našem sovjetskom uređenju« misleći pritom na ruski ustav i na uređenje u Rusiji.

Takav odnos, odnosno takvo »tepanje« po Vesnićevoj interpretaciji Sovjet-skoj Rusiji, izazivalo je negodovanje, a koji put i podsmijeh kod predstavnika ostalih političkih stranaka. Ne smije se naime, smetnuti s uma da je jedna od bitnih optužbi Partije od strane režima bila ta da se ona ulaskom u Kominternu odrekla svoje nezavisnosti u programskom, političkom i strateškom smislu te da je postala jedan sektor na svjetskom frontu borbe protiv buržo-azije, da je, izgubivši nacionalno obilježje, postala dio inozemne partije, od-nosno agencija jedne strane sile, koja će svoje djelovanje upravljati prema direktivama izvana. Često pozivanje na Sovjetsku Rusiju samo je pooštrilo jaz, koji je već postojao između komunista i vladinih stranaka, i naglašavalo distancu prema drugim oporbenim strankama te tako slabilo cjelovitost i jedin-stvenost opozicionog bloka.

Čitav službeni politički život Jugoslavije od 1. prosinca 1918. do Konstitu-ante bio je prožet zadovoljstvom zbog ujedinjenja troimenog naroda; režimska je štampa izricala zahvalnost Srbiji zbog njene pijemonteške uloge u tom procesu, u kojem je samoprijegom, žrtvama i političkim vezama uspjela ostvariti državnu zajednicu Srba, Hrvata i Slovenaca. Poneki hrvatski političar pozvao bi se koji puta i na udio Hrvata, odnosno prečana ili Jugoslavenskog odbora u tom procesu, ali bi takvi nastupi bili sporedni i izuzetni. U pravoj euforiji zbog ujedinjenja, koje je za većinu srpskih političara predstavljalo teritorijalno proširenje Srbije na novoprisajedinjene krajeve, veoma su neugodno i diskordantno zvučale tvrdnje jugoslavenskih komunista da je Jugosla-vija nastala kao uzgredni produkt svjetskog rata, da su je po rasparčavanju Austro-Ugarske — poput Poljske, Čehoslovačke i Rumunjske — formirale velesile Antante kao sredstvo kolonijalne politike ili kao sanitarni kordon prema boljševičkoj Rusiji. Takve tvrdnje bile su uzimane kao obezvređivanje napora Srba, Hrvata i Slovenaca oko formiranja zajedničke države, a posebno Srbije kojoj je pritom pripala — po tadašnjem službenom stajalištu — najvažnija i odlučujuća uloga. Svoj stav o jugoslavenskoj državi kao produktu svjetskog rata, komunisti su izvodili iz teze, prema kojoj su nacionalna pitanja u epohi imperijalizma izgubila svoje samostalno značenje; nacionalni pokreti bili su, po nji-ma, karakteristični za XIX. stoljeće, iako se u tom stoljeću nisu ostvarile težnje mnogih naroda za nacionalnom samostalnošću. Stoga su neriješena nacionalna pitanja ušla u XX. stoljeće, ali se više u epohi imperijalizma nisu mogla realizirati samo kao nacionalna pitanja. Primjere za to nalazili su u svjetskom ratu, kad je bilo očigledno da su velesile ulazile u rat obećavajući narodima pravo na

samoodređenje samo zato da bi ostvarile svoje kapitalističke i imperijalističke interese; nacionalna pitanja dobila su, dakle, drugorazredno značenje i njihovo rješenje neće biti moguće u konstelaciji kapitalističkog društvenog uređenja. Stoga nacionalni problemi mogu očekivati samo zajedničko i istovremeno rješenje sa socijalnim problemima, i to putem socijalističke revolucije, kao što pokazuje slučaj Sovjetske Rusije. Konstituiravši se kao federativna republika, Sovjetska Rusija je jedina država koja je do danas ostvarila i priznala narodima pravo samoodređenja — tvrdili su oni.

Dok su iznosili primjer federativnog uređenja Sovjetske države kao jedini način rješenja nacionalnog pitanja, dotle su kod vlastite države bili odlučni pobornici jedinstvene, unitarne države.

Srbi, Hrvati i Slovenci, isticao je Sima Marković u svoje ime i u ime Komunističkog kluba, nesumnjivo su etnografski jedan narod, kao što je nesumnjivo da se oni danas tako ne osjećaju jer su stoljećima živjeli razdvojeno u različitim političkim, socijalnim, gospodarskim i kulturnim prilikama, tako da je teza o jednom narodu danas i činjenično i teoretski sporna. Kad je već po sili konstelacije međunarodnih odnosa poslije prvog svjetskog rata došlo do formiranja zajedničke države, Hrvati i Slovenci su to prihvatili kao jedini mogući izlaz da se oslobode Austro-Ugarske, a ne zbog osjećaja da čine sa Srbima jedan narod. Jedinstvo naroda, navodio je Marković, može se osnivati samo na svijesti i želji za jedinstvom, a takvih elemenata nije bilo, barem nije bilo u dovoljnoj mjeri, dok se formirala nova država.

Postupak ujedinjenja provela je buržoazija, budući da to po naravi stvari — smatrali su komunisti — ulazili u domenu njenih zadataka, i trebalo je očekivati od nove vlasti da ostvari ono što je prije bilo zanemareno, tj. takve materijalne uvjete koji bi razvili ljubav i volju za narodnim jedinstvom. Trebalo je očekivati da će nova vlast narodu združenom u istoj državi ukazati na ono čega nije još svjestan, a to je da Srbi, Hrvati i Slovenci nisu tri, već jedan narod jugoslavenski, te da će inicirati i djelovati u pravcu postepene asimilacije.

Umjesto takva puta službena jugoslavenska politika, poistovetivši narodno jedinstvo s državnim centralizmom, počela je forsirano provoditi centralizaciju. To je bilo u prečanskim krajevima primano i protumačeno kao hegemonistička težnja srpske buržoazije te je izazvalo reakciju s te strane. Stjepan Radić, koji je u Narodnom vijeću govorio o Srbima, Hrvatima i Slovencima kao o plemenima jednog naroda, poslije dvije godine života u zajedničkoj državi pledira za hrvatski narodni i državni suverenitet. Da je takav stav prihvatila velika većina hrvatskog naroda, pokazali su rezultati izbora za Ustavotvornu skupštinu. Komunisti su na stavove i djelatnost vodstva HRSS, a posebno na Stjepana Radića, gledali kao na propust i promašaj režima, odnosno reakciju na bezobzirno, grubo i neinteligentno provođenje centralizma.

Budući da su komunisti socijalni moment pretpostavljali nacionalnom, oni su na slučaj Stjepana Radića ukazivali polazeći i s tog stajališta: neriješene gospodarske prilike, odugovlačenje agrarne reforme, njeno manipuliranje u stranačke svrhe, zatim osiromašenje seljaka, teror i batinanja po hrvatskim selima, suspenzija građanskih prava i sloboda bili su, po njihovu tumačenju,

jedini uzroci nezadovoljstva, bez kojih Ramić ne bi značio ništa, jer je upravo na njihovu temelju sagradio svoju »republikansku tvrđavu«. Pri nabranju tih razloga komunisti su se manje pitali tko provodi teror i batinanja po hrvatskim selima, već su prvenstveno tvrdili da bi rješanjem socijalnih i ekonomskih prilika na selu hrvatsko pitanje izgubilo bitno značenje bez obzira na Radićevu djelatnost.

Prosvjedujući protiv zablude državne politike, koja je poistovetila pojam zajedničke države centralizmom, komunisti su padali u drugu zabludu, jer su poistovetili pojam jedne države s jednim narodom; oni su u generalnoj debati, prikazujući sve vrline sovjetskog sustava, isticali kako jedino takav sustav isključuje majorizaciju, i to pomoću konstituiranja samostalnih sovjetskih republika, bez primisli o mogućnosti primjene takva ili sličnog sustava na jugoslavenske prilike. Štoviše, oni o takvu uređenju nisu mislili ni kao o provizoriju, iako si polazili sa stajališta da su Srbi, Hrvati i Slovenci samo etnografski jedan narod, tj. da su to oni nekada bili i da bi pod određenim uvjetima to mogli postati. Za razdoblje u kojem se troimeni narod još nije lišio nacionalnih obilježja komunisti su ipak prihvatili unitarno državno uređenje.

Razlozi za takav stav mogli bi se potražiti u nacionalnom sastavu vodstva Komunističke partije, u nacionalnom sastavu Kluba komunističkih poslanika u Ustavotvornoj skupštini i u narodnosti govornika koji su nastupili u ime Komunističkog kluba.

Zanimljivo je da ni jedan komunist Hrvat po narodnosti nije uzeo riječ u Konstituenti; prema stenografskim bilješkama, naime, svi govornici izuzev Fabjančića bili su Srbi. Doktrinarno usmjereni prema pripadnosti klasi, kao jedinom autentičnom osjećaju pripadnosti, ne poznavajući, poput prijašnje srpske socijaldemokracije iz koje su se regrutirali, osjećaj egzistencijalne ugroženosti naroda, pripadajući državotvornoj, tj. vodećoj naciji u državi i vodećoj grupi u Partiji, oni po ulasku u Skupštinu i u generalnom pretresu nisu pokazivali mnogo smisla za nacionalne probleme.

Poput predstavnika drugih oporbenih stranaka, komunisti, su u načelnoj debati iznosili svoje stavove u povodu vladina ustavnog nacarta, koji je na određeni način bio nametnut, iako ne pravno već činjenično, pa se dobiva dojam da se cijela opozicija koristila načelnim potresom i u plenumu i u Ustavnom odboru za iscrpnu kritiku režima i politike koja se provodila od postanka države dotada, jer su vladine stranke ustavnim nacrtom ne samo nastojale produžiti takvu politiku već je podignuti na nivo ustavnih principa. Komunisti su to činili još u većoj mjeri od ostalih, jer se njihova Partija gotovo za vrijeme čitava pretresa nalazila pod udarom Obznane pa je Konstituenta predstavljala jedino mjesto gdje su mogli iznositi načela svoje nauke, odrednice i ciljeve svoje politike.

Krećući se po poznatim shemama o neminovnosti sukoba rada i kapitala započetog poslije prvog svjetskog rata, koji se širi neumoljivošću društvenog razvitka, o revoluciji, koja neposredno predstoji i u Jugoslaviji i u Evropi (apostrofirajući pritom socijaldemokrate, koji nisu dijelili njihovo mišljenje, kao oportuniste i renegate), o konačnom formiranju dvaju blokova: buržoazije kod koje je »iščeznuo konglomerat nacionalnih suprotnosti« i proletarijata, o efe-

mernosti i preživjelosti nacionalnog i bitnosti klasnog osjećaja pripadnosti, o religiji kao devijaciji ljudske svijesti i opijumu masa, izlaganja komunističkih poslanika u generalnom pretresu bila su saslušana s više ili manje pozornosti ili netrpeljivosti, no bez ikakva praktičnog političkog odjeka.

U specijalnom pretresu, naprotiv, komunisti su, raščlanjujući odjeljak po odjeljak i član po član ustavnog nacarta, pokazali više smisla za realnu politiku. Iako radikalniji u nekim pitanjima od drugih, oni bi često zajednički nastupali s ostalom opozicijom, posebno s Jugoslavenskim i Zemljoradničkim klubom, pa s republikancima ili čak socijalistima, te se u određenim slučajevima uspjeli izmijeniti stavove agresivne vladine većine. Te izmjene nisu doduše bitno tangirale temelje ustavnog nacarta, ali su pokazale cjelovitost opozicije, odnosno suradnju komunista s drugim oporbenim strankama za razliku od njihove doktrinarne zatvorenosti i izoliranosti za vrijeme generalnog pretresa.

Tečajem skupštinske rasprave komunisti su počeli pokazivati sve više interesa za nacionalno pitanje, koje se ne samo po izbornim rezultatima i radikalnim Radićevim bojkotom Konstituante već i tonom i opsegom rasprave namentnulo kao pitanje broj jedan. To zanimanje doseglo je vrhunac prilikom rasprave odjeljka o upravnim vlastima, odnosno članova koji su određivali podjelu zemlje na oblasti, organizaciju samouprave i domet nadležnosti samoupravnih organa. Usprkos tome što su neki od njih sukobe pristaša vladina nacarta s hrvatskom i slovenskom oporbom okvalificirali kao sukobe buržoazija oko domene za izrabljivanje radnih masa svojih pokrajina, Komunistički se klub, iako idejno unitaristički orijentiran, pridružio prosvjedima Jugoslavenskog i Narodnog kluba da su ovim odjeljkom vladajuće stranke prešle na put otvorenog centralizma i hegemonije. Takvim su stavom komunisti posredno podržali Jugoslavenski i Narodni klub u zahtjevima za pokrajinsku autonomiju, ističući da to ne čine zbog povijesnih i tradicionalnih razloga, već zbog osjećaja i zahtjeva radnih masa tih područja koje su svoje želje u tom smislu jasno izrazile na izborima. Kao partija koja se bori za ukidanje eksploatacije uopće, oni su morali istupiti i protiv plemenske eksploatacije, koja se nastoji uvesti vladinim ustavnim projektom.

Socijalno-ekonomski program koji su predlagali komunisti sadržao je rješenja, od najradikalnijih, koja su zadirala u samu bit kapitalističkog poretka, do umjerenih, koja bi se mogla ostvariti u konstelaciji tadašnjih društveno-ekonomskih odnosa. Budući da je vlada uvrštenje odjeljka o socijalno-ekonomskim odredbama u Ustavu smatrala samo kao taktički potez u cilju pridobivanja Zemljoradničkog kluba, ona nije uzela u obzir sa strane niti jedne opozicione stranke, pa ni Komunističke, ni jedan konkretni i realni prijedlog koji bi je obavezivao.

Komunisti su se posebno založili u pretresu odjeljka koji je normirao slobode i prava građanina. Njihove intervencije, prilikom gotovo svakog člana, razumljive su s obzirom na narav toga gradiva, koje je određivalo status građanina, odnosno opseg njegova djelovanja kao političkog subjekta. Za stranku koja se nalazila izvan zakona borba za priznanje, proširenje i poštivanje građanskih prava predstavljala je borbu za njeno političko opstojanje i djelovanje. Kao primjer kršenja građanskih prava komunisti i ostale opozicione grupe često su

se pozivale na primjer Obznane, kao pojam i sukus samovoljne politike protivne svim demokratskim principima i običajima. Podvlačenje i insistiranje na njenoj nelagalnosti od strane komunista i drugih kao da je sugeriralo vladajućim strankama da po donošenju Ustava odmah pristupe njezinu ozakonjenju, tj. formalno legalnom postupku, kojim je nedugo poslije izglasavanja Ustava i bio donesen Zakon o zaštiti države.

Rasprava o građanskim pravima i slobodama odvijala se i u znaku polemike komunista i radikala; komunisti su se, naime, pledirajući za što potpunije određivanje i garancije građanskih prava, često obraćali radikalima podsjećajući ih na njihove demokratske stavove u doba obrenovičevskog režima, na zahtjeve za sužavanje prerogativa vladara na račun jačanja suverenosti Skupštine, na obećanja narodu o davanju i proširenju građanskih prava i sloboda, koje su po dolasku na vlast iznevjerili, tako da njihov režim predstavlja bankrot radikalizma i demokratizma.

Prateći tok ustavne rasprave, primjećuje se razlika između pretresa u Ustavnom odboru i skupštinskom plenumu. Rasprava o Odboru bila je početak ustavne debate kada se vršilo odmjerenje snaga, kada su vladine stranke očekivale predobivanje opozicije, a oporba mogućnost traženja zajedničkih i prihvatljivih rješenja između vladina i ostalih ustavnih nacrti. Ustavni odbor sačinjavali su kvalificiraniji političari, koji su postavljali odmjerene zahtjeve, imajući u vidu mogućnost njihove realizacije.

Poslije izglasavanja vladina nacrti u Odboru s prevagom od svega četiri glasa više postalo je očigledno da se vlada mora zauzeti u najvećoj mogućoj mjeri ako želi — ne odstupajući od bitnih principa — progurati svoj nacrt u skupštinskom plenumu i da neće prezati ni od kakvih sredstava da nametne Ustav. Pogodba s muslimanskim begovima bila je na vidiku. Stoga je klima u skupštinskom plenumu bila drugačija. Netrpeljivost vladinih i opozicionih stranaka poprimala je razmjor otvorenih, ponekad i fizičkih sukoba. Videći da je vlada, unatoč protivljenju cjelokupne opozicije, spremna da osigura donošenje Ustava kupovinom glasova muslimanskih begova, oporbene stranke više nisu imale razloga za taktiziranje, nego su čitav ustavni nacrt, kao i cijelu radotu oko nametanja Ustava, podvrgle oštroj i bezrezervnoj kritici. Komunistička partija je poput Jugoslavenskog i Narodnog kluba, a smatrajući da je njeno daljnje sudjelovanje i boravak u Skupštini nekorisno, demonstrativno napustila Konstituantu u toku specijalnog pretresa prije samog izglasavanja Ustava.

Klub komunističkih poslanika u Ustavotvornoj skupštini našao se pred alternativom: ili na osnovi vlastite procjene prilika ostati dosljedno u okviru svojih načela i shema i time preuzeti rizik (budući da je pogrešno procijenio situaciju) za izoliranost i političku nedjelotvornost, ili, respektirajući programe drugih opozicionih stranaka, uklopiti se u opoziciju i djelovati na postupnoj demokratizaciji društvenog poretka. Komunisti su se načelno priklonili prvom a praktički drugom rješenju. Njihovo načelno stajalište iskoristila je vlada, koja je poslije donesenog Ustava Obznanu preinačila u Zakon o zaštiti države i time pokušala izbrisati Komunističku partiju s liste opozicionih stranaka.

S u m m a r y

At the elections for the Constitutional Assembly of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, held on the 28th of November 1920, among 23 parties the Communist Party won the third place with 58 mandates. The first place was won by the Democratic Party (92 mandates), the second by the Radical Party (91 mandates), and the fourth by the Croat Republican Peasant Party (50 mandates). According to these results the Communist Party became the strongest opposition party.

The position of the Communist Party in the Constitutional Assembly became even more prominent, because the Croat Republican Peasant Party refused to take any part in the work of the Constitutional Assembly. In spite of this advantageous position the Communist MPs' Club did not, unlike the other opposition parties and groups, make its Draft Constitution, for it was of the opinion that the Constitutional Assembly, because of its bourgeois structure, could not accept the principles of the Soviet Constitution which the communists would have proposed. The Constitution they would demand could not be a result of revolutionary struggle against it. Nonetheless, the communists decided to take part in the work of the Constitutional Assembly, so that their opinions, like those of the other parties, could also be heard from this forum.

Instead of submitting their own Draft Constitution, the communists on several occasions during parliamentary debates explained the system of Soviet Russia modelled on the Constitution of 1918. They interpreted in detail the principles of the Soviet Constitution both during the general and the particular debate, often referring to the Russian Constitution, which they considered a general model of a socialist constitution. Recurrent references to the Soviet system and threats with an imminent revolution which would overthrow the bourgeois system in a new state did not make a good impression in the Constitutional Assembly.

The Government defined its attitude towards the communists at the very beginning of the Constitutional debate by issuing a Proclamation (Obznana) forbidding the work of the Communist Party. The Opposition, and especially the Croats and Slovenes, believed that the essential task of the Constitutional Assembly was to agree on a constitution for a common state, which for the first time comprised the Croats, Serbs and Slovenes, and that its primary task was to regulate their mutual relations, i.e. to settle the national problem. They considered therefore that the demands of the communists by-passed the essential problems of such a state. Such a disagreement inside the Opposition, which had to fight against the imposition of a Government Draft Constitution, considerably weakened the opposition block.

Later, in the special constitutional debate in the Constitutional Committee and in the Assembly Plenary Session, the communists changed their attitude. Discussing the Draft Constitution paragraph by paragraph and article by article, they started co-operating with the entire opposition and in certain cases succeeded in changing the attitudes of the aggressive government majority.

When, during the constitutional debate it became evident, that the Government could not ensure the necessary majority for its Draft Constitution, it started to negotiate with the Muslim Beys, promising them a sum of 300 million dinars as a compensation for their estates, which would be expropriated by the Law on Land Reform, in case they left the Opposition and accepted the Government's Draft Constitution. Mainly owing to the work of the Muslim MPs, the Government succeeded in pushing the Constitution through with a majority of only 27 votes.

Embittered by such proceedings, the Communist MPs' Club, like both the National Club and the Yugoslav Club, demonstratively left the Constitutional Assembly during the constitutional debate, i.e. before the Constitution was put to the vote.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

2

Z A G R E B
1972

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Izdavač:
Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, Đ. Salaja br. 3

Za izdavača:
Prof. dr Ljubo Boban

Prijevod:
Vera Andrassy, dr Mladen Engelsfeld (engleski)

Lektor:
Dr Josip Vončina

Korektor:
Ljerka Mlinar

Za sadržaj priloga odgovara autor